

De fem Hald'er

- en arkitektonisk palimpsest

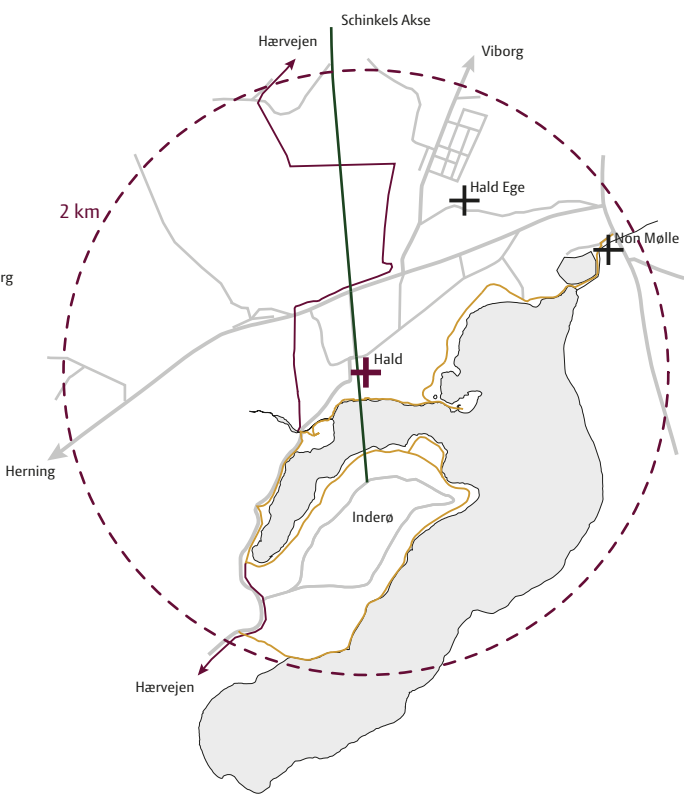
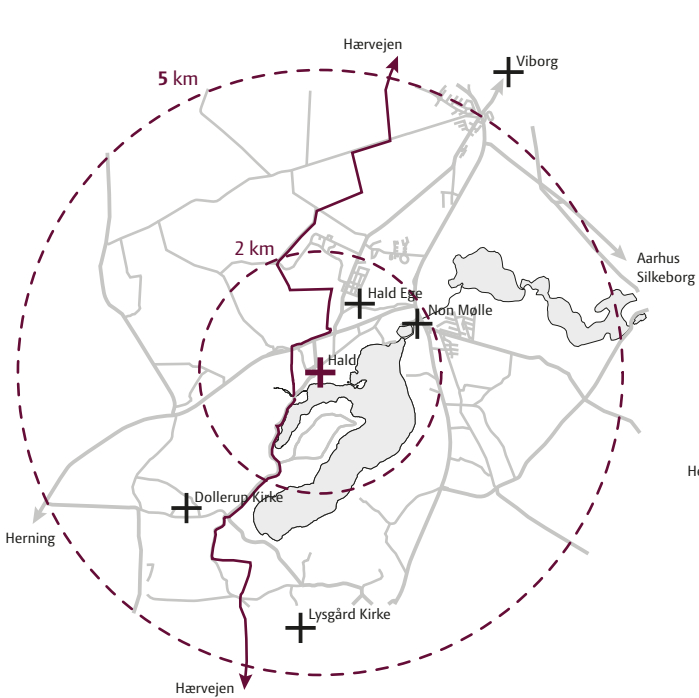
HELVEDSPLAN

August 2016

INDHOLD

HELHEDSPLAN

03	ANKOMST
04	HELHEDSPLAN
06	EN ARKITEKTONISK PALIMPSEST
08	RESTAURERINGSHOLDNING
10	FORMIDLINGSSTRATEGI
	DEN MUSEALE FORMDILING
	DEN LEGENDE FORMIDLING
	DEN FYSISKE FORMIDLING
	DEN KULTURELLE FORMIDLING
	DEN DIGITALE FORMIDLING
14	MIDDELALDER
	BRATTINGSBORG (I)
	GAMMEL HALD (II)
16	REFORMATION
	HALD SLOT (III)
	BAROK
	GREGERS DAAS HALD (IV)
	FREDERIK SCHINKELS HALD (V)
	ROMANTIK
	DEN ROMANTISKE LANDSKABSHAVE (VI)
18	DEN HISTORISKE LEGEPLADS
	FORMIDLINING UNDER TAG
20	VEJE OG PARKERINGSPLADSER
	STINETTET
	SERVICE
	SAMARBEJDE MED KONSORTIET
21	TIDSPLAN & ØKONOMI

DELPROJEKTER

25	HALD SLOT UNDER BELEJRING
31	HVERNE
37	VEJE OG PARKERINGSPLADSER
40	STINETTET
45	'VILDSVINET' - DEN HISTORISKE LEGEPLADS

ANKOMST

Ankomsten skal være en velkomst, og De fem Hald'er byder sine gæster velkommen til en oplevelse ud over det sædvanlige. En allé med vildtbanesten, der står som små gådefulde obelisker, trækker en linje op, som i virkeligheden er en flere kilometer lang akse med hovedpunkt i Hald Hovedgård. Man mærker, at man er på vej mod noget stort.

Når man ankommer ad alléen, ser man Hald Hovedgård hæve sig højt. Den er foldet ind i en træplantning, hvori hele herregårdsanlægget og den nye parkeringsplads i det nordvestlige hjørne er indskrevet. Selv bilen mærker, at der er taget hånd om stedet.

Straks man ankommer, vil man opleve at være i et rum, der både fortæller historie og leder på vej. Man er klar til at gå på opdagelse i et af Danmarks mærkværdigste borganlæg, hvor man på en halv dag kan spadsere gennem 800 års Danmarkshistorie.

Fra parkeringspladsen træder man ind i Almindingen, et livligt sted med plads til alle. Her finder man Naturskolen, Herberget og Almindingen er samtidig en dynamisk ramme om De fem Hald'er og Naturskolens eksperimenter, aktiviteter og publikums ophold. I fortættet form møder man alt det, som den kilometerlange tur gennem Hald vil byde på.

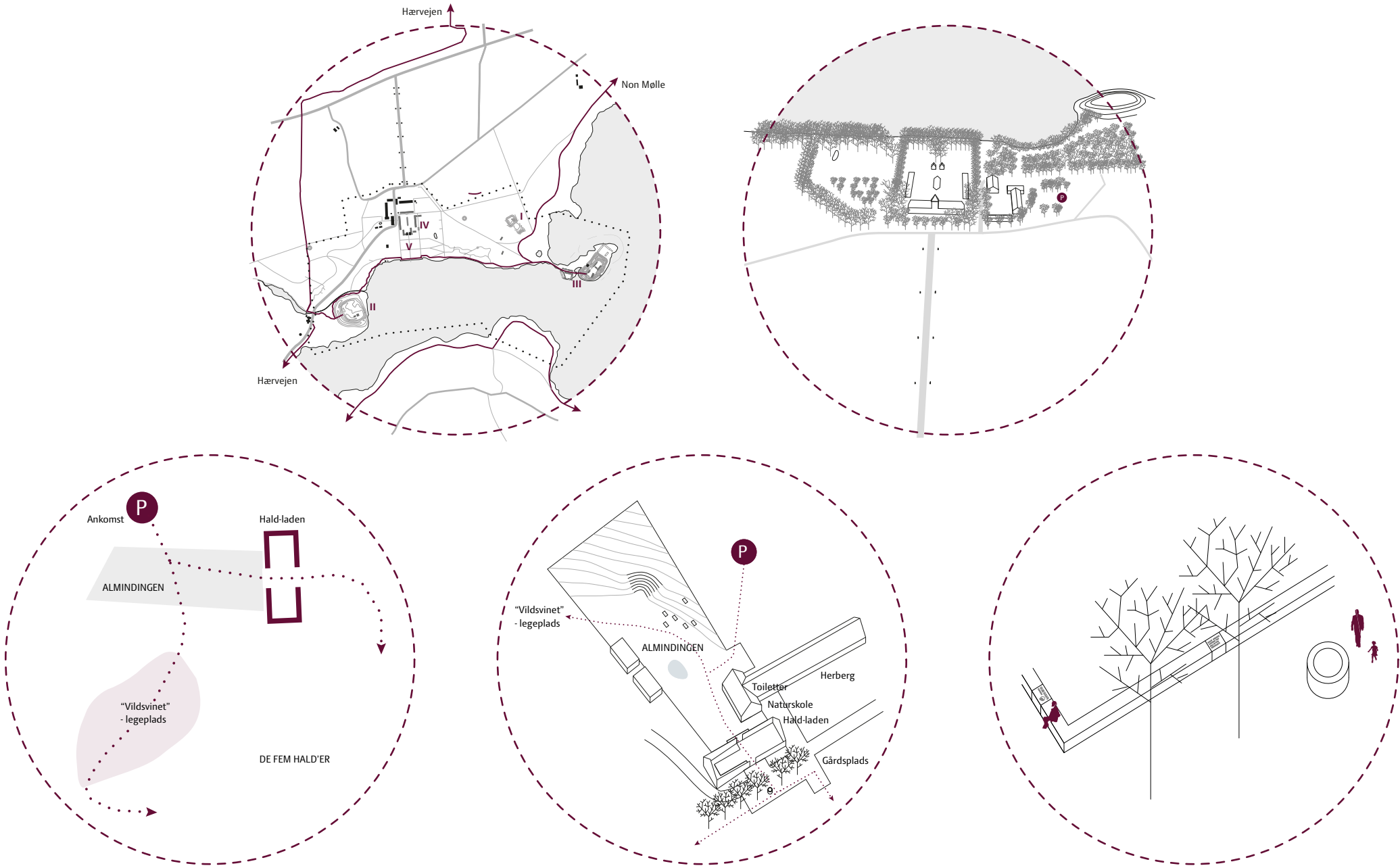
Man kan vælge straks at følge de farvestrålende 'vildtbanesten', lavet i træ, som leder ned mod Den historiske Legeplads 'Vildsvinet' og videre mod Hald II. Og man kan gå ind i Hald-laden og dér sondere, hvad stedet byder på. Eller man kan gå tværs gennem Hald-laden og lige ud i haven, hvor man kan vælge at gå ned mod Pavillonerne eller søge mod Seebergs Løvgang og derfra videre gennem Den romantiske Have til Hald III. Mulighederne er mangfoldige – og de mange gæster – i årets løb måske - 300.000-400.000 besøgende, vil sprede sig efter lyst og behov.

Hald-laden fører ud i hele området, fordi porten åbnes i ladens midte, så man kan gå lige igennem og på den anden side – ved synet af den gamle brønd midt for porten – fornemme en plan bag hele anlægget. Og går man videre, vil man fornemme, at planen overskriver ældre planer og selv overskrives af nyere planer, ligesom en palimpsest, hvor ældre og nyere skriftlag skyder sig ind over hinanden.

Ligesom planen kananskues som en skrift, kan skriften oplyse planen. På den lange plint, der tager imod på den anden side af brønden, fortælles med et citat fra en fortælling af Carit Etlar, at her har vi sporet af Hald IV, den herregård som Generalmajor Gregers Daa lod opføre i begyndelsen af 1700-tallet.

De fem Hald'er tager imod og plinten er en blandt mange, man vil møde på Hald, og den vil, ligesom også "sti-skiltene", tjene flere formål: For det første vil den fortælle om den tidligere bygnings placering. For det andet vil den – som den vestre langside - markere den stramme geometri i det barokke anlæg. For det tredje vil den med påmonterede skilte åbne for historierne om Hald som en palimpsest af mange lag, der overlejrer hinanden. Og endelig vil den tjene som en bænk, et opholdssted, der er en del af helheden og fortæller, at Hald inviterer til at blive brugt, rørt ved, talt om, til at gå på opdagelse.

De fem Hald'er byder dig velkommen.

HELHEDSPLAN

Hald er fællesbetegnelsen for et af Danmarks største borganlæg. Det omfatter i virkeligheden 5 borganlæg, og en vandring mellem disse fører gennem mere end 800 års historie, fra middelalderen til i dag og i morgen.

Helhedsplanen er udformet som en arkitektonisk bearbejdet helhed, der skaber sammenhæng mellem fysiske spor efter bygningsværker og anlæg, der har afløst hinanden gennem århundreder, så disse vil stå klart for den besøgende.

Planen formidler samspillet mellem kulturlandskab, bygningsspor og materialer. Accentuering gennem antikvarisk og landskabsarkitektonisk bearbejdning værner om autenticiteten, sker med respekt for de kulturhistoriske værdier og er reversible. Lavmæltthed er idealet og planen skaber rammerne for, at arkitektonisk kvalitet, lodig patinering og lavt vedligehold kan gå hånd i hånd.

Planen inddrager den nyeste viden og tager højde for at viden udvides og revideres kontinuert. Formidlingens tyngdepunkt er personerne, der til hver tid skabte Hald.

Planen præsenterer et overskueligt, forgrenet og historisk forankret og formidlende stinet med frihed til at vælge ruter, korte som lange - også for bevægelseshæmmede.

Helhedsplanen er restaurativ, kommunikativ og prospektiv. Den bearbejder de historiske spor; den åbner disse spor for fortællinger med tilbud rettet mod mange målgrupper med forskellige behov og interesser; og den skitserer bearbejdningen og åbningen på en måde, der er så robust, at det vil være muligt at intervenere i anlægget, når nye arkæologiske fund tilsiger det.

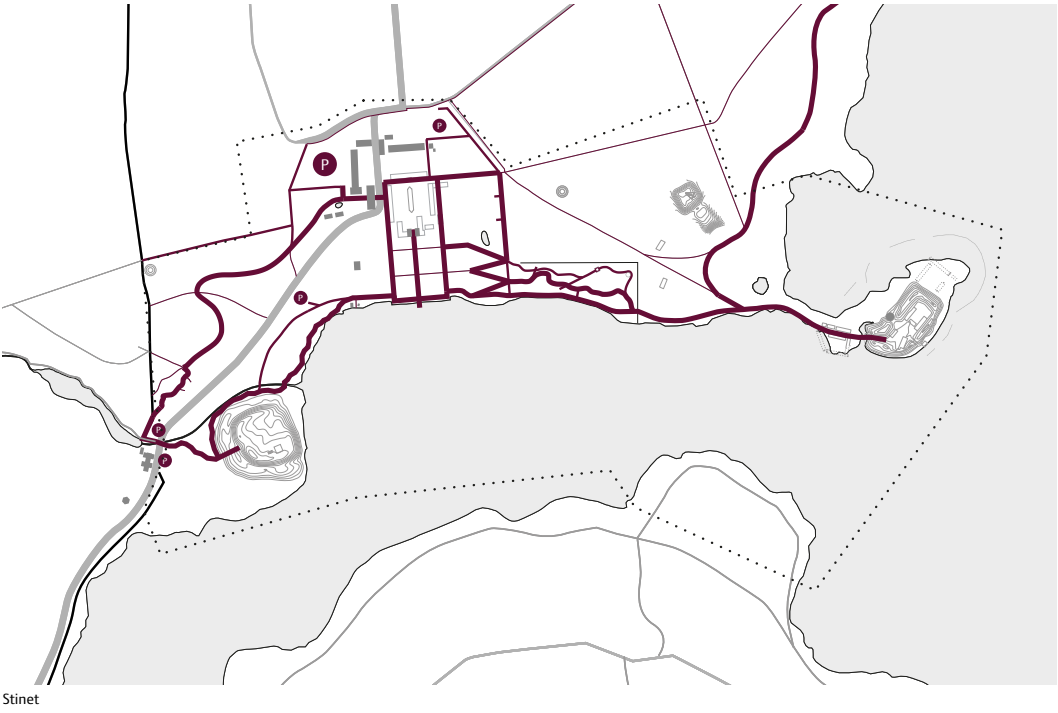
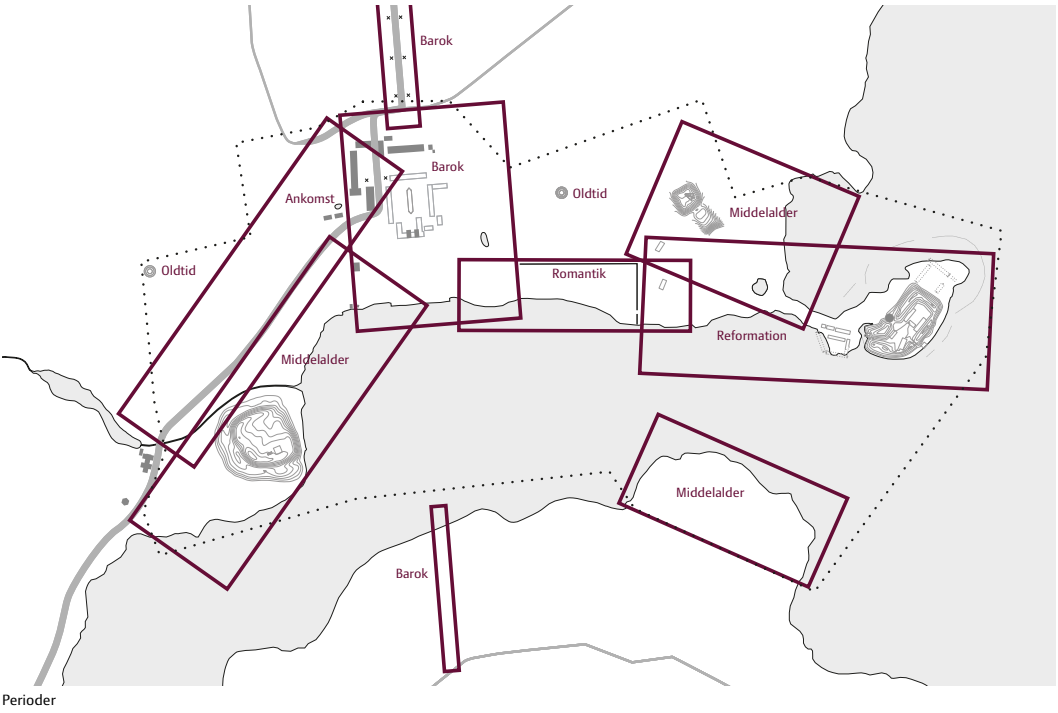
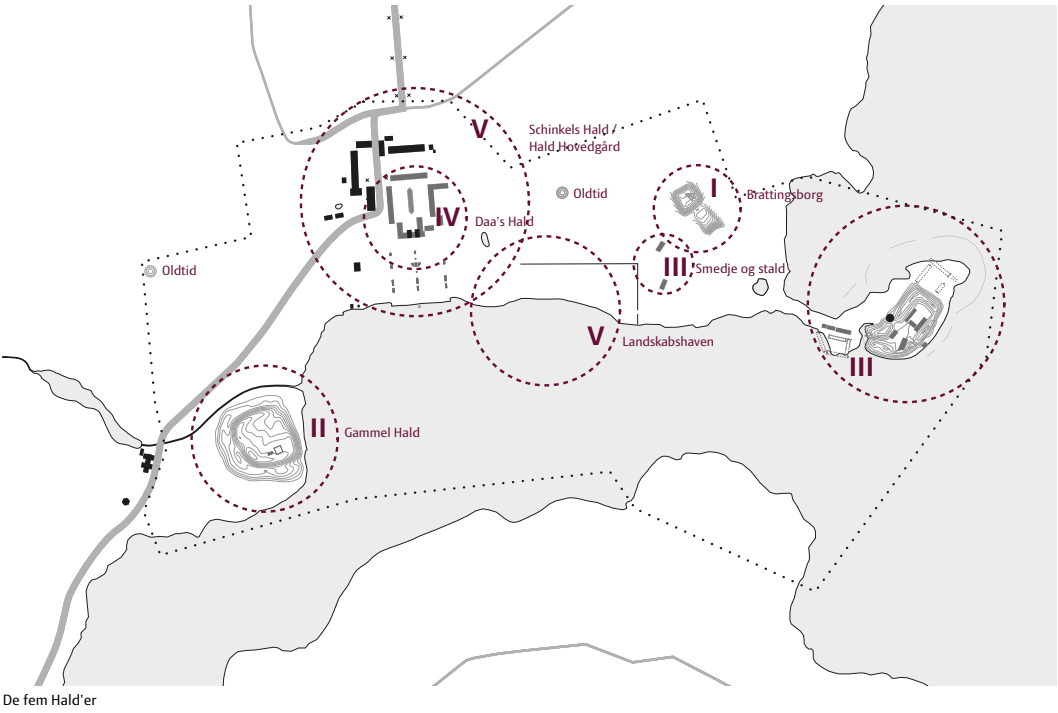
800 års historie og nutidigt hverdagsliv
Samtidigheden af 800 års historie er en udfordring i et formidlingsperspektiv. Helhedsplanen skærper oplevelsen af den historiske dybde, og samtidig styrker den autenticitet, fortælleværdi og fysisk fremtræden med udgangspunkt i de enkelte steders DNA. Dermed træder disse steder tydeligere frem som autonome enheder i landskabet – danner en kæde sammensat af markante led med den revitaliserede stistruktur som generatoren, 'trådene', der binder det hele sammen i et netværk af muligheder for alle.

Stinetet gør det let at orientere sig og dermed besvares det 21. århundredes udfordringer i forhold til formidling og tilgængelighed uden at skilte bliver nødvendige.

Helhedsplanens mål er, at publikum erfarer, sanser, lærer og oplever, mens de bevæger sig i terrænet. Selv om strukturen i fremtiden vil være mere tydelig, vil man ikke erfare det samme, og det er netop pointen. Helhedsplanen skaber rum til den enkeltes tanker og billeddannelse.

Helhedsplanen inviterer til genbesøg og stimulerer dialogen mellem de besøgende. Samtidig understreger den nødvendigheden af fortsat arkæologisk udforskning af området, som vi i dag ikke kan sige noget endeligt om.

Helhedsplanen styrker, revitaliserer og bygger videre på de eksisterende værdier, inviterer publikum til deltagelse og er samtidig åben og robust, så generationer efter os kan bygge videre herpå, når ny viden eller andre behov giver grund til det.

RESTAURERINGSHOLDNING

Forudsætning

Landskabet ved Hald Sø blev dannet under den sidste istid og naturen skabte således betingelserne for anlæggelse af voldsteder, borgbanker, barokanlægget, den romantiske have og det nuværende Hald.

Gennem 800 år er Hald-området udviklet, transformeret og forfaldet i en dynamisk proces mellem naturens og kulturens kræfter. I samme øjeblik noget er etableret, begynder forfaldet. Naturen opløser, hvad mennesket bygger op. Og nogle gange tager mennesket endda aktivt del i at bryde ned. Denne gensidighed er i høj grad med til at gøre De fem Hald’er til det, de er i dag, en fragmenteret, ruinøs helhed af natur, anlæg og bebyggelse vævet sammen af menneskets aktivitet i området gennem 800 år, og hvor byggematerialer fra nedbrudte kirker fra Viborg-egnen er genbrugt og vandret fra det ene Hald til det næste.

Overlapning

Det er komplekse relationer, vi har til vores fortid. Relationer der både er klare, slørede og ren historie, som ikke lader sig skildre i ét billede, men snarere betinger, at vi forholder os til den konstante forandring i en dynamisk proces.

De fem Hald’er lapper historisk og oplevelsesmæssigt over hinanden og har været bundet sammen af stier og veje, vi også i dag betræder, og som siden vikingetiden har været knyttet til hærvejen, der bandt Jylland sammen med Tyskland. En markant tæthed af middelalderkirker og fortidsminder i området omkring Viborg bekræfter, at der allerede tidligere end 1300-tallet var stor aktivitet i området.

Vision

Visionen for De fem Hald’er er at styrke oplevelsen af områdets kulturhistorie og natur og gøre dem mere tilgængelige samtidig med, at der værnes om de kulturhistoriske og landskabelige værdier. Formidling kan med udgangspunkt i den formulerede ambition for projektet med ét ord beskrive kravene til de tilføjelser og nye lag, der beskrives i programmet for opgaven.

Værdisætning

Formulering af en restaureringsholdning tager udgangspunkt i værdibeskrivelser af de fredede fortidsminder (I, II, III), bygninger og vildtbanesten samt haveanlæggene (IV, V), der ligger inden for det efter Naturfredningsloven beskyttede område ved Hald Sø.

Slots- og Kulturstyrelsen har beskrevet de bærende fredningsværdier for de fredede fortidsminder Hald I-III, for vildtbanestenene og for de bygningsfredede pavilloner og Hald Hovedgård med sidebygninger, mens barokhaveanlægget (Hald IV-V) med fragmenter af Hald IV, den romantiske landskabshave, samt søbredden endnu ikke er beskrevet.

Barokhaven

Barokhaven henligger i dag som en park med store sammenhængende græsflader og -terrasseringer (det tidligere gårdanlæg og den skålformede tidligere nyttehave med frugttræer og rester af den barokke spejldam), der afgrænses mod øst af plantede hegn, en række af bøgetræer og en tæt bevoksning ned over den terrasserede skråning mod Hald Sø. Mod vest afgrænses haven af tæt bevoksning mod den eksisterende parkeringsplads og smedehuset, det nuværende forfatterly, hvor stendiget danner havens oprinde-

lige grænse mod vest. Mod nord danner Hald Hovedgård havens grænse, mens levn af det barokke ankomstanlæg nord for bygningen bringer hovedbygningens tidligere funktion som portbygning i hu. Mod syd afgrænses haven af den terrasserede skråning med de to pavilloner og den centrale trappe, der fører ned til den tværgående akse af slanke lindetræer, Guldbergs allé, langs bredden af Hald Sø.

Barokanlæggets overordnede struktur, opdelingen i to større rum, resterne af den barokke spejldam, terrasserne med de markante lindetræer mod øst og vest, Guldbergs Allé ved søen og den centrale akse med trappeanlæg støttet af lindetræer, sporene af sideakserne, pavillonerne og 1900-tals spejlbassinet udgør en helhed, der vidner om anlæggets udvikling, storhed og langsomme forfald gennem næsten 300 år. Anlægget er kulturhistorisk værdifuldt, men fremstår mærket af senere tiders idealer og uden den stramhed, rytme og skalering, der prægede det oprindelige barokanlæg.

Som gæst er man derfor i dag i et alt for stort, parklignende rum, der har mere på hjerte, end det fortæller. Konsekvensen er, at havernes formidlingsmæssige og rekreative potentiale slet ikke udnyttes, og i stedet henligger de som transitrum, man krydser på sin vej mellem parkeringspladserne og stien ned til Hald Sø langs havens østlige grænse, der for de fleste gæster er den naturlige vej at vælge.

Den romantiske landskabshave

Den romantiske landskabshave fremstår som en søjlehal af høje, slanke bøgetræer uden underskov på den sydvendte skråning mod Hald Sø og er heget mod nord og øst af et stendige, glider sammen med barokanlægget mod vest og afgrænses mod syd af Hald Sø. Landskabshavens oprindelige stistruktur lader sig ikke ane, men ganglinier, der følger terrænet på det højtliggende plateau leder gennem anlægget fra vest mod øst, lige som stien langs Hald Sø. Markante indskæringer i terrænet artikulerer landskabsformerne. Haven må formodes at have haft relationer til gravhøjen, Brattingsborg (I) og Hald Slot (III) ved at have inddraget dem som romantiske udsigtspunkter, hvilket ikke er tydeligt i den nuværende struktur, der fremstår uden klare retninger og stier. Landskabshaven er et markant og tydeligt afgrænset landskabsarkitektonisk anlæg, der er vanskeligt tilgængeligt og rummer et betydeligt formidlingsmæssigt og rekreativt potentiale.

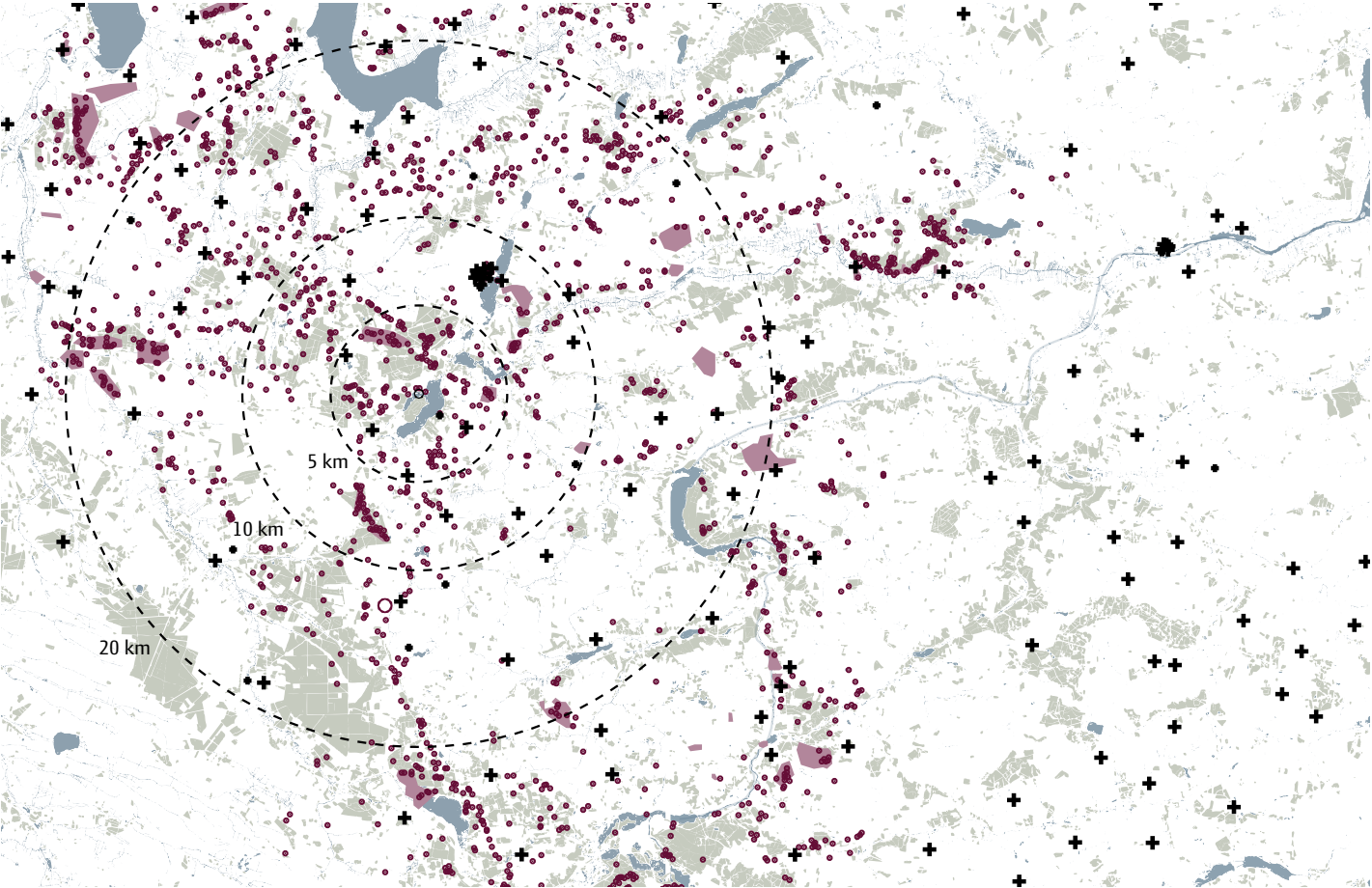
Søbreddens udtryk fra Hald II til Hald III afspejler de skiftende ambitioner med anlæggene, som vanskeligt tilgængelige forsvarsværker, magtsymbol og have til lystvandning. Middelalderens stævningsskov, ellesumpen mod syd ved Gammel Hald (II) og frem til barokanlægget, definerer borgbanken som en vanskeligt tilgængelig ø, mens barokanlæggets lindeallé har skudt sig ud i søen som en selvstændig markering af anlæggets udstrækning, der fortsat anes og er medvirkende til de vanskelige adgangsforhold til alléen mod vest.

Den romantiske haves slanke bøgetræer rejser sig med et markant udtryk på de stejle skråninger mod søen. Mod øst sker adgangen til Hald Slot (III) på smalle stier, der følger søbredden, middelalderens stævningsskov og understreger det uvejsomme terræn over dæmningen til voldgraven, broen, resterne af vindebroens fundamenter og portbygningen.

Denne variation i søbreddens struktur og beplantning er oplevelsesrig og en væsentlig del af formidlingen af De fem Hald’er som selvstændige enheder.

Istidslandskabet

Fortidsminder, Voldsteder og Middelalderkirker på Viborg-egnen

Restaurering som formidling

Formidling betyder at gøre forståelig, dele viden, give adgang til, forbinde, pege på, katalysere refleksion og sansning.

Vi vil lægge *værdisætning og formidling* til grund for såvel bevarings- og revitaliseringsindsats som for udvikling af nye elementer til De fem Hald'er, og vi vil gøre det på et både konkret og abstrakt niveau, der understøtter hinanden og understreger projektet som ikke-endeligt bestående af mange lag og fragmenter. Projektets formidling skal bygge broer mellem et fagligt univers og den besøgendes univers. Og formidlingen skal stå på to ben, således at alle indgreb forener et fortællende perspektiv med en løsning på en konstateret, funktionel eller teknisk problemstilling.

Vi vil i projektet medtænke *hverdagslivet* og borgernes daglige oplevelse af *medejerskab* til Hald-området, som et yndet mål for udflugter, vandreture, fuglekik, løb, hundeluftning, sejlturen på Hald Sø. Man skal også i fremtiden kunne færdes i området og uforstyrret opleve stilheden.

Vi vil forskyde *balancen mellem natur og kultur*, mellem forfald, anlæg og struktur på Hald I-III, ved at udbedre slidskader på voldkroner, fælde træer, fritlægge voldgrave, tydeligøre adgangsveje, etablere aftryk af bygninger således, at de kulturelle aftryk styrkes. På denne måde kan man med udgangspunkt i de bærende fredningsværldiers høje signifikans for Hald I, II og III styrke det særegne samspil med naturen, der har været determinerende for disse forsvarsanlægs placering og indretning. De store, gamle egetræer på voldsider og -kroner illustrerer de nære relationer mellem natur og kultur på Hald og opleves i dag som ét med Brattingsborg (I), og er særdeles karakterfulde også på Gammel Hald (II). Vi anbefaler, at denne fortælling respekteres ved at bevare de mest karakteristiske. De fyldige egetræer bidrager til at stimulere oplevelsen af historisk dybde, tid, at udpege voldstedet som landmark og ja, er smukke på alle årstider.

Og vi vil inddrage *erfaringer* fra de arkæologiske udgravninger omkring 1900, der førte til Martin Nyrops restaurering eller snarere nyfortolkning af tårnet på Hald Slot (III), som stod færdig i 1908 og endelig Nationalmuseets nedrivning af tårnets tag og øvre etage, til det niveau vi kender i dag, i 1930. Restaureringen blev omtalt i Illustreret Tidende, Nr. 23, 49. Årg., 8. marts 1908 under overskriften 'RUINERNE VED HALD SØ'.

"Paa et Næs i Hald Sø laa Niels Bugges gamle Borg, en uindtagelig Fæstning med sine høje Volde og dybe Grave. Hr. Niels var Rigets mægtigste Mand. Kongen kunde ikke faa Bugt med den rige og mægtige Herremand, og det kom end ogsaa saa vidt, at han etablerede en regulær Belejring af Borgen og opkastede svære Fæstningsværker udenfor den, Resterne af hvilke, - Kong Volmers Skanse – man endnu kan se på Højderne lige overfor Ruinen.

Af den engang saa stolte Borg er nu næsten kun Voldene tilbage samt nogle Murrester og Hvælvinger, hvor Borgporten og Vindebroen havde deres Plads. Ja, og saa Taarnet, hvis ærværdige og maleriske Ruin i mange Aar virkede saa dekorativt i Landskabet. Dette har nu imidlertid Ejeren af Ruinerne, Hr. Godsejer Krabbe til Hald Hovedgaard, med et Statstilskud der har strakt sig over vistnok 10 Aar, ladet opbygge og restaurere. Men hvad er der ikke kommet ud af denne Restaurering! I Stedet for den skønne gamle Fortidslevning har man nu faaet en hæslig, moderne, vandtaarns-

lignende Bygning, og det endda et Vandtaarn af usædvanlig uskøn Arkitektur. For ydermere at fuldkommengøre Ligheden har man op gennem Taarnets Hætte stukket en hæslig Skorsten, som man uvilkaarligt tænker sig i Forbindelse med en Damppumpe. Det er baade til at le og græde over, naar man tænker på den kønne, gamle Ruin og paa, hvad man, med Bekostning af mange Tusinde Kroner, har faaet i Stedet."

Som årsag til at taget og den øvre etage af tårnet blev nedrevet kun 20 år efter, at det blev opført, nævnes i de skriftlige kilder forfald. Men måske det også har spillet ind, at tårnet fik en hård modtagelse, at dets højde og udtryk byggede på gætterier, og at tårnet skabte en 'afstand' både historisk, arkitektonisk og formidlingsmæssigt til de øvrige ruiner, der blev frilagt ved de arkæologiske udgravninger omkring 1900.

I dag beskrives tårnet som en del af de bærende fredningsværdier og skiltningen i området henviser til 'Hald Ruin'. Tårnet er blevet folke-eje og for mange synonym med og et billede på Hald, et trækluster, uanset dets unge alder og fremtræden. Tårnets uafsluttede form skaber også et bedre samspil med borgens øvrige elementer, end tilfældet var med Martin Nyrops tårn, måske fordi det i højere grad stiller spørgsmål end det giver svar. Hermed åbner tårnet for den enkeltes refleksion og involvering som tilfældet er med porthuset og vindebroens fundamenter, vandporten og de hvælvede ruiner med det rekonstruerede ovnanlæg, hvor man er gået mere forsigtigt til værks.

Programmet kredser om rekonstruktioner, af tårnet, portbygningen og vindebroen. Med restaureringsholdningen lægger vi op til, at der ikke rekonstrueres, men arbejdes videre med fragmentet og abstraktionen som det bærende, dels fordi kendskabet til disse bygværker ikke er endeligt afdækket, dels for at holde en balance i de enkelte fortidsminder, hvor delene taler sammen og på den måde indkredser en helhed, der kan fortolkes, diskuteres og redigeres over tid. Erfaringerne fra Nyrops tårn taler for det.

Kompleksitet

Kompleksiteten i de enkelte anlæg afspejler at Hald Slot (III) og Hald IV-V er de anlæg, der har været aktive i længst tid. De rummer ud fra de forhåndenværende kilder flest historiske lag, spor fra forskellige perioder og tegn på menneskelig aktivitet. Brattingsborg (I), Gammel Hald (II) og den romantiske have (V) fremstår mere tavse med en historisk dybde, der peger på kortere perioder i Halds historie, der ikke på samme måde har været præget af forandringer. Disse forhold mellem De fem Hald'er ønsker vi at understøtte ved at søge mod en større kompleksitet med flere lag i Hald III, IV og V, så disse fremstår som fragmenterede helheder med overlappende historier. På denne baggrund vil Hald I og II fremstå med færre lag og dermed enklere i udtryk som vidnesbyrd om perioder med færre forandringer i Halds historie. Med denne tilgang kan formidlingen styrkes uden at autenticiteten udfordres. De nye elementer vil være lavmælte, lægge sig i 'baggrunden' og let kunne fjernes.

Det fragmenterede skaber en mosaik, plads til den nødvendige tvivl og samtidig rum til at 'skitserer', hvad der endnu mangler at blive dokumenteret. Bevaring forudsætter en skabelsesproces og denne dynamiske relation vil vi bruge som guide for reversible indgreb, der støtter borgens struktur, fortællinger og publikums ophold. En guide, der kan danne fundament for måden at arbejde med De fem Hald'er på tværs af fortidsminder, bygninger og haver, på tværs af skalatrin.

Nye fragmenter – flere fortællinger

Fragmentet og ruinen fortæller historie om det tabte, men giver også adgang til at drømme om en helhed, som der kan konstrueres forestillinger om på fundamentet af det forgangne.

Helhedsplanen introducerer fragmentet på to niveauer:

- 1) Hvor der i dag ikke er synlige spor og bygningsdele over terræn, men alene gamle kort og arkæologiske undersøgelser at støtte sig til, konstrueres abstrakte repræsentationer af egetræ, der 'skitserer' disse mulige bygværkers placering og udstrækning. Det visuelt fraværende er abstrakt repræsenteret. Den besøgende vil møde plinte, kanter, broer, blide, boardwalk og trin på Hald. De vil inspirere den besøgende til at tegne mentale skitser, danne nye billeder. Halds historie er ikke endelig.
- 2) Hvor der i dag er tilstedeværende bygningsfragmenter og -bygningsdele, gøres som udgangspunkt intet. Hvor der foreslås indgreb, bygges direkte videre på det eksisterende, bygningsdel mod bygningsdel, således som vandporten, bageovnen og tårnet er udviklet. Det synligt tilstedeværende er direkte repræsenteret.

En forhøjelse af tårnet mener vi er relevant for at understrege tårnet som en ikke-endelig figur. Tilføjelsen foreslås udformet med et selvstændigt udtryk, et kommenterende lag i Nyrops tårn på de middelalderlige fundamenter. Forhøjelsen skal styrke oplevelsen af tid, overlap og fragmenter. Tårnet er en levende ruin og understøtter formidlingen af Hald Slot (III), de middelalderlige borge og hele området, som der er storslået udsigt over fra tårnets platform. Forhøjelsen af tårnet foreslås udført som bygningsdele i svært egetræ, der monteres ovenpå den eksisterende murkrone. Tilføjelsens transparens forener lethed med konstruktiv tyngde og tilfører tårnet en tvetydighed, der er befordrende for fortællerværdien.

Også i barokhaven vil vi arbejde med lag på lag, der rummer spor fra både IV og V, refererer til samtidig havehistorie og som forløser havens formidlingsmæssige, logistiske og rekreative potentiale, hvilket er en nærværende og aktuel udfordring, når besøgstallet i fremtiden stiger og mange vil begynde deres besøg her.

Overgangen mellem barokhaven og den romantiske have er i dag meget utydelig. Ved at sammenvæve og fortsat adskille de to haver med et geometrisk præcist rampeanlæg (tilgængelighed), der griber ind i og fletter de to strukturer kan der etableres en tydeligere overgang. Den romantiske have er så godt som udvisket. Vi ser en mulighed i at arbejde med elementer, der sætter nye fortællinger op i den store søjlehal af bøgetræer over den stærkt skrånende skovbund. Elementer, der knytter sig til den romantiske haves historie og nutidige potentialer, skaber intimitet i det store rum og samtidig indskriver gravhøjen, Hald I, II og III i havens oplevelsesunivers.

Søbredden kan styrkes som den vigtige sammenbindende og formidlingsmæssige tråd fra øst til vest ved at tydeliggøre søbreddens forskellige karakterer gennem tydeligere overgange mellem delstrækningerne. Det kan ske ved anlæggelse af boardwalk gennem ellesumpen fra Niels Bugges Kro til barokanlægget, ved at skære søbredden tilbage i begge ender af Guldbergs Allé, så denne igen bliver et sluttet, selvstændigt rum, defineret af granithjørner, der tegner barokanlæggets udstrækning og hermed også bidrager til at gøre Hald IV-V mere synlig fra Hald II. Og det kan ske ved at værne om søjlehallen af bøgetræer, der når helt ned til søbredden og ved igen at få dæmningen til Hald Slot (III) til at fremstå tydeligere som sådan, på kanten af middelalderens stævningsskov langs søbredden.

FORMIDLINGSSTRATEGI

FLERSTRENGET FORMIDLING

Arkitektur kan tale, mente man, da man i sin tid udviklede begrebet om "architecture parlante", men talen kan være mere eller mindre klar, og i tilfældet Hald er det indlysende, at denne tale må hjælpes på vej, klares, formidles. Formidlingen af den kulturarv, som gennem århundreder har lejet sig ved Hald Sø, må nødvendigvis være flerstrengt, benytte sig af flere strategier, betjene sig af flere medier og samtidig sigte præcist mod de mange forskellige typer gæster.

Som en første vinkel på formidlingen må man skelne mellem på den ene side den intuitive og sanselige erkendelse og på den anden side den intellektuelle og sproglige erkendelse. Man har sagt, at en studerende kan defineres som et øre, men dem, der kommer til Hald, er både ører og øjne, næse og mund, og i det hele taget mennesker, der kommer med alle sanser vidtåbne for at tilegne sig stedet. Begrebet "det legende menneske" handler om, at al tilegnelse sker gennem former for leg, men der er selvfølgelig lege, som overvejende bygger på kroppen og lege som overvejende bygger på hovedet. I udformningen af De fem Hald'er er der lagt vægt på at etablere et ligeværdigt forhold mellem leg og viden, der understreger den dynamiske relation mellem disse to erfaringsformer. Den historiske legeplads 'Vildsvinet' åbner for en tilegnelse af De fem Hald'er gennem sanserne, hvorimod turen gennem Hald-laden gør det klart for den besøgende, at hvert skridt, der tages, også er et intellektuelt skridt, hvor man bliver klogere på historien. Man kan lege sig til viden, og man kan gøre viden til en leg. Og denne udveksling mellem leg og viden sikres kun, når formidlingen om Hald sker på Hald. Med det forgrenede stinet sker der en naturlig spredning af publikum på Hald, og samtidig åbnes nye muligheder, der svarer på mere specifikke interesser og behov.

Formidlingen på Hald vil vise, hvordan stedet er opstået i historiske brydninger; hvordan middelalderens herskere brugte naturforhold som "beskyttelsesrum", hvordan reformationsstridighederne flyttede rundt på magtforhold, hvordan absolutismens og liberalismens samfundsidealers satte sig vidt forskellige spor i havekulturen, og hvordan det fysiske rum og abstrakte repræsentationer kan spille sammen.

DEN MUSEALE FORMIDLING

Den museale formidling handler om udvikling og deling af viden. Museumsbygningen, montren og planchen er klassiske redskaber for dette, men til den visuelle formidling knytter sig i stigende grad auditiv og taktil formidling. På Hald vil Almindingen straks komme publikum i møde med en formidling, der er involverende og eksperimenterende. Hald-laden, Tårnet og Pavillonerne vil danne grundled i en dynamisk og engagerende museal formidling, der kobles med eksperimenter af forskellig art på Almindingen og i forbindelse med særarrangementer på de enkelte Hald'er. I pavillonerne i landskabshaven vil lydstykker formidle den litterære kulturarv med oplæsning af ældre tekster (folkeviser, Blicher, H.C. Andersen, M.A. Goldschmidt, Carit Etlar m.fl.) såvel som nye tekster med en tæt relation til stedet og musikstykker.

I Almindingen eksperimenteres med historisk byggeteknik og opføres forskellige bygværker, der afprøver teorier fra arkæologernes arbejde. Der bygges hypocaust, blide, palisadeværk, modeller af tårn, vindebro og andre bygværker. I dette arbejde kan museet møde publikum 1:1 som deltagere i workshop-forløb og ved arrangementer med aktuelle temaer omkring bygværkerne og på amfi-scenen. Arrangementerne tilrettelægges efter forskellige aldersgrupper og interesser – her sker noget for alle gennem sæsonen.

Borgtapet og Naturstyrelsens kort-folder

I Hald-laden udfoldes historien om De fem Hald'er på et moderne 'borgtapet' og her introduceres landskabet, borgene, magtkampene, statsdannelsen, Reformationen, dagliglivet, barokken og romantikken samt forfatternes Hald på skærme. I tårnet formidles borge og voldsteder (I-III) og reformationen foruden det store vue over sølandskabet. I Charlotte Amalies pavilloner er formidlingen af barokkens og romantikkens Hald i fokus. Naturstyrelsens kort-folder foreslås genudgivet som 'De fem Hald'er', udvidet med kort af hele Hald Sø området og formidlingen genskrevet med udgangspunkt i helhedsplanen. Folderen opstilles til gæsterne på parkeringspladserne, i Hald-laden og ved Non Mølle.

DEN LEGENDE FORMIDLING

På plateauet med udsigt over Gammel Hald (II) og Hald Sø anlægges Den historiske Legeplads, 'Vildsvinet', der refererer til vildsvinet i Niels Bugges våbenskjold, og som samtidig vil være en fortættet, frit fortolket introduktion til De fem Hald'er. Derved kan børn blive forældrenes guider, samtidig med at forældrene i samtaler kan perspektivere børnenes oplevelser, når man begiver sig på opdagelse ud i terrænet på jagt efter det, der lige har dannet rum om legen.

Hvert år fejres 'Vildsvinets' fødselsdag med mini-rollespil og der afholdes historiske lege på Hald i haven ved Hald Hovedgård (V).

'Hald Slot under belejring' og 'Jørgen Friis og reformationen' formidles og opleves gennem rollespil, der markerer færdiggørelsen af projekterne på Brattingsborg (I) og Hald Slot (III) og som herefter er årligt tilbagevendende begivenheder.

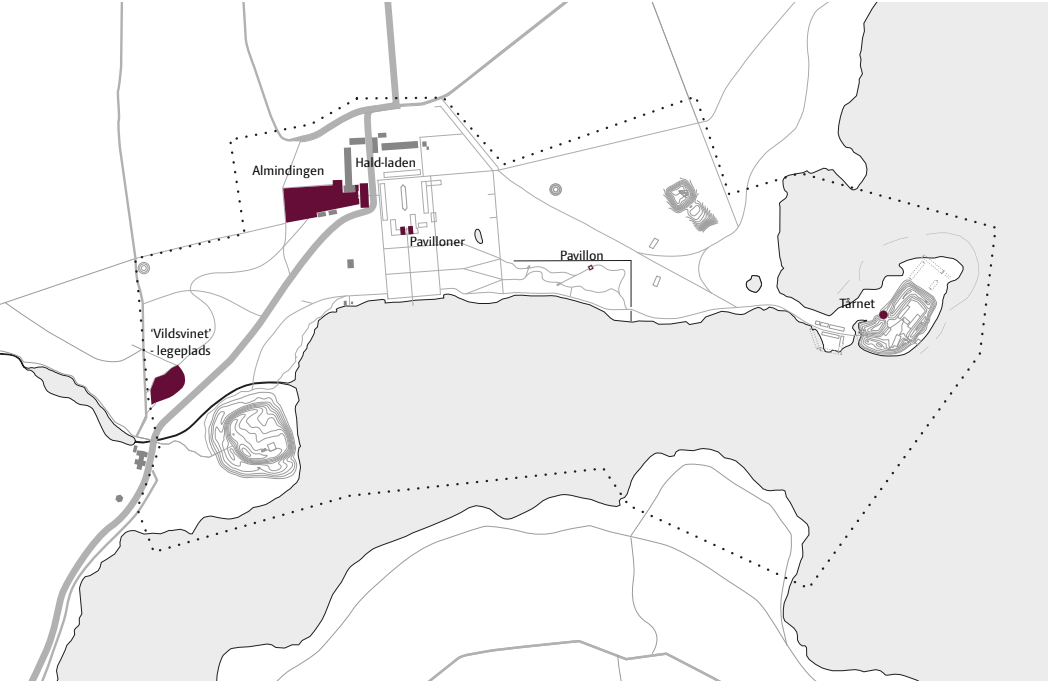
DEN FYSISKE FORMIDLING

Den fysiske formidling følger princippet om, at stedet skal fortælle sin egen historie. Dels fordi man, som ordet røber, får erfaring ved at "fare" gennem et sted. Dels fordi den vigtigste del af stedets historie er indskrevet i landskabets former, i ruinernes placering, i stiernes strukturer og forskellige forløb, i træernes artsvariation, grupperinger og mønstre, i søbreddens forløb og kanter, i murværkets forbandter. Med nye strukturer af træ som abstrakte repræsentationer er det hensigten at lægge et formidlende lag ind i landskabet, voldstederne og haverne, således at terrænet bliver rigere, mere komplekst og fortællende, når man bevæger sig rundt.

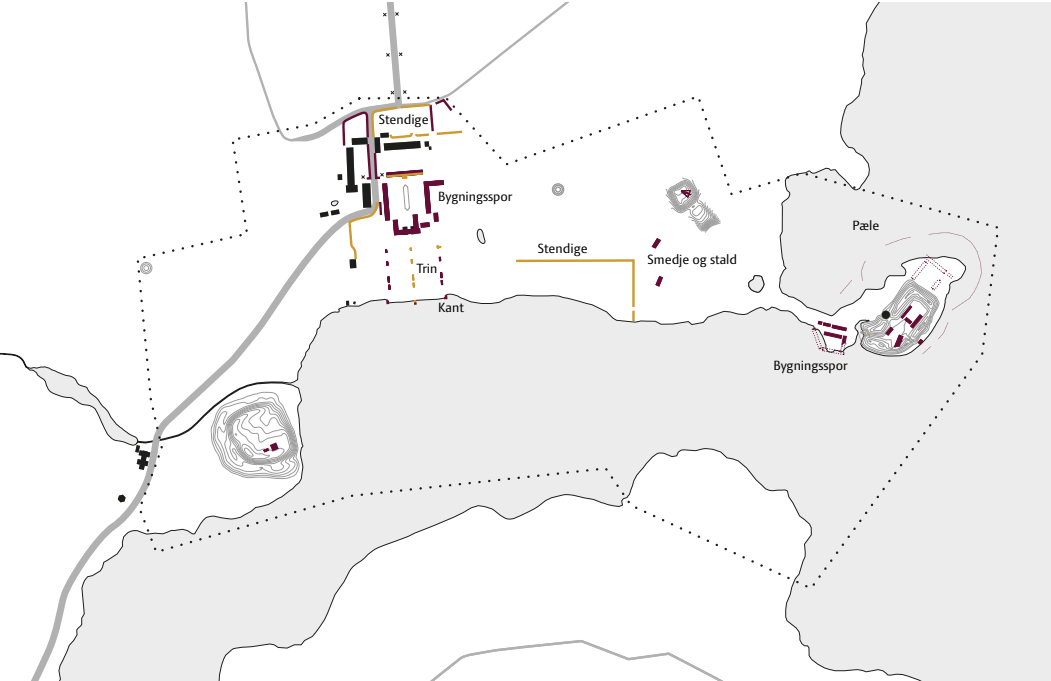
Sokler, kanter, pæle

Det foreslås at udlægge forløb af egetræstømmer som henvisninger til tidligere bygværker og spor i området. Af tømmeret konstrueres sokler, plinte, kanter, spuns, bro, blide og terrænet accentueres således som fortællende både historisk og rumligt.

Hvor terrænet er vådt og ikke kan bære tømmerkonstruktionerne på grund af det 2 m hævede vandspejl samt på voldkronen (III), etableres markeringerne med egetræspæle. På samme måde markeres tidligere forbindelser og udstrækning af voldstederne (III). Boardwalk gennem ellesumpen, det forhøjede tårn og alle nye elementer i den romantiske have er ligeledes konstrueret af egetræ. Ambitionen med disse elementer er at slå bro mellem historien og nutidens hverdagsliv ved at etablere opholdssteder, siddepladser, linier i terræn, forbindelser og spor, der støtter publikums ophold, pirrer nysgerrigheden, styrker forbindelserne i netværket af stier og samtidig formidler historie på en indirekte måde, der inddrager den besøgende som aktiv 'opdagelsesrejsende'. De foreslåede indgreb etableres med minimale indgreb i terrænet og kan nedtages, hvis ny viden betinger dette. Nedtagne tømmerkonstruktioner kan herefter indgå i nye sammenhænge, på samme måde som byggematerialerne på Hald er vandret fra det ene Hald til det næste. Og på samme måde som de 16 vildtbanesten, der danner alléen til Hald Hovedgård, og oprindelig er skelsten med inskriptioner, der i 1700-tallet markerede det kongelige jagtområde, heller ikke står på deres oprindelige plads.

Primær formidling - Almindingen, Hald-laden, 'Vildsvinet', Tårn, Pavilloner

Sekundær formidling - Kanter, Trin, Linier, Pæle, Stendiger

Forfatteren og illustratoren Dorte Karrebæk har sagt, at hun, når hun skal skrive *om* Hald, længes efter at skrive *på* Hald. Dette at formidlingen kan foregå *på* Hald er det styrende for dette projekt. Når de besøgende kommer hjem fra deres tur til Hald, skal fotografiet ikke vise en skovtur, men en person *på* Hald – siddende på en trappe, indrammet i et præcist rum af allétræer, lænet op af en vold, siddende på en sokkel, gående på boardwalken gennem el-sumpen. Når man gennem Hald-ladens port træder ind i De fem Hald'er, kommer man hen til en plint, som helt konkret fortæller, at ordet Hald har at gøre med den landskabelige hældning; som lige så konkret fortæller om de linjer, som barokkens arkitekter lagde ind i landskabet; og som endelig, for den interesserede besøgende, gennemkorte tekster på konstruktionerne introducerer til stedet.

På trapperne, der etableres ned over den terrasserede skråning, indhugges i granittrinnenenes stødtrin citater fra stedsspecifik litteratur.

Stendiger indrammer herregårdsanlægget og motivet videreføres for at understrege hulvejens forløb og som indramning af haven, der danner kant på indkørslen til den nye parkeringsplads.

Stier

Mennesket skriver sig ind i naturen, når det begynder at danne stier, og veje er, som man kan læse i Alex Wittendorffs Alvej og kongevej (1973), "al kulturs rygrad". Hvis stien markerer en regelmæssighed i en aktivitet, markerer vejen en regulering af den sociale samfærdsel. Stier og veje sikrer i bogstaveligste forstand formidling – fra et sted til et andet – og derfor er de også indlysende redskaber for formidling af f.eks. historisk viden.

Området omkring Hald er udviklet gennem en 1000-årig historie, og de forskellige perioder giver sig udtryk i forskellige typer af stier og veje. I helhedsplanen for De fem Hald'er er nettet af stier og veje udformet i lyset af en historie, der kan skitseres som følger. 0) Arkæologiske fund peger på, at Hærvejens historie kan følges fire årtusinder tilbage, hvor der i det tørre og derfor farbare område langs den jyske højderyg dannedes en vej, hvor der kunne transporteres både hære og handelsrejsende.

1) Skriftlige kilder nævner Hærvejen efter årtusindsskiftet. I denne tidlige, decentraliserede middelalder (1000-1250) handlede borgbyggeriet nok mest om at være på afstand af stier og veje. Hald er ligesom Bastrup, Gurre og Søborg – et eksempel på de første borganlæg, som søgte ly ved en søbred. Stier og selvfølgelig i endnu højere grad veje har kun været ringe udviklede i det stærkt decentraliserede bondesamfund.

2) I den sene middelalder (1350-1500) ser man en begyndende centralisering, forberedt gennem kirkebyggeri og kirkemagt, men stærkt markeret ved Dronning Margrethe I's forbud mod privat borgbyggeri. Under denne centralisering kom der øget fokus på stier og veje.

3) I den tidlig-moderne tid udvikles en samlende statsmagt med skriftbåren administration – (1500-1660). Det er religions-historisk manifesteret i brydningen mellem katolicisme og protestantismer; kunsthistorisk manifesteret i renæssancen. Mht, stier og veje står staten for et ambitiøst vejbyggeri, bl.a. med "kongeveje", og såvel renæssancens som barokkens havekultur vidner om, hvordan den enkelte godsejers herskerambitioner manifesterede sig i en forkærlighed for et landskab geometriseret af stier, trapper mv.

4) Under enevælden (1660-1849) reduceres Viborgs betydning i forhold til København, og den gamle adels betydning reduceres dels i forhold til en ny adel, dels i forhold til borgerskab (jøderner på Hald). Opsætning af vildtbanesten og opsætning af milepæle er symptomer på en spektakulær iscenesættelse af infrastruktur, lige som alléen er et eksempel på naturens forvandling til kultur.

5) Moderniseringen i det 19. (og 20.) århundrede (1900-) sætter som liberalisme fokus på den enkelte og den enkeltes ret til at vælge sin egen vej. Den engelske have med dens slyngede stier, dens folier mv. er et udtryk for denne individualisme. Samtidig skaber romantikken med sin musealisering og sin ruindyrkelse et modbillede til det hastigt fremrykkende fremskridt.

Med det elaborerede system af stier sikres en stor tilgængelighed og formidling af kulturarven, der rækker ud over konkurrenceområdet. Siden tidernes morgen har man med navngivning af steder taget dem i besiddelse og samtidig placeret dem i en kulturel eller historisk sammenhæng. Navngivningen af stierne på Hald er derfor også en del af den fysiske formidling.

Kort, Model, Skilt

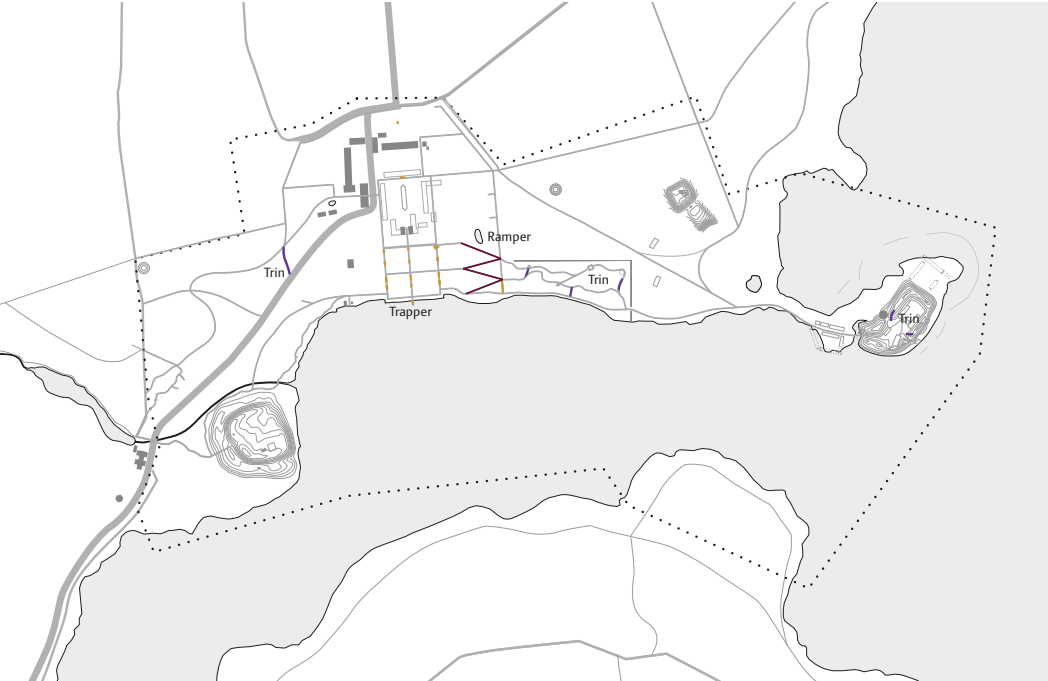
Ved Non Mølle og Niels Bugges Kro monteres oversigtskort på lave stålskilte, hvorved det store overblik etableres. Ved de enkelte Hald'er opstilles en eller flere modeller, der repræsenterer udviklingstrin i historien, på lave sokler af stål. Stiernes navne skrives på lave skilte af stål og suppleres ligeledes med fakta-oplysninger og et litterært citat. På egetræsplintene i terræn monteres skilte med korte tekster. Al tekst dubleres på engelsk.

Træer

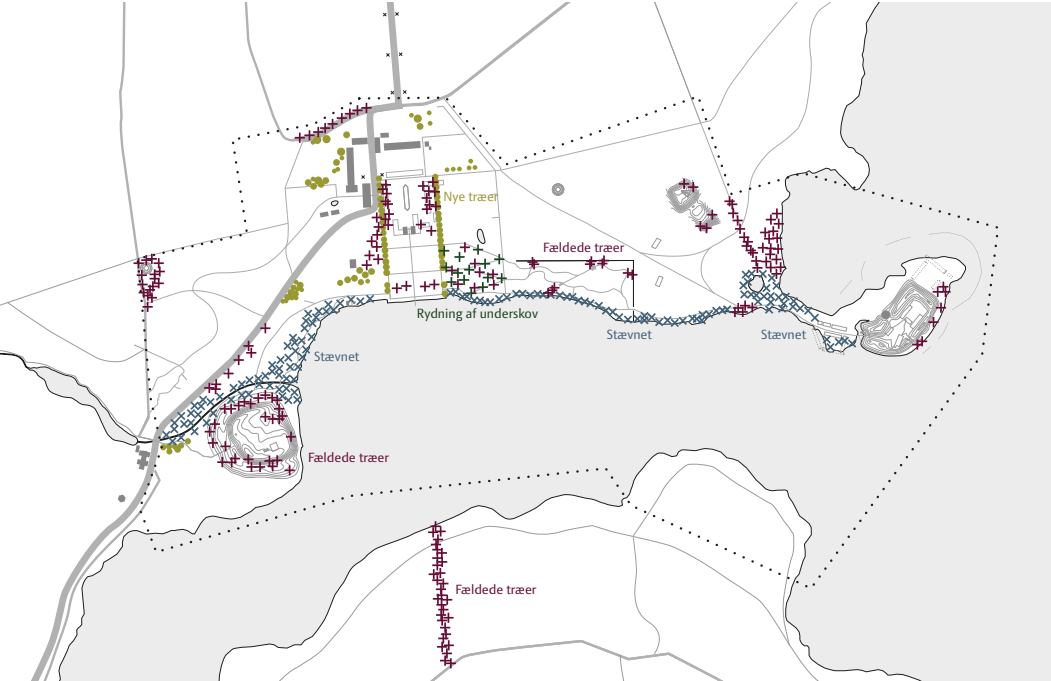
På Hald møder middelalderens vildtvoksende stævningsskov, barokkens kultiverede højskov med dens aksiale, geometriske fasthed og romantikkens landskabelige ideal. Og de bredkronede, solitære egetræer på Brattingsborg (I) og Gammel Hald (II) fortæller om den evige kamp mellem naturen og kulturens kræfter. Træerne giver årstidsvariation, fortællinger og stedsfornemmelse, når man bevæger sig i terrænet samtidig med, at de formidler Halds 800-årige historie. Helhedsplanens forslag til nyplantninger lægger nye lag af fortælling ind, og forbereder samtidig haven på et uundgæligt generationskifte. Også træer forgår.

Daas Allé var oprindelig anlagt som en skyggegivende allé for barokkens hestetrukne køretøjer. Alléen dannede ramme om ankomsten og dæmpede praktisk støvet fra hestens hove og vognenes hjul. I dag flankeres ankomsten til Hald ad Daas Allé af de 16 vildtbanesten, der kaldes Niels Bugges hugtænder.

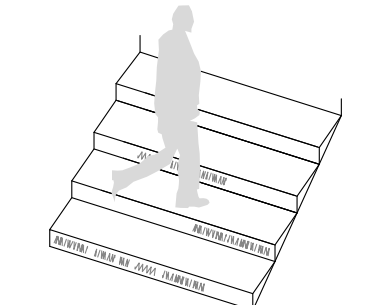
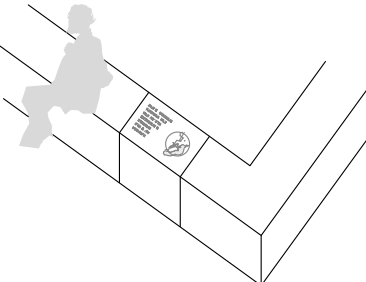
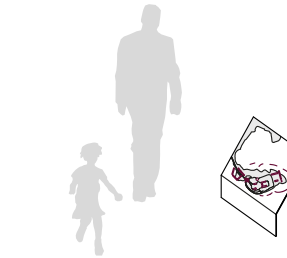
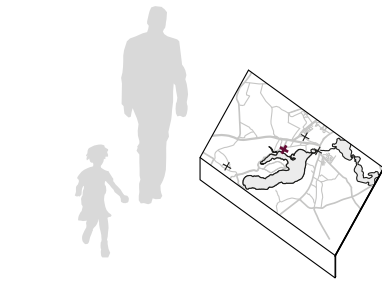
Denne fortælling er så stærk, at vi ser en pointe i at fastholde dette udtryk uden træer, og samtidig fastholde navnet allé som en henvisning til den historiske allé på dette sted.

Trapper - Trin - Ramper

Fældede træer - Stævnete træer - Nye træer

Oversigtskort, stiskilt, model, plint, trappe

DEN KULTURELLE FORMIDLING

De fem Hald'er er ramme om begivenheder og aktiviteter, der allerede er velfungerende og sætter et kulturelt aftryk i området. Vi foreslår at styrke den kulturelle formidling ved at etablere et netværk for de organisationer og interessenter, der allerede er aktive på De fem Hald'er, således at de hver for sig og sammen styrker formidlingen på forskellige måder. Vi foreslår, at alle eksisterende og nye begivenheder markedsføres med mærket 'De fem Hald'er' for at signalere samhørighed og understrege, at både store og små events er vigtige i forhold til den kulturelle formidling, fordi det styrker spredningen mod mange forskellige målgrupper.

Året på De fem Hald'er

De nuværende hovedaktører på Hald samarbejder om og koordinerer årets aktiviteter på De fem Hald'er. Foreningen De fem Hald'er foreslås at lede dette arbejde og desuden indgå som aktør i forhold til fotosafarier, fastelavn, 'vildsvinets fødselsdag' og herregårdsdage samt være kontakttled for udefrakommende aktører. Planen for årets aktiviteter fastlægges i dialog mellem aktørerne. Årshjulet fungerer som strategisk værktøj i dette arbejde. For at markere den succesive færdiggørelse af projektet og samtidig etablere en række nye traditioner, foreslås at udvikle og afvikle events ved delprojekters færdiggørelse og herefter at lade disse events være årligt tilbagevendende.

Forfatterne fortæller

Hald er ikke kun ruiner, men et lyslevende center for forfattere og oversættere. Aktuelt tales og skrives om den topografiske vending i litteraturen: Man taler om, at litteratur "finder sted", og På Hald vil det være nærliggende at udforme steder, der kan træde i kontakt med denne. Det kan f.eks. være på det nye amfiteater i Almindingen ved forskellige former for performance; i Pavillonerne med lydbånd af oplæsninger; i løvgangen med skiftende digte, der som frugter hænger ned fra træerne, på en trappe i barokhaven, på glaciset ved Gammel Hald (II), ved 'huset der læser højt' eller på fortællerbænken i den romantiske landskabshave, hvor udsigt og historiefortælling forenes. Det foreslås at forfattere inddrages i formidlingen af fortællingerne om Hald, som publikum møder i Hald-laden, tårnet og pavillonerne.

Event, installation og rollespil som formidling

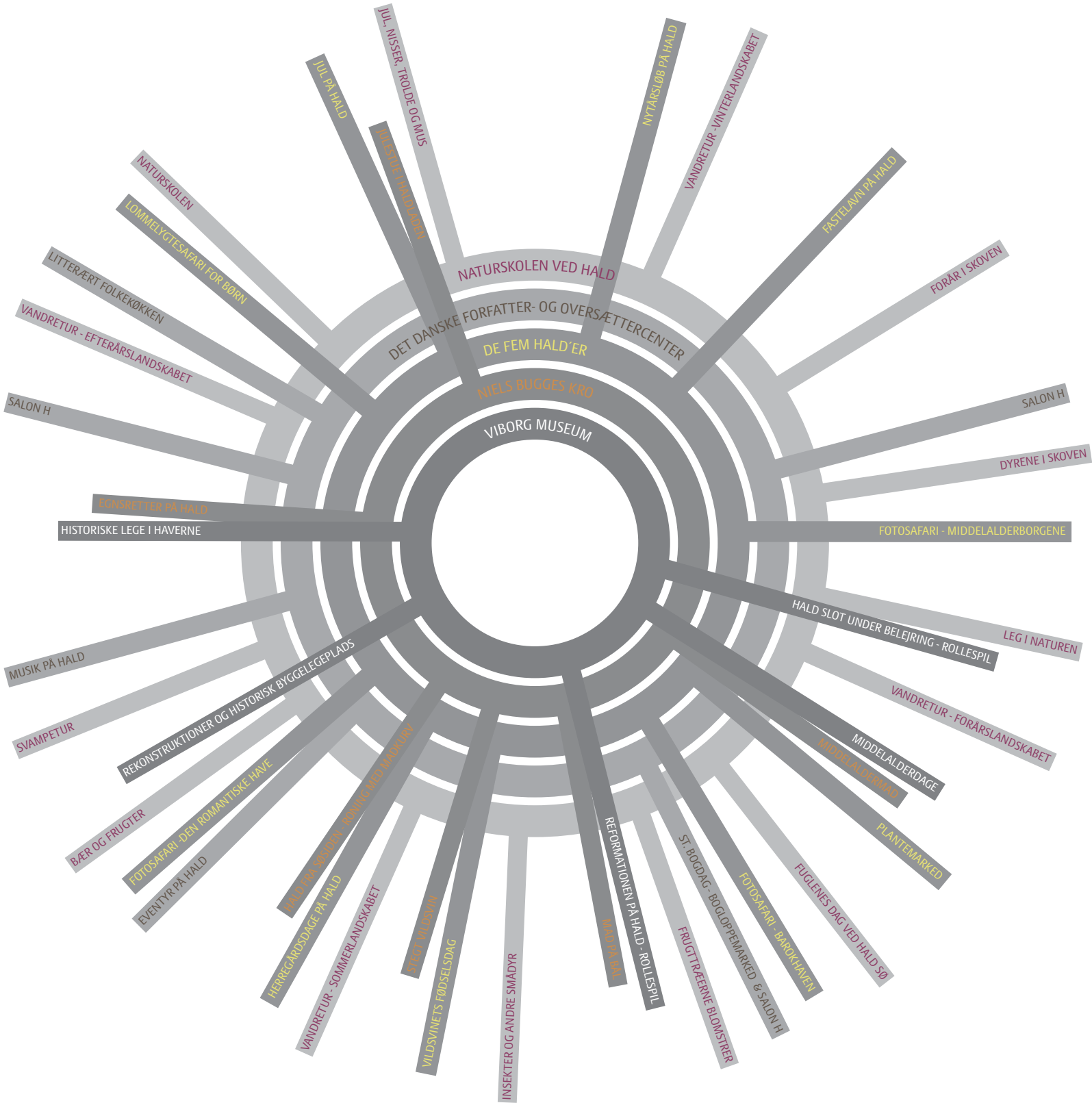
Over hele området vil der være mulighed for events og installationer. Amfi-scenen i Almindingen er ramme om musik og oplæsning. Seebergs løvgang fra Hald Hovedgård (V) ned mod søen vil være et oplagt sted for skiftende installationer som f.eks poesi ophængt i træerne. Brattingsborg (I) og Hald Slot (III) vil være ramme om rollespil. Barokhaverne danner fortsat ramme om litteraturfestivaler, historiske lege og den sydskrånende fælled mod Hald sø er en perfekt ramme om opera-forestillinger med Brattingsborg (I) og Hald Slot (III) som bagtæppe.

Robåde lejes på Niels Bugges Kro

Hald Slots belejring som rollespil

DEN DIGITALE FORMIDLING

Udviklingen indenfor digitale medier, deres anvendelse og rækkevidde går hurtigt og kan illustreres med Pokémon Go, der på rekordtid er blevet et hit i hele verden. Pokémon Go er udviklet som augmented reality, hvor et ekstra lag af formidling lægges ovenpå og udvider virkeligheden på en eller flere måder. Augmented reality har potentialer også i forhold til aktivt inddragende museumsformidling.

Til trods herfor viser erfaringerne, at gæsterne ikke efterspørger digitale medier i terrænet, men prioriterer tilstedeværelsen i naturen og mødet 1:1 med stedet som de vigtigste oplevelsesparametre.

Instagram, Facebook, www

På de sociale medier kan institutionen på en uformel måde møde sine gæster. Kommunikationen går ubesværet begge veje og stadig flere bruger sociale medier til at kommunikere værdier og oplevelser. Det foreslås, at De fem Hald'er bruger instagram og facebook som platform for visuelt båret kommunikation. Herved kan De fem Hald'er løbende sætte fokus på forskellige steder, historier, personer og arrangementer. Med #defemhalder mærker besøgende allerede billeder fra Hald, der beskriver værdier, iagttagelser og oplevelser knyttet til besøg på Hald. Denne kommunikation mellem besøgende, interesserede og foreningen giver inspiration til besøg, at gå på opdagelse og finde nye steder med nye historier. Det er levende, aktuelt og lige til at gå til.

Ved at afvikle instawalks og foto-konkurrencer med bestemte temaer styrkes kendskabet til De fem Hald'er og publikums formidling af oplevelser og værdier spredes som ringe i vand. God kommunikation er at møde de besøgende på de medier, de anvender. Derfor er instagram et vigtigt medie og derfor er det lige så oplagt at udvikle De fem Hald'ers facebook-side til at blive en primær

kommunikation til og med publikum. Der etableres en gruppe, der får ansvar for, at opdateringerne er hyppige og fokuserer på oplevelser og formidling. De forskellige aktører er lige vigtige i dette arbejde, med Foreningen De fem Hald'er som tovholder.

Information om De fem Hald'er er i dag tilgængelig på en række forskellige sites, der med forskellig indgangsvinkel introducerer De fem Hald'er. Disse sites foreslås i fremtiden at linke til www.defemhalder.dk, der udvikles til at være platform for en samlet fortælling, der opbygges med historie og natur som hovedtemaer og litteratur som perspektiverende henvisninger. De fem Hald'er opbygges omkring I-V, de historiske perioder og personer. På www.defemhalder.dk finder man ligeledes 'det sker', hvor aktuelle begivenheder introduceres. Og i samarbejde med Forfatter- og Oversættercenteret på Hald Hovedgård foreslås, at der udvikles pod-casts om borgene, persongalleriet og hændelserne på Hald, hvor forfattere læser op eller fortæller. Disse podcasts gøres ligeledes tilgængelige på www.defemhalder.dk.

App

Det kan måske være interessant at udvikle en APP for De fem Hald'er, hvor ruter er tilgængelige sammen med formidling af historien og naturen. App 'Talking Heritage' udviklet til Sintra, Portugal, UNESCO Verdensarv siden 1995, kunne være en reference herfor. Denne app illustrerer både muligheder og udfordringer, idet den på en gang er enkel i sin opbygning, men samtidig vanskelig at bruge i praksis på stedet og inkluderer en QR scanner, der kun sjældent bruges. App 'Talking Heritage' øger i sin nuværende funktion afstanden mellem fortidsmindet og gæsten snarere end at bidrage til at nedbryde den.

Danmarks Borgcenter har udviklet app 'Borgcenter', der samler formidling af middelalderborge i Danmark, hvilket er perspektivrigt,

men heller ikke uproblematisk. App er således ikke længere tilgængelig for download. For begge app gælder, at de er vanskelige at bruge, giver begrænset information og mod hensigten flytter fokus væk fra 'stien man går på'. Teknologien er i rivende udvikling, men brugerfladerne endnu ikke intuitive nok, og adgang til netværk er i de fleste tilfælde en forudsætning, der er svær at opfylde.

www.middelalderborge.dk

Vi ser et perspektiv i, at De fem Hald'er indgår i den koordinerede information i projektet Middelalderborge i Region Midtjylland, der er tilgængelig på www.middelalderborge.dk. I regionen er de op mod 300 kendte og ukendte anlæg alle en del af projektet. Gennem tværfaglig udredning af den enkelte borg produceres en ny, sammenhængende viden, der gør det muligt at fortælle disse borges historie i tid og rum, ikke alene ud fra et lokalt, men også ud fra et nationalt og et europæisk perspektiv.

At dele viden gør det mere spændende at gå på opdagelse, fordi ikke alle borge fortæller det samme, men tilsammen har et større sprog end den enkelte borg. Det man kun kan se svage spor af ved én borg, kan man måske opleve 1:1 ved en anden. På denne måde kan formidlingen fokusere på den abstrakte repræsentation i højere grad end på rekonstruktionen og således holde fortolkningsmuligheder åbne og invitere publikum til aktiv deltagelse.

Et kort over Danmark i middelalderen ligger lige for at udvikle som et selvstændigt kort for det 21. århundredes oplevelsesturisme. Danmarks Borgcenter er i besiddelse af et betydeligt digitalt bibliotek, en forskningsdatabase, der vil kunne udvikles yderligere. Med delprojektet Middelalderborge i Region Midtjylland er dette arbejde allerede igangsat. Viborg Museum foreslås at forestå den del af vidensdelingen og således udbygge sin centrale rolle i formidlingen både regionalt og nationalt.

Anbefaling

Det anbefales det ud fra den foretagne research og samtaler med aktører indenfor området, at den primære formidling støtter sig til de kendte og allerede udbredte platforme, instagram, facebook og www.defemhalder.dk. Det anbefales at fokusere på en fortsat udvikling af disse platforme, hvor publikum og institution møder hinanden, deler værdier, inspiration, fortællinger og hvor aktiviteter slås op og kommenteres.

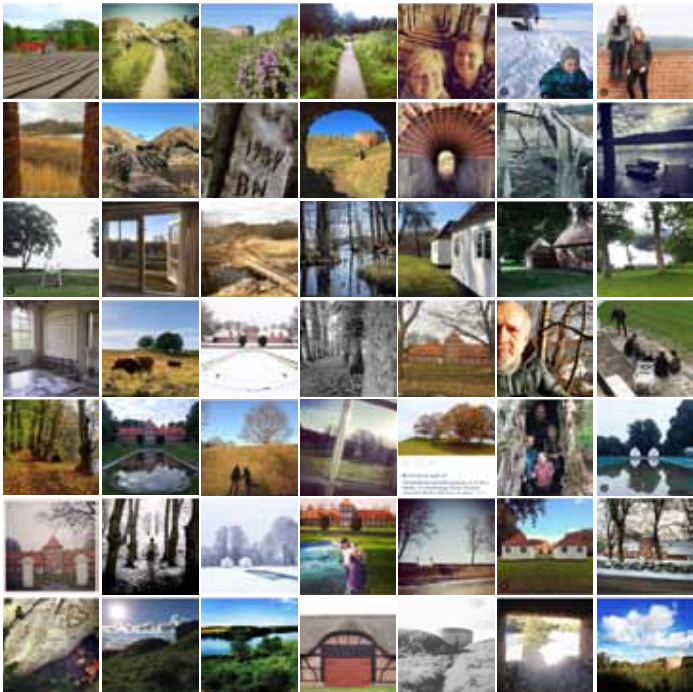
Foreningen De fem Halder kan fortsat bruge www.defemhalder.dk til kommunikation med medlemmer. Alternativt flyttes dennne kommunikation til anden adresse.

Det anbefales desuden, at der afsættes et rådighedsbeløb til digital formidling i budgettet, således at beslutning om valg af strategi for udvikling af en eventuel ny digital kommunikation kan træffes i samarbejde med Konsortiet i planlægningsprocessen forud for projektets realisering.

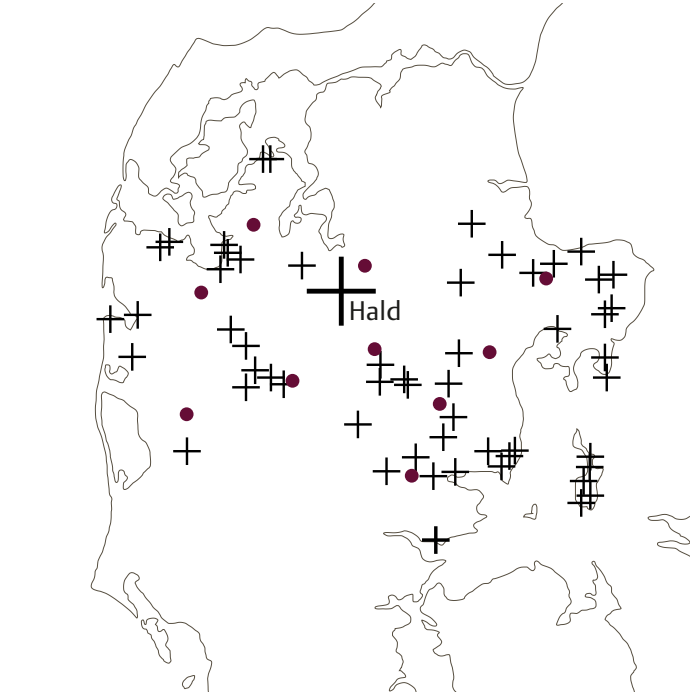
The Animation Workshop

Som et andet formidlingsperspektiv foreslås etableret et samarbejde med animationsuddannelsen på The Animation Workshop om animeret formidling, der kan indgå i Hald-ladens formidling på skærme. Et sådant samarbejde vil bidrage til at eksponere Viborgs førende position i den danske animationsverden og samtidig give studerende mulighed for i studieforløb at udvikle løsninger, der kommer ud at virke i 'den virkelige verden'.

I dette undervisningsperspektiv kunne man forestille sig, at animationernes levetid bliver relativt korte, således at der løbende, måske årligt, sker en fornyelse i formidlingen efter forskellige tilrettelagte temaer, der bidrager til at Hald-ladens formidling forbliver levende og vedkommende.

Instagram #defemhalder - inddrager de besøgende aktivt i formidlingen af De fem Hald'er

www.middelalderborge.dk - Middelalderborge i Region Midtjylland - 10 museer - 300 borge - fælles formidling

Daniae Regni Typum, 1630

MIDDELALDER

BRATTINGSBORG (I)

Voldstedet er græsklædt og med bredkronede, solitære træer på voldsider og plateauer.

Voldsiderne samt de øvre plateauer er eroderede og den ydre grav er kun ganske svagt erkendelig.

De bredkornede træer bidrager til, at voldstedet er synligt på stor afstand, men slører samtidig på nært hold voldstedets geometri og store skala. Desuden reducerer træerne udsynet fra plateauerne.

Det eroderede voldsted med de bredkronede træer bærer vidnesbyrd om den kontinuerede kamp mellem naturens og kulturens kræfter.

Forslag:

Efter udførelse af arkæologiske undersøgelser af voldstedet, søges der om tilladelser til at styrke voldstedets geometri ved at opfylde slidskader, samt at trække den ydre grav tydeligere op ved oprensning.

Enkelte træer fældes for at synligøre voldstedet bedre og skabe frit udsyn til Hald Slot (III). Gamle, bredkronede egetræer bevares. Adgangsvejen til voldstedet formidles af den nye sti mod syd, Møllestien, der forbinder Hald med Non Mølle.

Ellesump og krat langs Hald Sø (mellem mosen og ellesumpen ved halvøen mod nord). Flora ved det meget værdifulde eng- og vældområde er beskyttet NBL § 3 og værnes.

Ellesumpen ved mosen stævnes ofte, så vandhullet træder tydeligere frem og beplantningen ikke udgør en visuel barriere mellem Brattingsborg (I) og Hald Slot (III).

Voldstedet fremstår græsklædt.

Ved at etablere en låge i hegnet fra Kovej ved stiforbindelsen til Hald Ege, vil der blive endnu bedre adgangsforhold til Brattingsborg (I) og videre rundt i terrænet ved De fem Hald'er.

Gartnerisk drift og vedligehold

Hald I's landskab er tør sydvendt bakkeside med stærkt faldende terræn, der renoveres så terrænformer bevares med få store egetræer og med adgang hertil over klippet stabiliseret græssti over græssletten fra syd, græsstien står i forbindelse med den nye grussti, som fører videre mod Non Mølle.

For at fastholde Hald I's terrænform forudsættes græsset holdt højt klippet i selve Hald I med ca 10 årlige klipninger, og selve den grus stabiliserede græssti op til Hald I holdes klippet som alm. græssti, hvor man altid færdes henover græsniveauet.

Ved at holde græsset højt klippet hindres selvsåning og tilvoksning af aggressive plantearter, herunder også urteagtige aggressive planter.

Alternativ kan Hald I indgå i en animalsk driftspleje f.eks. af får, hvis dette vælges som ekstensiv naturpleje på arealet.

Dette vil i så fald kræve færiste og hegning.

Hald I tænkes ikke sneryddet.

GAMMEL HALD (II)

Gammel Hald er i dag – som en naturgroet ruin - nærmest usynlig. Borgbanken er græsklædt med bredkronede, solitære træer på glacis, volde og i borgbankens indre.

Borgbanken er vanskelig at aflæse, når træerne er fuldt udsprunget. Voldsider og glacis er eroderede og oplevelsen af et indre i borgbanken er fraværende. Den indre voldgrav tegner sig svagt.

Forslag:

Borgbanke og glacis frilægges ved udtynding og fældning af træer. Enkelte gamle, bredkronede egetræer bevares.

Der søges om tilladelser til at styrke borgbankens geometri ved at udbedre slidskader, så der igen opstår et indre på borgbanken samt til at trække den indre voldgrav tydeligere op ved oprensning og præcisere glaciset.

Efterladte udgravningsbunker og opfyldning inden for voldene til niveau lige over oprindelig overflade fjernes.

Markering af tidligere bygværker, hypocaust og ringmurs placering på borgbanken sker med granitelementer med indhuggede inskriptioner, der støtter publikums ophold, ved at man kan sidde på dem i terrænet.

Terrænet er græsbeklædt, svagt hvælvet og understøtter oplevelsen af den aldrig færdiggjorte borgbanke.

Ved etablering af sigtelinjer til Hald Slot (III) og Hald V vil blikket blive opmærksomt på, at her er der noget at komme efter. Denne synlighed vil understreges ved at trække voldstedets linjer op i landskabet og ved at markere det sted, der har tjent som indgang ved at der etableres en fast bro over den indre voldgrav.

Det foreslås at de arkæologiske undersøgelser af voldstedet fortsættes. Det anbefales at fortsætte den hyppige stævning af træer syd og sydvest for borgbanken, således at borgbanken står tydeligt frem mod hulvejen.

Der etableres en boardwalk af egetræ gennem den middelalderlige ellesump frem til glaciset, hvorfra den følger dette og fortsætter gennem ellesumpen til Guldbergs Allé ved Hald V. Området omkring Gammel Hald (II) søges gjort mere vådt med blankt vand og elletrunter, således at oplevelsen af borgbanken som et vanskeligt tilgængeligt forsvarsværk styrkes.

De mange både, der ligger på søbredden, forbliver i området som et tegn på en lang tradition, der genererer liv og andre relationer til Hald end rent historiske.

Der tyndes ud i træer langs Ravnsbjergvej, så der bliver stort udsyn til ellesump, boardwalk og Hald Sø fra hulvejen.

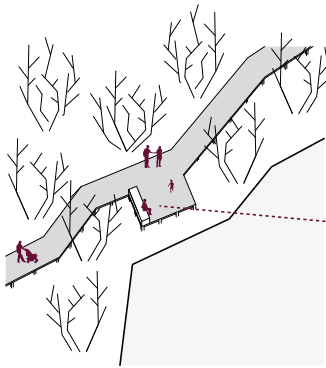
Det foreslås at rydde den høje bevoksning på hedesletten ved Gjelbro i Dollerup Bakker, hvorfra der er udsigt over Gammel Hald (II).

Hypocausten foreslås etableret på Almindingen ved Hald-Laden, der udlægges til aktivitetsområde for både De fem Hald'er, Naturskolen og Herberget.

Gartnerisk drift og vedligehold Hald II

Hald II's landskab er den historiske terrænform frilagt i græs med både skråning, top og del af forhåbentlig genskabt voldgrav, samt et plateau nedenfor og rundt om Hald II, der definerer stedet rent biotopisk.

Plejeniveauet vil være ekstensivt med ca. 8 årlige klipninger, og med et naturpræget udtryk, der rejser sig markant i forhold til den meget fugtige eng, sump og mosekant, som er det flade landskab, der forudsættes altid at være der, som 'fugtigt forland' til Hald II.

Gammel Hald (II) - planudsnit 1:2000

MIDDELALDER / REFORMATION

HALD SLOT (III) UNDER BELEJRING

Man antager, at Hald I i 1300-tallet har været brugt som udgangspunkt for en belejring af den borg, som dengang lå i det område, hvor Jørgen Friis halvandet hundrede år senere opførte Hald III. Men den borg findes ikke mere, så opstillingen af en blide på Hald I med sigtet rettet mod tårnet på Hald III (som i øvrigt er en uhistorisk rekonstruktion fra 1908) ville være et eklatant eksempel på det, der er historikerens dødssynd: anakronismen.

Man må altså undgå den alt for konkrete rekonstruktion, og i stedet arbejde med en vis abstraktion, der ikke simulerer skinbarlig historisk virkelighed, men stimulerer fantasien og forestillingsevnen. Vi foreslår, at der på Hald I opstilles en træstruktur, som en abstraktion over en blide og at dennes kasteretning bliver den nordligste af de tre, der er belæg for. Kasteretningen vil således pege på det af tætstående pæle definerede område i søen nord for Hald III, hvor der ligeledes med pæle er markeret sporene af Randershus og dens udlængser (1400-tallet).

På Hald III foreslås udlagt plinte af egetræstømmer og bordurer af egetræ som aftryk af tidligere bygninger. Egetræsplintene støtter publikums ophold som hævede, træbeklædte siddepladser eller linier i terrænet og styrker således formidlingen ved at skabe en direkte kropslig relation mellem den besøgende og voldstedet. Tårnet foreslås forhøjet, men efterladt 'uafsluttet'. Additionen styrker oplevelsen af det fragmenterede som bærende motiv i helhedsplanen, og åbner et panoramisk vue over hele Hald sø området, samtidig med et historisk vue gennem den transparente facadestruktur, hvori retninger til steder i Halds historie, uden for og inden for voldene udpeges. Broen udskiftes og erstattes af en dobbelt 'vindebro' for at styrke oplevelsen af borgen som forsvarsværk.

Hald Slot (III) er nærmere beskrevet i 'Delprojekter' under 'Hald Slots belejring'.

BAROK

GREGERS DAAS HALD (IV), FREDERIK SCHINKELS HALD (V)

Kommende indgreb i haven må styrke strukturen, tage udgangspunkt i og spejle barokhavens DNA, således at barokhaven genvinder sin styrke, skalering, mangfoldighed og indre rigdom. Dette kan ske ved, at der etableres nye fortællinger til erstatning af de tabte som lag i den nuværende struktur.

I barokken var aksialitet over store afstande det karakteristiske hovedgreb. Et greb der kontinuert spejler sig og gentages henover over akse. Til aksemotivet hører haverummets afgrænsning af 'lodrette grønne vægge' plantet på plant og terrasseret terræn.

På Hald anlægges for det første en flere kilometer lang akse fra nord til syd; en akse som for det andet udhæves og bearbejdes omkring den nye hovedgård med tilhørende haveanlæg. Også markeringen af terrasser understreger den rationelle og rationaliserende naturbeherskelse, som ledte fra 1600-tallets barok op til 1700-tallets oplyste klassicisme.

Barokhaven vil folde sig ud i flere planer, opdelt efter gangsystemet, der forløber gennem haven, dels i hver sin side med de to meget lange nord-sydgående stier, dels med tværstier, som naturligt giver adgang og sikrer tilgængelighed videre ind i naboliggende haverum, som frugtlunden mod nordøst og det skålformede græsrum med den lille sø i dette haverums sydlige del, og helt mod sydøst af skråtforløbne rampe-stier, der fører videre op til den romantiske have.

Hele barokhavens restaurering og nyfortolkning er tænkt overskuelig og sammenhængende, som en grøn have, man ser nedover fra det nordlige høje plateau og næsten opfatter i ét blik afsluttet af Hald sø og skovområdet overfor.

Daas Hald (IV) og Schinkels Hald (V) er nærmere beskrevet i 'Delprojekter' under 'Haverne'.

ROMANTIK

DEN ROMANTISKE HAVE (V)

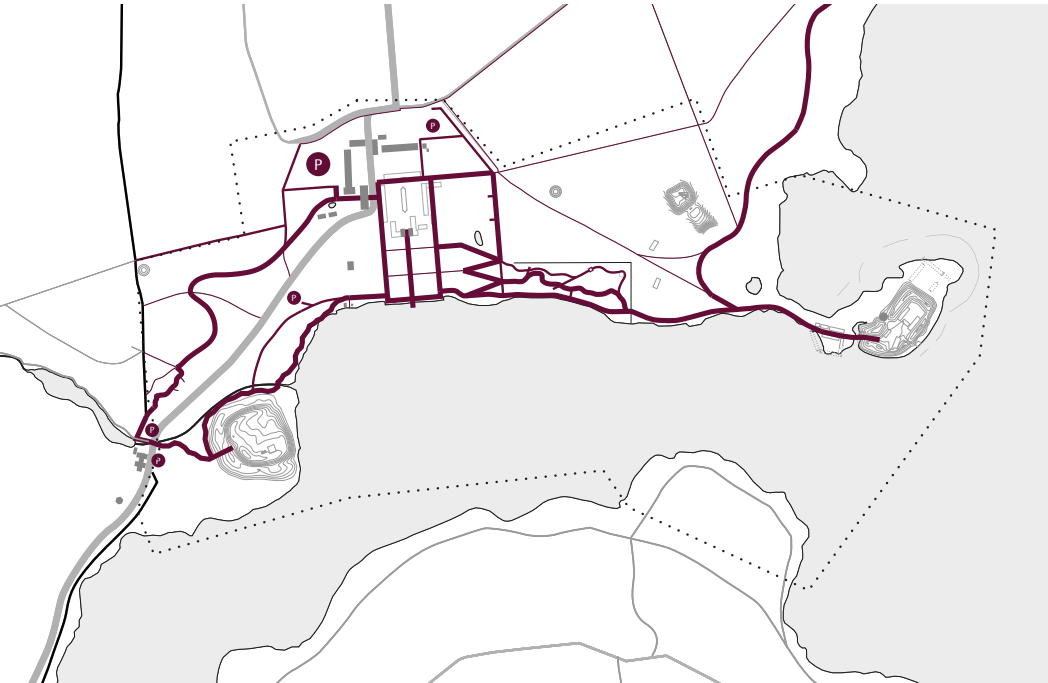
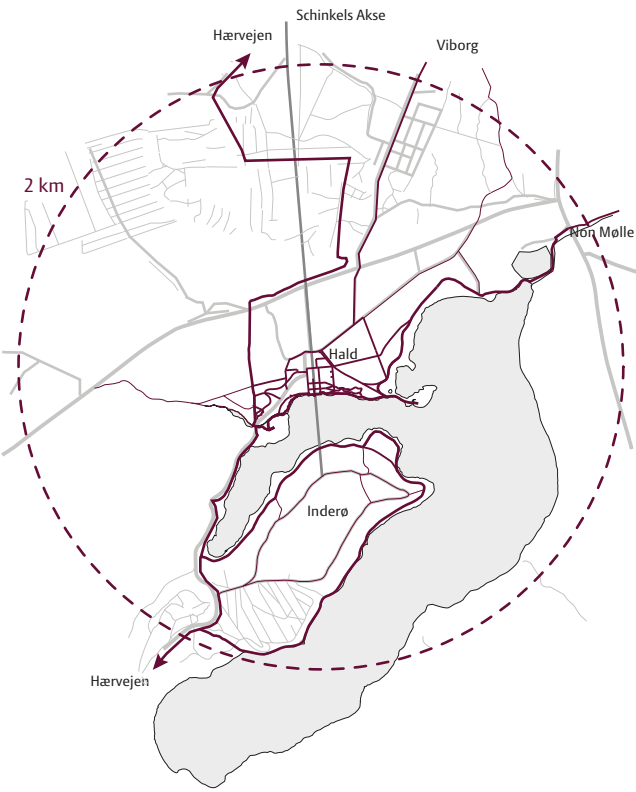
Hvor den romantiske have oprindeligt indrettedes med pavilloner, falske gravhøje og falske ruiner, foreslås det, at der på det 21. århundredes præmisser etableres en romantisk have oven på resterne af den gamle, hvoraf der kun er få rester tilbage.

Landskabshavens romantiske herkomst, fortælling, helhedspræg og karakter lægges til grund for indgreb, hvis mål må være at værne og revitalisere eksisterende værdier og udvikle nye i anlægget.

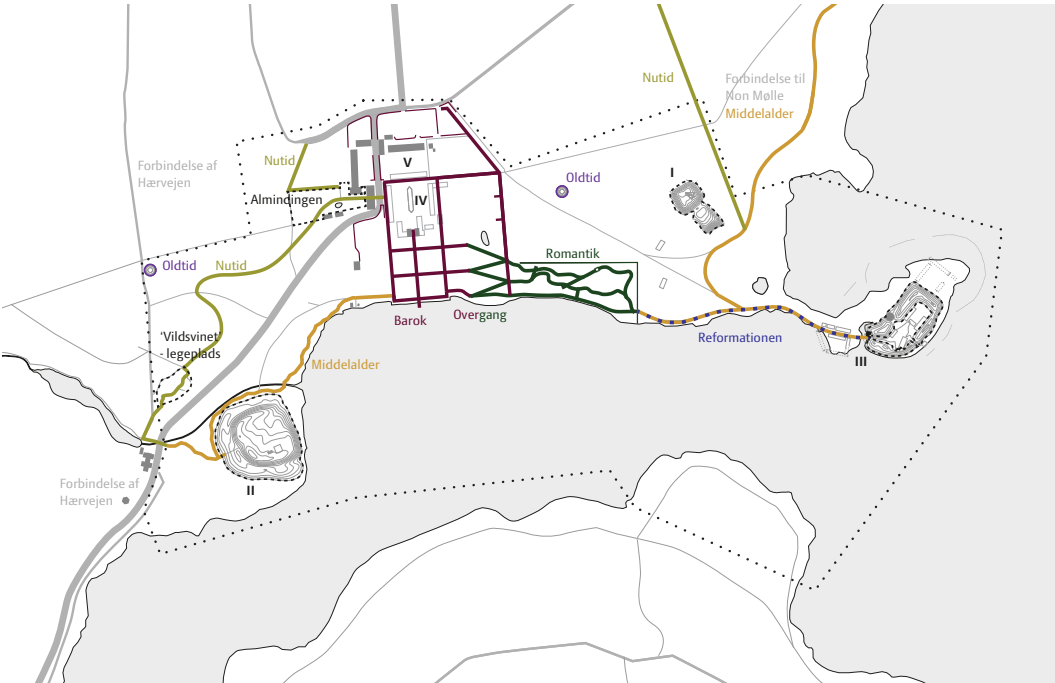
Det foreslås at bringe det omgivende landskabsfelt i spil ved at lade landskabshaven bruge gravhøjen og voldstederne som sine egne. Til gravhøjen og voldstederne føjes en pavillon kaldet 'huset der læser højt', med udsigt til gravhøjen og Brattingsborg (I), en fortællerbænk af granit med inskription af litterære citater med udsigt til Brattingsborg (I) og Hald Slot (III), en udsigtsstol mod gravhøjen og en udsigtsplatform mod Gammel Hald (II) over det stejlt skrånende terræn.

Der fældes enkelte træer for at skabe udsigtskiler og anlægges to nye, slyngede stier, der følger koterne i terrænet, hvoraf den nedre vil opfylde krav til tilgængelighed. Mod øst flyttes stien mod nord, således at denne igen passerer ud gennem den eksisterende åbning i stendiget. Den nedbrudte del af stendiget gensættes.

Den romantiske have er nærmere beskrevet i 'Delprojekter' under 'Haverne'.

Stinet - Hierarki

Stinet - Perioder

DEN HISTORISKE LEGEPLADS

'VILDSVINET'

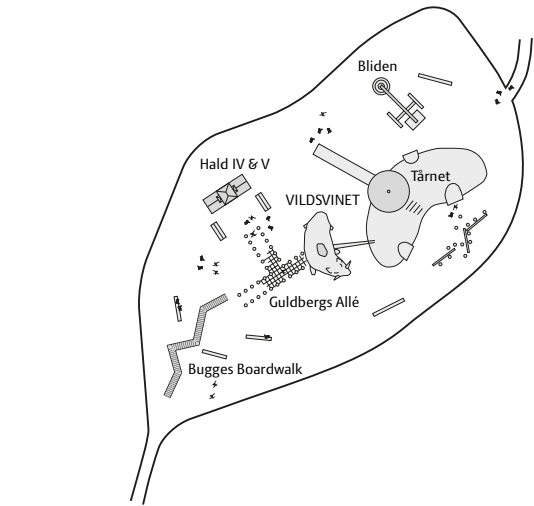
Leg og sansning skaber viden. Fra Almindingen fører en slynget sti, Ebersteins Sti, gennem anemoneskoven til den historiske legeplads, 'Vildsvinet', på plateauet ovenfor Gammel Hald (II).

Langs stien gennem skoven møder man 'vildtbanesten' som støt-tepunkter for leg, og de mest farverige ejere på Hald introduceres med våbenskjold, årstal og en lille historie.

Niels Bugges våbenskjold har lagt navn til legepladsen og inspireret til at bygge et stort vildsvin med hugtænder, man kan klatre i. De fem Hald'er fortolkes frit i abstrakte repræsentationer med fokus på sansning, leg, bevægelse, historier og samvær. Tårnet, vandporten, vildsvinet, Guldbergs Allé, Hald IV og V forbindes med klatretræer, rutschebane og boardwalk, der knytter Hald'er og aktiviteter sammen. Blidens konstruktion og virkemåde introduceres som en vippe, hvor børnene løfter hinanden. Halds karakteristiske stendiger bliver til lange bænke, hvorfra man både kan nyde børnenes leg og udsigten over Gammel Hald (II) og Hald Sø.

'Vildsvinet' bliver en attraktion i sig selv, en regional destination, men legepladsen henvender sig selvfølgelig til alle områdets gæster, uanset om man besøger den med Naturskolen, tager en pause fra festen på Niels Bugges Kro, kommer fra Troldeslugten, ad Hærvejen eller har valgt legepladsen som indgang til besøget på De fem Hald'er.

Legen på 'Vildsvinet' forbereder børn og voksne til at tage på opdagelse i De fem Hald'er og måske returnerer de til parkeringspladsen gennem Hald-laden, hvor de opdagelser, man har gjort, sættes i perspektiv af formidlingsuniversets fokus på viden.

'Vildsvinet' - historisk legeplads

FORMIDLING UNDER TAG

HALD-LADEN

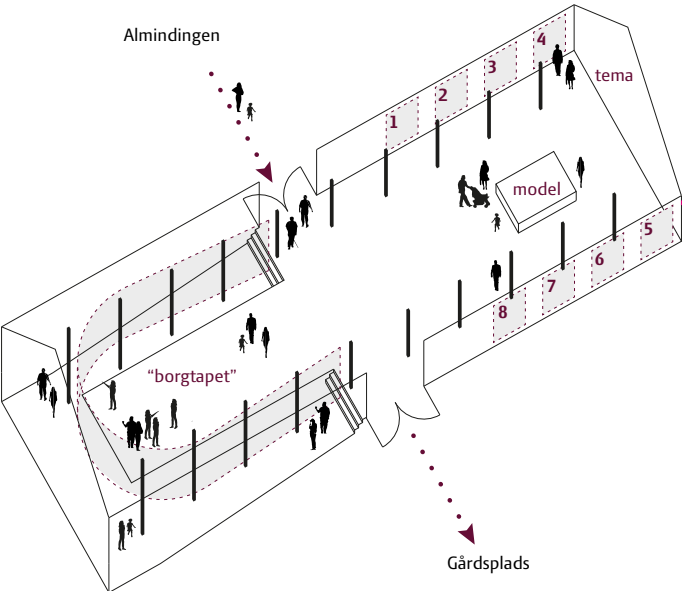
Hald-laden har potentiale til i sig selv at være en udstilling og en hovedindgang til De fem Hald'er. Med ladeporten anbragt i midten og med direkte gennemgang over gårdspladsen til den anden side, hvor den gamle brønd fra 1700-tallet fortæller om den geometriske omhu, der prægede barokkens Hald.

Porten midt i Hald-ladens langside åbner laden direkte mod Almindingen, hvor publikum ankommer og der måske er en workshop i gang om middelalderlige konstruktioner som f.eks. hypocaust, vindebro og blide. Denne organisering styrker orienteringen, stemmer sindet og betyder at Hald-ladens formidling lægger sig i naturlig forlængelse af besøgets første oplevelser i Almindingen. I portene kan evt. monteres faste glaspartier, således at ladeportene kan forblive åbne året rundt.

Laden har stedets hældning indbygget i sig, og ved at lægge en platform ud over det skrånende gulv mod syd, vil udstillingsrummet kunne opdeles i to lige store afsnit, der skaber rum for formidling, der på forskellig måde kan forberede den besøgende på den større sammenhæng i De fem Hald'er.

I udstillingen mod nord præsenteres en stor model af det gletcher-skabte istidslandskab, hvori De fem Hald'er er indlejret og projek-tioner viser udviklingsforløb i Halds historie direkte i modellen. Der introduceres på 8 faste skærme til Landskabets udvikling, Borge og herregårdenes placering ved Hald, Magtkampe og statsdannelse i Middelalderen, Reformationen i Danmark, Dagliglivet på Hald gennem tiderne, Barokkens og magtens landskab, Det romantiske blik og ruinen, Herresædet og institutionen. Og det sker både gennem fakta-viden, forfatteres fortællinger, billedkunst og animationer. Animationer foreslås udviklet som studieprojekter i samarbejde med The Animation Workshop i Viborg. På denne måde kan udstillingen bidrage til at formidle skolens status som en af Europas førende klynger på animationsområdet.

Formidlingen må være i øjenhøjde med de besøgende - korte og forunderlige historier, som sætter forholdet mellem viden og sansning i spil og understreger, at der endnu er meget at opdage, mange skjulte historier på Hald.

Hald-laden - 'borgtapet' - tema-introduktioner

BORGTA PET

På det nye dæk, der skyder sig ud over det skrånende gulv i ladens sydlige ende ophænges på en rundhorisont et moderne 'borgta-pet', hvor De fem Hald'ers historie udfoldes i kort form gennem tekster og illustrationer. Teksterne kunne være:

Viborg som magtcenter

Fra år 1000 træder Viborg frem som en af landets vigtigste byer: der anlægges gader, der slås mønt, der hyldes konger, byen bliver bispeby, og i 1130 påbegyndes opførelsen af Domkirken.

Hald

Uden for byen befolkes de forskellige borge af selvrådige herre-mand. Niels Bugge gør Hald til et mønster på disse herremænds modstand mod en centralmagt. Og Valdemar Atterdag prøver med udgangspunkt i Brattingsborg (I) at bryde Niels Bugges modstand.

Viborg over Hald

Op mod 1400 må de selvrådige herremænd underkaste sig kongemagten. Og Dronning Margrethe viser med sit stenhus i Viborg by-ens overmagt.

Bispe-sæde

Dronning Margrethe overdrager i 1393 Hald til Kirken som bispe-sæde på betingelse af, at borgen rives ned.

Borger og kirkemagt

Med Viborgs vækst vokser også borgerskabet af købmænd og håndværkere, og deres modvilje mod at finansiere kirker og klostre er en vigtig drivkraft bag Reformationen, der starter i Viborg. Refor-mationen fører til nedrivelse af 12 kirker i Viborg.

Reformation og reaktion

Jørgen Friis er biskop i Viborg, da reformationen starter, men som herremandssøn agerer han som den gamle herremandsklasse. Op-førelsen af Hald Slot (III) bliver et symbol på hans selvrådighed. Men han fængsles i sin egen borg, og det viser, at statsmagten - og Viborg - er stærkest.

Bayeux-tapetet, o. 1476

Enevælden

Med enevælden samles magten i København, og Viborgs gyldne tid er forbi. Men Hald drager nytte af enevældens greb om magten: Først bygges Hald IV, så Hald V, begge med store barokke havean-læg som vidner om en mere fredelig kultur.

Romantikken

Omkring 1800 begynder Viborg igen at opleve vækst, men væksten viser sig også på landet, hvor den ny-anlagte romantiske have på Hald vidner om et samspil mellem naturfølelse og voksende jeg-følelse.

Landboreformer

Omkring 1800 begynder også de store landboreformer med stavns-båndets ophævelse, udskiftning af jord og udflytning af gårde at præge landskabet omkring Hald.

Krig og fred

Tre år efter nederlaget 1864 beslutter regeringen, at halvde-len af den danske hær hver sommer skulle indkaldes til øvelser i 45 dage ved Hald.

Demokrati

I 1919 brød nye jordlove de sidste rester af privilegier for adels-standen - og Hald blev samme år opkøbt af godsspekulanten og gullaschbaronen Steen Giebelhausen. Den første borgerlige ejer af Hald gik imidlertid fallit efter 3 år, hvorefter en snedkeruddannet møbelfabrikant overtog ejerskabet.

Værnemager

Hald blev i 1944 købt af en brunkulsdirektør, der efter krigen blev dømt som værnemager. Staten overtog herefter Hald.

Den litterære institution

På initiativ af forfatteren og museumsdirektøren Peter Seeberg har Hald siden 1975 været samlingspunkt for forfattere og oversættere. I forlængelse af det sidste punkt på "borgtapetet" vil det være nær-liggende at indrette turen gennem laden sådan, at forfatter-stem-mer lukker op for og blander forskellige temaer som inspiration til at tage på sin egen opdagelsesrejse, der begynder straks man træder ud på gårdspladsen gennem ladens port.

Bjørn Nørgaards Gobeliner, 1990

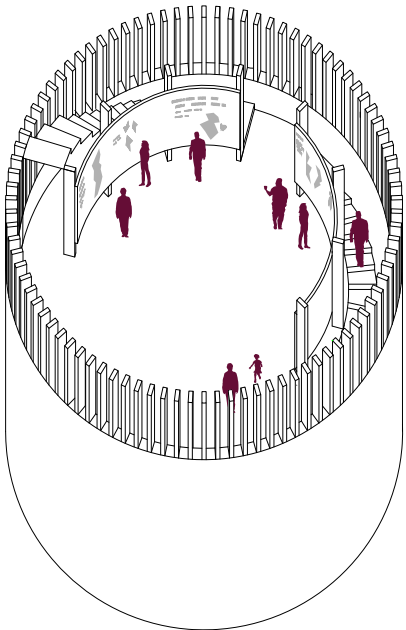
TÅRNET

I tårnet formidles Hald-borgenes historie. Tårnets konstruktion af svært lodretstående egetømmer skaber en transparent facade, et filigran, der danner ramme om fomidlingen af historien om Brattingborg (I), Gammel Hald (II) og Hald Slot (III), om personerne og de skelsættende begivenheder.

I tårnet formidles ligeledes historien om Biskop Jørgen Friis, der opførte Hald Slot (III), og reformationens indførelse i Danmark.

Formidlingen sker på tavler, der følger tårnets cirkulære form og samtidig afskærmer trapperne. På etagen er der begrænset udsyn og en oplevelse af at være i et tårn.

På udsigtsetagen, hvortil en egetræstrappe fører op, udpeges fra en kompasrose i gulvet retninger mod Brattingborg (I) og Gammel Hald (II) foruden gravhøjen, Non Mølle samt spidsen af Inderøen og samtidig udpeges 'bygninger og anlæg' inden for voldene (portbygningen, køkkenet med ovnanlæg, vandporten og markeringerne af borggården) samt Borggården og Randershus mod nord, Ladegården mod syd uden for de nuværende volde. Disse bygninger er markeret som plinte udført af egetræstømmer.

Tårnet - De tre borge - Jørgen Friis og reformationen

FORMIDLING AF REFORMATIONEN

Reformationen satte fysiske spor i form af Hald Slot (III), i form af nedrivning af 12 kirker i Viborg, mens klostrene overgik til kronen. Formidlingen af Reformationen vil finde sted på Hald Slot (III), der blev opført som direkte konsekvens af reformationen.

Fra institution til individ

I den katolske kirke var forholdet til Gud bygget op om institutionen, og den enkelte kunne købe sig til frelse med messer, afladsbreve, gode gerninger o.l. Med reformationen blev forholdet til Gud bygget op om individet, og den enkelte kunne ikke købe sig til frelse. Det princip, som reformatorerne udbredte, var: Sola fide – alene ved tro.

Vor Gud han er så fast en borg

Den katolske kirke viste og beviste sin magt gennem arkitektur. Kirken byggede kirker, klostre, katedraler. Reformatorerne lagde mindre vægt på institutionen og mere vægt på individet, og dermed flyttede byggeriet ind i sjælen: Vor Gud han er så fast en borg, hedder en af Martin Luthers kendteste salmer.

Jørgen Friis

Der findes ikke billeder af Viborgs sidste biskop Jørgen Friis, men Dansk Biografisk Leksikon giver en farverig beskrivelse: Han var: ”Heftig af karakter, fremfusende og verdsligsindet, begærlig efter gods, en ven af bordets glæder og af kvinder”. Jørgen Friis blev født 1493 som søn af en herremand, og det var som herremand, ikke som teolog, at han i 1521, med støtte fra kong Christian II, kunne sætte sig i bispestolen i Viborg. Han satte alle kræfter ind på at samle gods til bispestolen og kom flere gange i strid med andre herremænd. Men han blev selv sat på porten, da reformationen fejede gennem Viborg. Først fortrak han til sin herregård i Spøttrup, men flyttede så til Hald, hvor han i 1528-29 fik han opført en ny borg. Da kong Frederik III indførte den lutherske lære i hele Danmark, blev Jørgen Friis ligesom de andre katolske biskopper fængslet; og han måtte lide den tort, at hans egen borg blev hans fængsel. I 1538 gik han selv over til den lutherske lære og blev fri til at leve som herremand indtil sin død i 1547.

Jørgen Friis (1493-1547), våbenskjold

Reformation og revolution

Reformationen var en revolution, og revolutionen vendte op og ned på bybilledet. I forsommeren 1529 greb en revolutionær rus borgerne i Viborg. Byens bisp, Jørgen Friis, blev fordrevet fra byen, og af byens 16 kirker blev de 12 revet ned. Og kvadre og gravsten blev brugt til stendiger eller til reparationer af borgerhuse. I en baggård kan man finde et cykelskur med kirkekvadre som bagvæg, og i nabogården et hus med brudstykker fra et par kirkerelieffer, hvor en overlevet Kristus-hånd gør velsignelsestegnet.

Hans Tausen

Hans Tausen blev født i 1494. Han blev munk ved det rige Johaniterkloster i Antvorskov, men i 1523 begyndte han at studere i Wittenberg, hvor Martin Luther 6 år tidligere havde indledt reformationen med at opslå 95 teser på kirkedøren. Tausen tog teserne til sig, og da han i eftersommeren 1525 flyttede ind på Johanniterklostret i Viborg begyndte han at prædike den nye lutherske lære. Hans menighed voksede sig så stor, at den ikke længere kunne være i Sankt Hans Kirke på Nytorv. Sammen med sin menighed brød han ind i Gråbrødrekirken, som herefter blev hovedstedet for den nye lutherske forkyndelse.

Høj og lav

Jørgen Friis og Hans Tausen var jævnaldrende, den første af højadelig herkomst, mens den anden formentlig kom fra en lavadelig familie. De var begge i begyndelsen af 30erne, da det kom til en konfrontation. Jørgen Friis søgte at lukke munden på Tausen, og han fik den fynske biskop Jens Andersen Beldenak til at formane Viborg borgere om, at de ikke skulle lytte til Tausen, fordi det kun var kirken, der havde autoritet til at tolke skriften. Hvortil Tausen svarede, at ”selv den ringeste bonde kan forstå skriften så klart, at han kan dømme paver, kardinaler og engle”.

Hald efter Reformationen

Reformationen ryddede godt og grundigt op i ejendomsforholdene. I 1536 konfiskerede kongen al katolsk ejendom i Danmark, og det betød også, at Hald ikke længere var bispens, men kronens ejendom. Fra 1536 til 1663 afløste 25 lensmænd afløste hinanden på Hald.

Charlotte Amalies Pavilloner

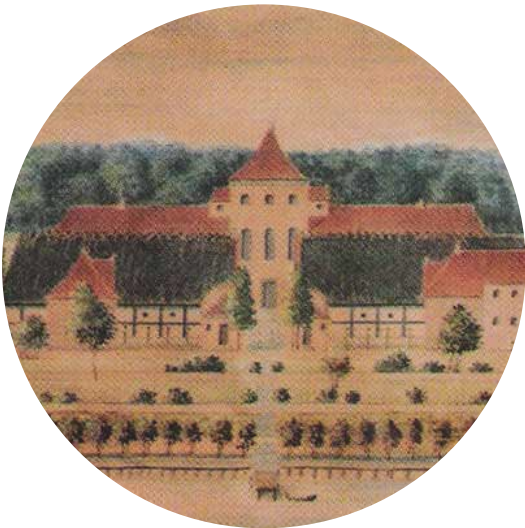
PAVILLONERNE

Charlotte Amalie Schinkel er den første af Halds beboere, som til eftertiden har overleveret sit blik på stedet i form af to malerier. På det første af de to malerier, er der ingen pavilloner i barokhaven, på det næste er pavillonerne blevet opført, mellem 1790 og 1794 og sandsynligvis af materialer fra det nedrevne stuehus. Derfor navngives pavillonerne efter Charlotte Amalie. Denne navngivning viser også, at den fysiske formidling kan og skal følges tæt med den sproglige og berettende formidling.

Charlotte Amalies pavilloner har potentiale som ramme om formidling af herregårdene og havernes historie, som pop-up serveringssteder og andre formål i løbet af sæsonen.

Formatet er små tavler, der udfolder barokken, romantikken og palimpsest-begrebet, der forklarer den lange historie og de flere lag i haverne på Hald.

I pavillonerne lægger forfattere stemmer til korte lydstykker om haverne og essays der bygger på palimpsest-begrebet. Der er historier til både store og små, man vælger selv.

Charlotte Amalie Schinkel, 1795

VEJE OG PARKERINGSPLADSER

Ankomsten til De fem Hald’er handler om at forene logistik og praktiske behov med aktiviteter og formidling, således at publikum er inkluderet i den store fortælling, straks når de har parkeret bilen eller stiger ud af bussen.

Den centrale parkeringsplads etableres på den tidligere gårdsplads vest for Naturskolen og Herberget, der i dag er et stort græsareal. Markvejen mod nord ombygges til dobbeltrettet trafik. Den nye parkeringsplads har kapacitet til 105 biler, 5 busser samt bufferareal til yderligere 100 biler. Parkeringspladsen anlægges på græs med opbygning af makadam vest for Hald-laden. Herved nedtones parkeringspladsen samtidig med at publikum inkluderes i herregårdsanlægget allerede ved ankomst.

Fra Hald Hovedgård forbi Hald-laden til Smedehuset foreslås Ravnsbjergvej ændret til en gårdsplads befæstet med brosten med bordursten som ganglinier. Belægningen vil virke fartdæmpende og accentuere opmærksomheden over for herregårdsanlægget hos alle passerende. De nuværende, mindre parkeringspladser mod nordøst og sydvest vil fortsat være væsentlige støttepunkter for hverdagstrafikken og desuden indgå som handicap-parkeringspladser.

Veje og parkeringspladser er nærmere beskrevet i 'Delprojekter'.

STINET

Stinettet udfolder mangfoldige muligheder for at finde sine egne veje på De fem Hald’er. Herved gives publikum frihed samtidig med, at der opnås en naturlig spredning af de op mod 400.000 besøgende, der forventes at gæste De fem Hald’er hen over året.

Det nye stinet understøtter historiefortællingen og etableres som en række stier, der knytter an til middelalderens uvejsomme terræn og borganlæg knyttet til søer, reformationstidens nye transportformer med hestetrukne vogne og anlæggelse af markveje, barokkens spektakulære iscenesættelse af infrastrukturen med alléer og terrasser samt romantikkens oplevelsestier.

Idet overgangen mellem de fire forskellige perioder udtrykker sig meget tydeligt i stiernes geometri, forløb og indbyrdes møder, vil man intuitivt vide, hvor man befinder sig og derfor turde søge væk fra den slagne vej uden at være afhængig af skilte.

Stinettet ved De fem Hald’er indgår i et naturligt netværk af andre stier, herunder Hærvejen, ved Hald Sø og Dollerup Bakker på kanten af israndslinien.

Stinettet er nærmere beskrevet i 'Delprojekter'.

SERVICE

Toiletter
Toiletter og hcp-toilet etableres ved ombygning af længen, der huser Naturskolen og Herbergets sovesale. Toiletterne er på grund af terrænforholdene tilgængelige udefra gennem dør i bygningens østfacade mod gårdspladsen og haverne ved Hald IV og V. Toiletterne i Hald-laden nedlægges, og laden bliver igen et stort rum.

Picnic og Madpakke-ly
Der etableres 50 sydvendte picnic-pladser i Almindingen og madpakke-ly opføres i forlængelse af eksisterende skur i skovbrynet. Der etableres i forbindelse med Naturskolen udendørs tapsteder med frisk drikkevand.

Affald
Indplaceres i skur i skovbrynet og der opstilles affaldsspande ved picnic-pladserne.

Naturskolen
Arealer til Naturskolens aktiviteter indgår i Almindingen,og koordineres med De fem Hald’ers aktiviteter, således at Naturskolen altid har mulighed for at kunne afvikle aktiviteter her.

SAMARBEJDE MED KONSORTIET

Nævrende helhedsplan for De fem Hald’er hviler på rådgivergruppens fortolkning af program, rammeplan og øvrige tilgængelige bilag. Helhedsplanen må naturligvis bearbejdes og justeres i samarbejde med Konsortiet for at blive det fælles dokument, der udvikler det stærkest mulige fundament og sikrer bredt ejerskab. Valg af grafisk rådgiver sker i dialog med Konsortiet. Samskabelse er kodeordet for helhedsplanens endelige udformning og er særdeles vigtig i forhold til de store investeringer, der på kun tre år skal gennemføres. Planens robusthed tager højde herfor.

Ved planlægning af helhedsplanens delprojekter og hovedtidsplan indtænkes som punkt ét myndighedskontakten. Konsortiet kan forestå eller uddelegere den opgave, at levere en kontaktforbindelse til de respektive myndigheder, så der i myndighedsregi etableres en følgegruppe fra projektets begyndelse, bestående af de personer fra myndighederne, som bliver tilknyttet opgaven De Fem Hald’er.

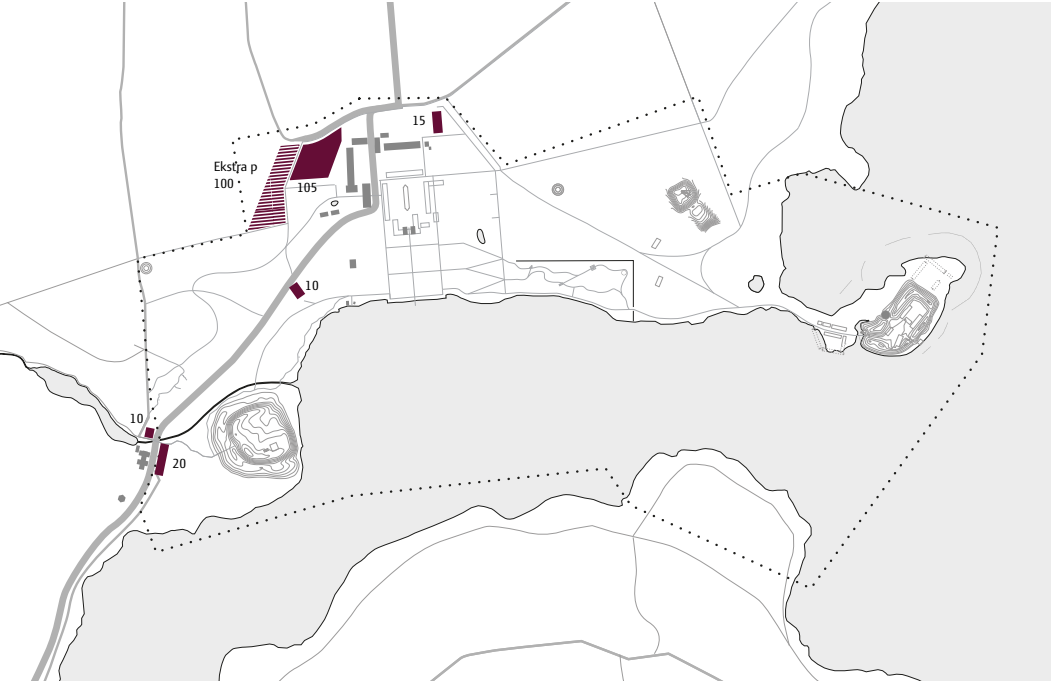
Ved hvert delprojekt vil myndigheder, som skal behandle og godkende blive inddraget allerede i skitseringsfasen Her er muséet alt gennemgående i hele projektet. Muséet beskriver omfanget af forundersøgelser samtidigt med at delprojektet påbegyndes udarbejdet. Forundersøgelsen og afrapportering af denne er vigtig for endelig vurdering af delprojektets udførelse, og evt. vil muséet arbejde med ‘i marken’ samtidigt med at delprojektet udføres, hvilket vurderes at være helt normalt. Derfor er der i hovedtidsplanen for Hald I, Hald II og Hald III taget højde for disse lange forløb. De arkæologiske forundersøgelser i haverne formodes at være mere begrænsede, da det især er ved Hald IV, at der graves ned i terrænet. Men muséet må melde ud til rådgiver i hvor stort et omfang, man vil udføre arkæologisk overvågning ved de enkelte delprojekters detailarbejder. Derfor er samspillet mellem rådgiver og museum tæt fra projektets begyndelse, hvilket er fundamentalt for projektet. Vedrørende de øvrige godkendelser må det af tingbogsudskriftens resultat nøje fremgå, hvilke fredninger, der er, og hvorledes det tilrettelægges, så fredningsnævnet i god tid får det materiale, der er nødvendigt for at nævnet kan udstede tilladelserne til delprojekternes udførelse.

Naturstyrelsen og Slots- og Kulturstyrelsen vil som myndigheder blive inddraget allerede på skitseniveau, så der er etableres klare grundlag fra disse myndigheder om, hvad der skal fremsendes til godkendelse på de enkelte delprojekter. Her tænkes også på Danmarks Naturfredningsforening, på undersøgelser om flagermus i områderne. Slots- og Kulturstyrelsen vil være myndighed på havernes restaurering, på alle bygningsemner, og evt. på stengærder i terrænet.

Viborg Kommune er gennemgående myndighed på vej- og parkeringsanlæg, på al afvanding og kloakering, på tilgængelighed, og på legepladsens udformning. Desuden vil kommunen være myndighed i forbindelse med bygningsemner, der ligeledes skal behandles af Slots- og Kulturstyrelsen. Der er ved al myndighedssamarbejde regnet med, at Konsortiet som bygherre er en aktiv medspiller og holdes løbende orienteret om hele myndighedsbehandlingen, økonomien i forbindelse med evt. krav herfra og om hovedtidsplanen. Hvert delprojekt har sin hovedtidsplan, og straks projektet påbegyndes udarbejder rådgiver en detailtidsplan for hvert delprojekt, og heri indgår hele myndighedsbehandlingen som det første punkt i denne planlægning.

Fremtidigt stinet og parkering - Forventede publikumsstrømme

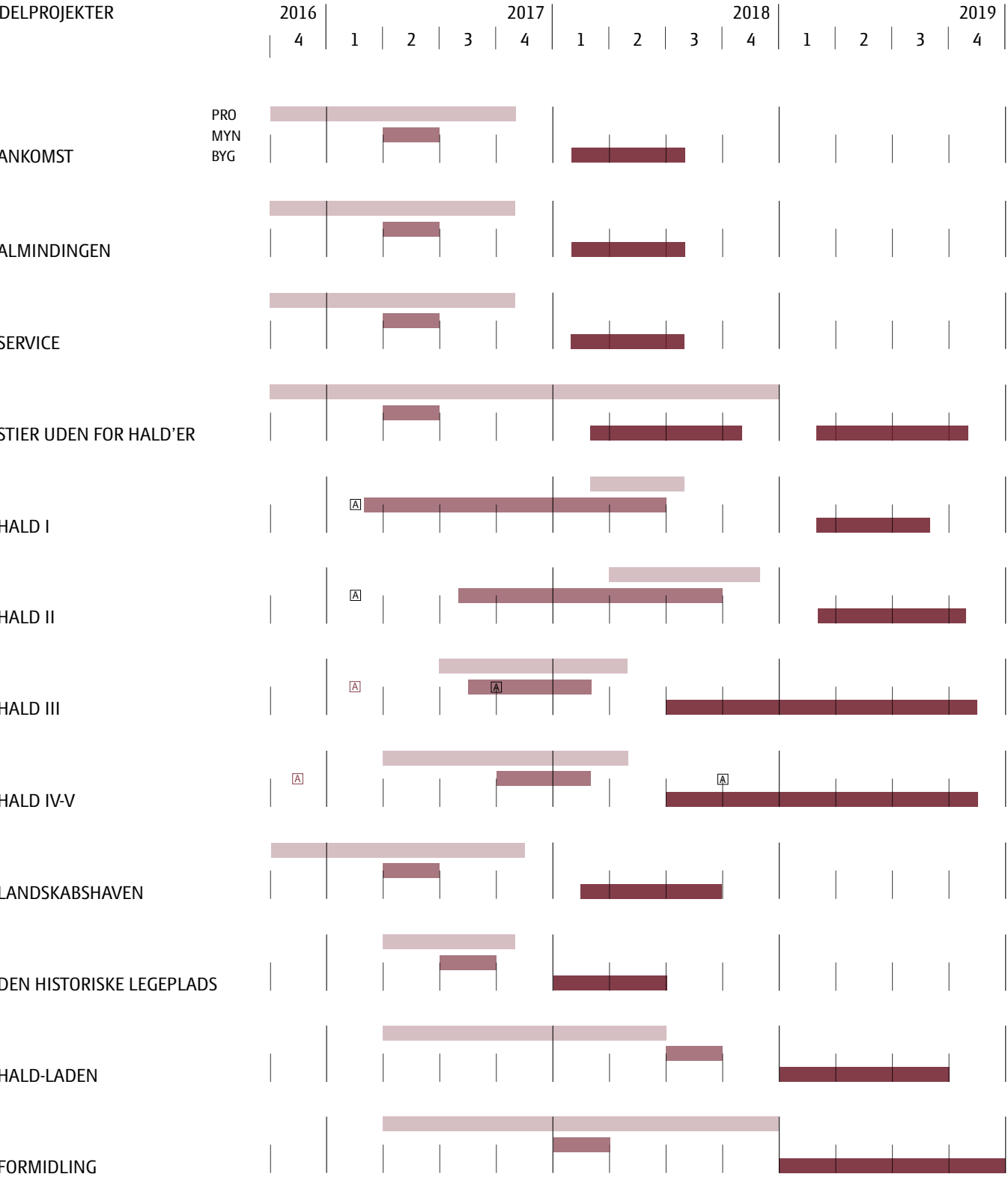

Parkering - disponering og volumen

TIDSPLAN & ØKONOMI

^[A]
Plan for arkæologiske undersøgelser jf. bilag af 29.03.2016.

^[A]
Foreslåede ændringer i tidsplan for arkæologiske undersøgelser, idet anlægsarbejderne på Hald III og Hald IV-V betinger relativt lange anlægsperioder jf. terrænforhold, vejrlig m.v. og færdiggørelse er forudsat ultimo 2019.

ANKOMST

Rydning
Vejareal ved P-plads
Stengærde
'Gårdsplads' med brosten
Parkeringsplads, makadam
Afvanding
Belægninger
Træplantninger
Stier
BUDGET ANKOMST

2.700.000

ALMINDINGEN

Rydning
Jordarbejder
Belægninger
Grus
Afvanding
Vandhul, regnvandsopsamling
Græs
Træplantning
Stier
Inventar
BUDGET ALMINDINGEN

1.500.000

SERVICE

Forberedende arbejder
Toiletter i Naturskolen
BUDGET SERVICE

2.000.000

STIER UDEN FOR HALD'ER

Rydning, gravhøj ved shelterplads
Sti gennem anemoneskoven til 'Vildsvinet'
Boardwalk gennem stævningsskoven
Sti fra landskabshaven til Hald III
BUDGET STIER UDEN FOR HALD'ER

1.800.000

HALD I

Fældning af træer
Jordarbejder
Græs
BUDGET HALD I

300.000

HALD II

Rydning
Jordarbejde
Vold, voldgrav genopretning
Landskabspleje
Græs
Bro
BUDGET HALD II

1.450.000

HALD III

Rydning
Voldsider og -krone genopretning
Tårn, bygningsarbejder
'Vindebro'
Egetræsplinte og pæleværk
Pælespuns
Stier og trapper
BUDGET HALD III

4.900.000

HALD IV-V

Rydning
Jordarbejder
Hovedstier og ramper
Trappeanlæg
Bro ud i Hald Sø, centralaksen
Granithjørner, Guldbergs Allé
Spejldammen mod øst
Parkeringsplads NØ
Stengærde
Egetræsplinte
Renovering af spejlbasin
Træpleje og træplantninger
Græs og skovbund
Restaurering af pavilloner
BUDGET HALD IV-V

8.100.000

LANDSKABSHAVEN

Rydning
Jordarbejder
Skovbund
Stier
Trin
Pavillon
Udsigtsstol
Udsigtsplatform
Fortællerbænk
BUDGET LANDSKABSHAVEN

1.900.000

'VILDSVINET' - DEN HISTORISKE LEGEPLADS

Rydning
Jordarbejde
Afvanding
Belægning, faldunderlag, grus, trædæk
Legeudstyr 'De fem Hald'er'
BUDGET 'VILDSVINET' - DEN HISTORISKE LEGEPLADS

2.800.000

HALD-LADEN

Nedbrydning
Bygningsarbejder
Nyt dæk
Glaspartier
BUDGET HALD-LADEN

1.000.000

FORMIDLING

Hald-laden: model, skærme, borgtapet, lyd, lys
Pavilloner: Tavler, lyd, lys
Tårnet: Tavler
Skilte, modeller, kort
Digital formidling
BUDGET FORMIDLING

3.500.000

NATURSTYRELSEN

250.000

SUM ANLÆGSARBEJDE

32.200.000

UFORUDSETE UDGIFTER 15%

4.800.000

ØKONOMISK RAMME EKSKL. MOMS

37.000.000

MØLLESTIEN

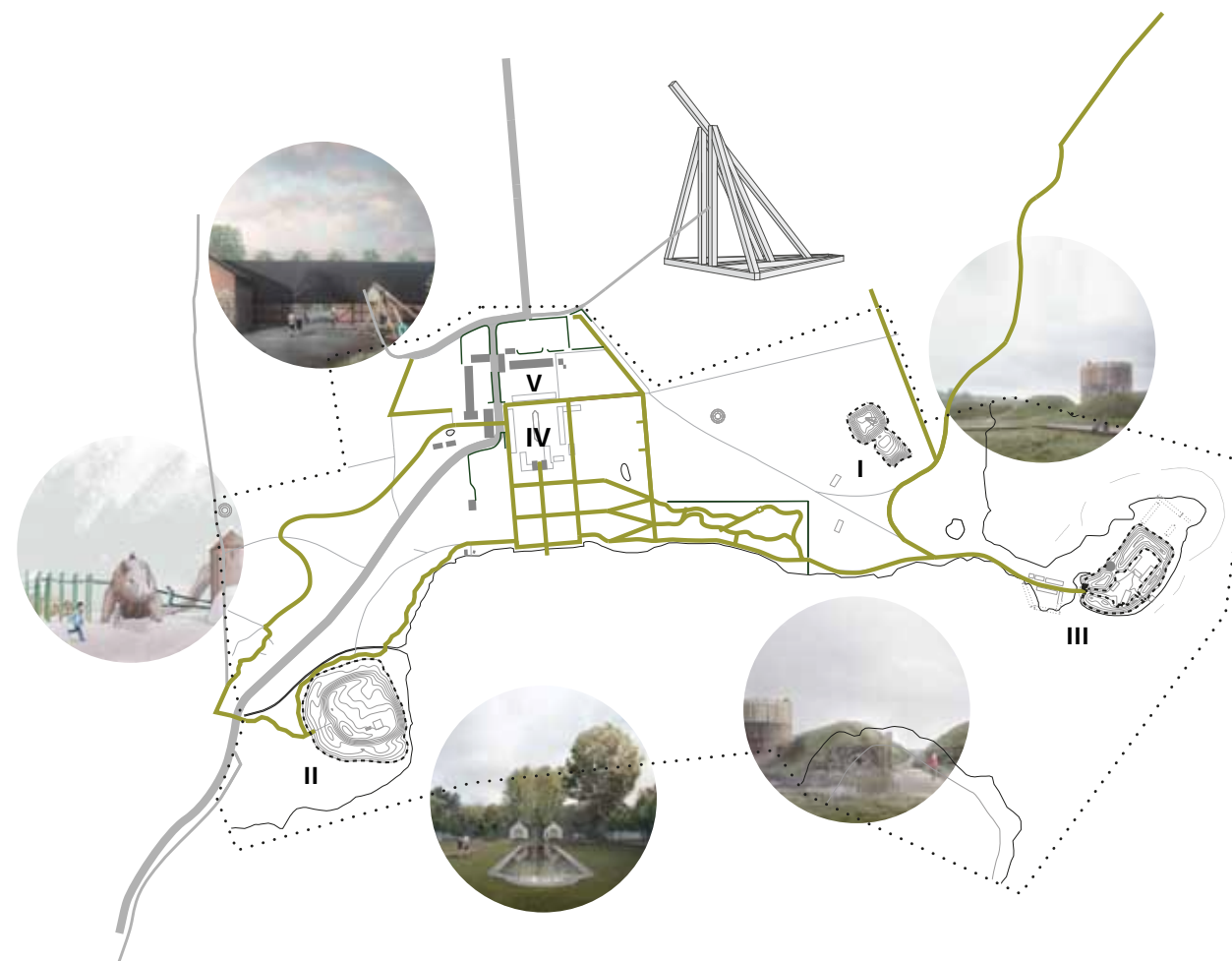
2.000.000

INDERØEN

200.000

"Sporene af Befæstning ere (..) kun svage; men alligevel ligger denne svære Forhøining ikke som en Jordmasse, ikke som en af Naturen dannet Høi, der hviler dødt ved Grunden, men synes noget levende, der sover og kan falde paa at blinke med Øinene."

M.A.Goldschmidt: En Hedereise i Viborg-Eggen (1867)

De fem Hald'er

- en arkitektonisk palimpsest

DELPROJEKTER

August 2016

INDHOLD

25	HALD SLOT UNDER BELEJRING
31	HVERNE
37	VEJE OG PARKERINGSPLADSER
40	STINETTET
45	'VILDSVINET' - DEN HISTORISKE LEGEPLADS

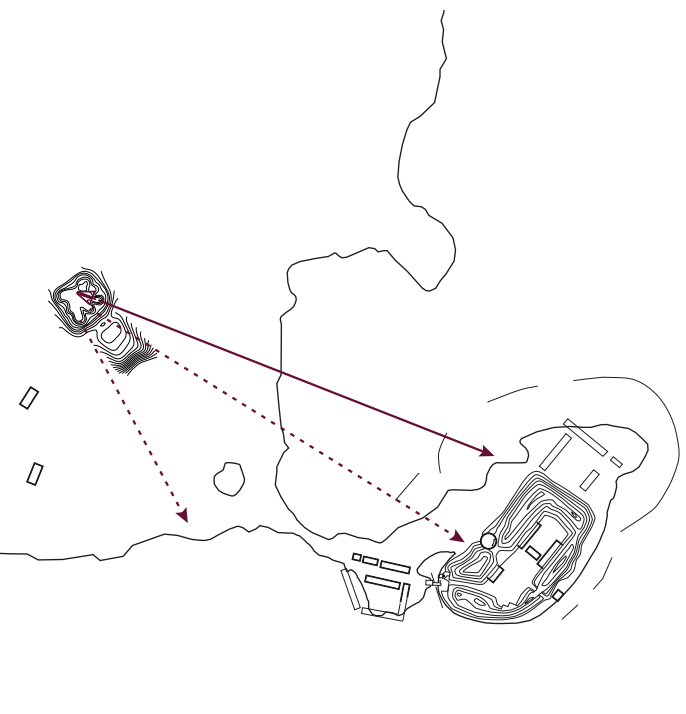
HALD SLOT UNDER BELEJRING

De fem Hald’er har dannet ramme om et hverdagsliv, hvor bønder år efter år og århundrede efter århundrede har pløjet, sået og høstet, for at kunne ernære sig selv, men også for at kunne betale afgifter til godsejeren, kirken og kongen. Men De fem Hald’er har også dannet ramme om højtider og andre fortættede tider, jagter hvor herremanden med sit følge er buldret ud ad stierne omkring Hald, og krigeriske sammenstød med våbenklirren, vrinskende heste, glammende hunde, nødskrig og dødsskrig.

Det er ikke svært at mane denne fortid frem i fantasien, men det kan være farligt at omsætte fantasien i alt for konkrete realiseringer. Man antager således, at Hald 1 i 1300-tallet har været brugt som udgangspunkt for en belejring af den borg, som dengang lå i det område, hvor Jørgen Friis halvandet hundrede år senere opførte Hald III. Men den borg findes ikke mere, så opstillingen af en blide på Hald I med sigtet rettet mod tårnet på Hald III (som i øvrigt er en uhistorisk rekonstruktion fra 1908) ville være et eklatant eksempel på det, der er historikerens dødssynd: anakronismen.

Man må altså undgå den alt for konkrete rekonstruktion, og i stedet arbejde med en vis abstraktion, der ikke simulerer skinbarlig historisk virkelighed, men stimulerer fantasien og forestillingsevnen.

Vi foreslår, at der på Hald I opstilles en træstruktur, som en abstraktion over en blide og at dennes kasteretning bliver den nordligste af de tre, der er belæg for. Kasteretningen vil således pege på det af tætstående pæle definerede område i søen nord for Hald III, hvor der ligeledes med pæle er markeret sporene af Randershus og dens udlænger (1400-tallet).

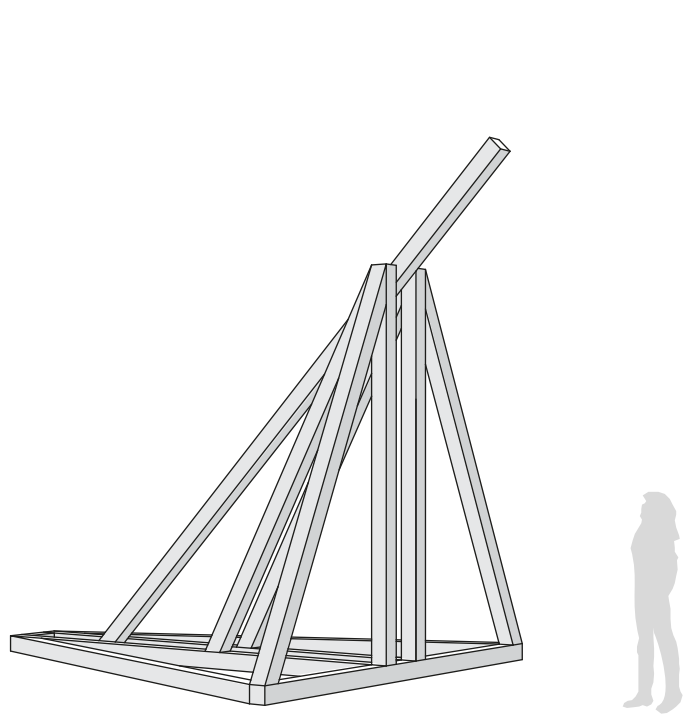
Hald I - Blidens tre kasteretninger

Belejringen af Hald Slot er således vanskelig at visualisere på stedet, fordi det belejrede ikke længere findes. Der er ikke nogen forståelig relation mellem Hald I, hvorfra der blev belejret/angrebet, og det Hald Slot, der belejredes/blev angrebet. Vi foreslår, at rollespil tages i brug i bestræbelserne på at formidle de historiske hændelser og det, der ikke længere er synligt for øjet. Rollespillet kan introduceres som en årligt tilbagevendende begivenhed ved færdiggørelsen af projekterne på Hald I og III.

Rollespil vil også kunne medvirke til at sætte Hald III, der er opført i 1500-tallet af Biskop Jørgen Friis, i den rette kontekst som en scene for reformationens indførelse i Danmark.

Rollespillene vil have den dobbelte virkning at de engagerer og udvikler den historiske forståelse hos deltagerne, der bliver ambasadører for 'Hald Slot under belejring' og 'Jørgen Friis og reformationen', og samtidig vil de gennem presseomtale, sociale medier og mund-til-mund vække interesse og forståelse for de historiske hændelser i en større og større kreds.

Ved Hald III udføres en abstraktion over en dobbelt vindebro med asymmetriske brofag, der har fæste i kontravægtgruberne på Hald III og anslag på en fast bro fra dæmningen. Brofagene er to henholdsvis en halv meter brede. Det brede brofag var til vogne og dyr, mens det smalle var forbeholdt personer. Oprindeligt var kun det smalle brofag nede, således at man let kunne trække det op, hvis der kom ubudne gæster. Denne forskellighed mellem brofagene foreslår vi at vende om, således at det brede brofag er nede, mens det smalle rejses til lodret position (sikkerhedsmæssigt aspekt).

Hald I - Abstrakt repræsentation af blide

På denne måde illustreres vindebroens funktion på en abstrakt måde samtidig med, at fantasien og nysgerrigheden udfordres hos de besøgende, der således intuitivt inddrages i fortællingerne og stimuleres til at gå på jagt efter flere.

På Hald III forhøjes tårnet på Nyrops rekonstruktion fra 1908 med en åben trækonstruktion, hvori der indbygges et ekstra dæk.

HALD SLOT (III)

Med Hald Slot træder man ind i en verden skabt af reformationen, men samtidig en verden, som med det rekonstruerede tårn er for-
met af romantikken.

Jørgen Friis var en heftig modstander af reformationen, og hans "flugtborg" fører også snarere tilbage mod middelalderen end frem mod den renæssance, som samtidig med reformationen førte imod et nyt verdensbillede, kendetegnet ved centralperspektivets kobling af den enkeltes subjektive position og dets indføjning i et overpersonligt system.

Adgang til voldstedet sker via en dæmning, og bro til ankomstplads ved porthuset med porten gennem volden. Forløbet understreger anlægget som et vanskeligt tilgængeligt forsvarsværk. Voldkronen er græsklædt med en del træer og buske på ydersiderne, der vanskeliggør aflæsningen af voldstedet i sin helhed.

Voldsiderne er eroderede og slides fortsat ved publikums færdsel på voldkronen. Voldstedets indre er græsklædt med meget tydelige trådte stier, der forbinder de frilagte ruiner, vandporten samt det rekonstruerede tårn og leder frem til voldens nordøstlige hjørne, hvor der er adgang til sti på voldkronen.

Voldstedets indre opleves usammenhængende og forstyrret af de meget tydelige ganglinier mellem ruinerne. Det er, som om voldstedet på denne måde opløses som rum og et sted at være, fordi opmærksomheden flyttes til ruinerne.

Forslag:

Bevoksningen på voldsiderne, langs søbredden og nord for voldstedet foreslås holdt nede ved regelmæssig stævningspleje. Dæmningen skæres lidt tilbage mod øst ved mødet med den dobbelste 'vindebro'. Der søges om tilladelser til at styrke voldstedets geometri ved at udbedre slidskader. I den forbindelse etableres trapper der lægges ovenpå voldsiderne, således at gæsterne også i fremtiden kan gå tur på voldene.

Fjernelse af opfyldning i portgennemgangen og inden for voldene til niveau lige over oprindelig overflade og udlægning af grus, som sammenbindende overflade gennem porten til ankomstplads inden for murene. Efterladte udgravningsbunker fjernes. Voldstedets indre rum fremstår fortsat græsbeklædt.

Der foreslås udlagt plinte af egetræstømmer og bordurer af egetræ som aftryk af tidligere bygninger, Ladegården og Borggården, uden for og inden for voldene. Egetræsplintene støtter publikums ophold som hævede, træbeklædte siddepladser eller linier i terrænet og styrker således formidlingen ved at skabe en direkte kropslig relation mellem den besøgende og voldstedet.

Bygninger uden for voldene langs søbredden på dæmningen og nord for voldstedet, der ikke kan markeres med egetræsplinte jf. det 2 m hævede vandspejl markeres med egetræstolper, med en indbyrdes afstand på 1,2 m, der afskæres i samme højde som egetræsplintene.

Spuns, der angiver Hald III tidligere udstrækning mod nord, udføres med egetræstolper, der opstilles med en indbyrdes afstand på 0,5 m og afskæres 30 cm over vandspejlet. Med denne differentiering sikres en tydelig aflæsning af bygningsaftryk og spuns, der ikke vil kunne forveksles. Tårnet foreslås som beskrevet i Restaureringsholdning forhøjet,

men efterladt 'uafsluttet'. Additionen styrker oplevelsen af det fragmenterede som bærende motiv i helhedsplanen, og åbner et panoramisk vue over hele Hald sø området, samtidig med et historisk vue gennem den transparente facadestruktur, hvori retninger til steder i Halds historie, uden for og inden for voldene udpeges. Forhøjelsen af tårnet fremstår som en åben konstruktion af svært egetømmer, der fastholder tårnets ydre og indre figur og afsluttes i højde med sternkanten på Nyrops rekonstruktion af tårnet fra 1908. Dæk og trappe udføres ligeledes af træ. Trappen lægges i forlængelse af nuværende trappe, så der etableres et tættere indre.

Additionen 'lægges ovenpå' de eksisterende mure, men friholdt fra disse, som et selvstændigt element, der både er en bygningsdel og samtidig i sin abstrakte form et formidlingselement, der understreger det ikke-endelige, at den sidste sten ikke er vendt på Hald. Der er plads til, at også kommende generationer kan komme til orde.

Tårnets tidligere fangekælder formidles ved etablering af et ristedækket hul i det nuværende trægulv. Broen udskiftes og erstattes af en dobbelt 'vindebro' for at styrke oplevelsen af borgen som forsvarsværk. Den oprindelige adgang for gående var over den ca. 0,5 m smalle bro, hvorimod den brede-
re bro, 2,0 m, var forbeholdt vogne og dyr og formentlig kun åben, når der var behov, således at forsvaret mod indtrængende 'gæster' var størst muligt. Vi foreslår at 'vindebroens' funktion skildres ved at lade det smalle brofag være rejst, således at trafik til og fra sker på det brede brofag, som i dag, idet det smalle brofag ikke vil yde publikum tilstrækkelig sikkerhed ved færdsel.

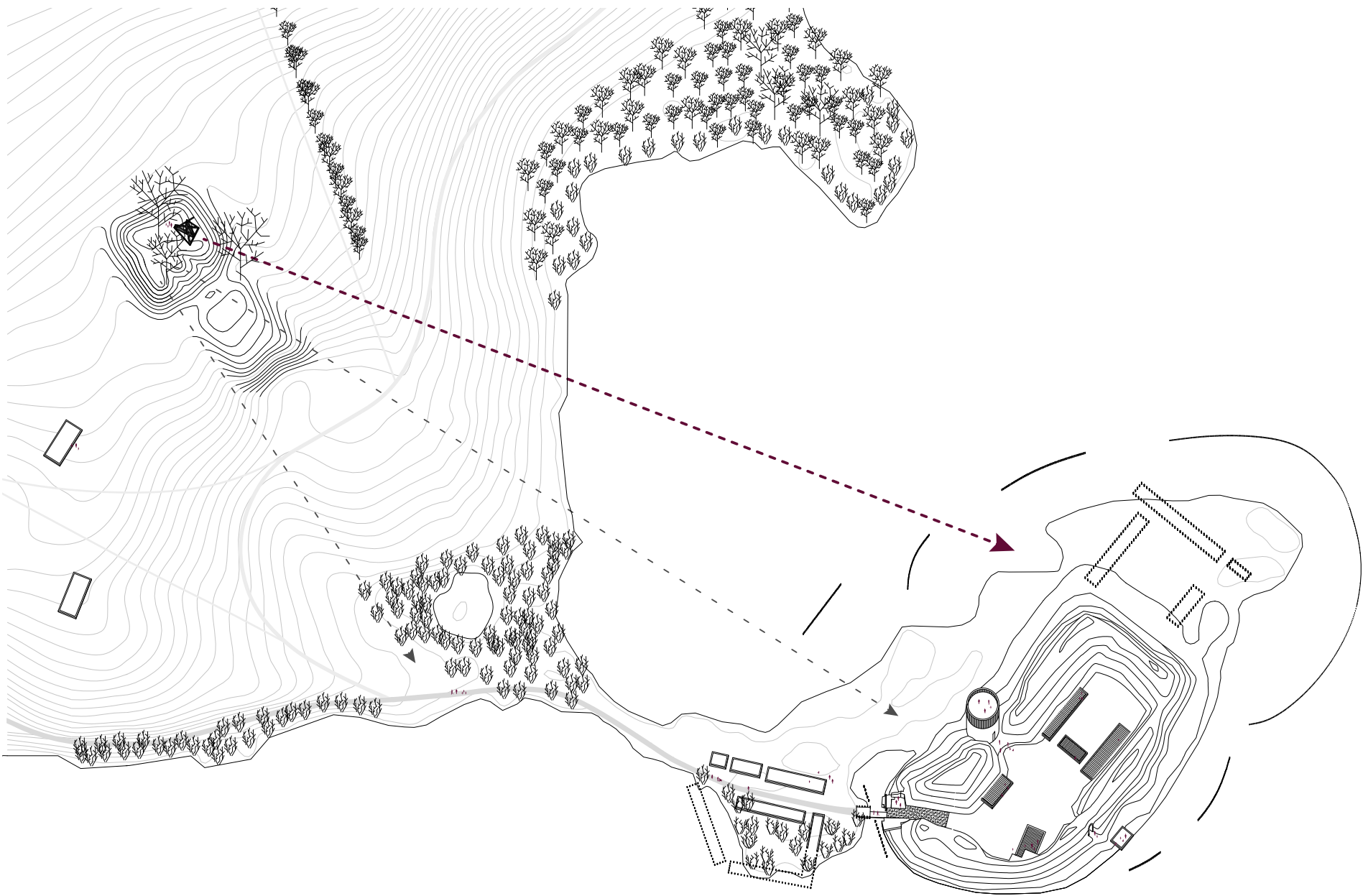
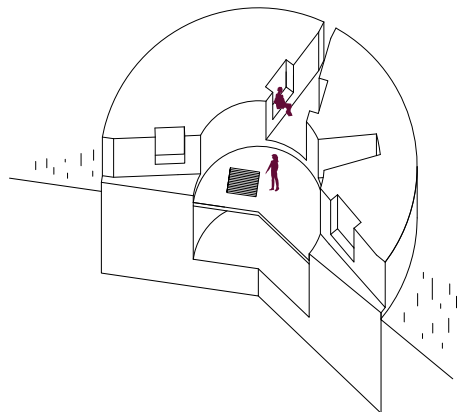
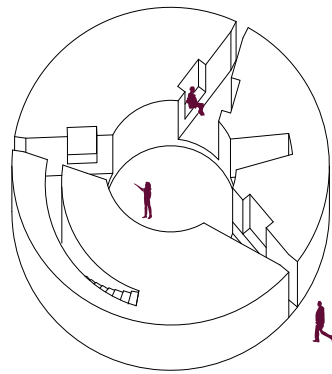
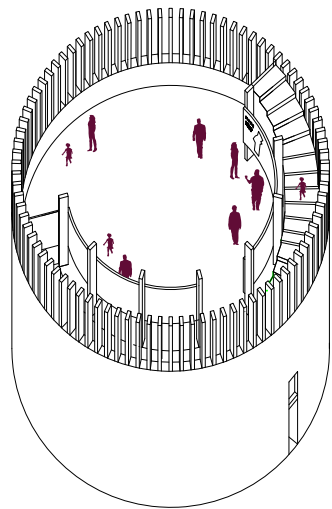
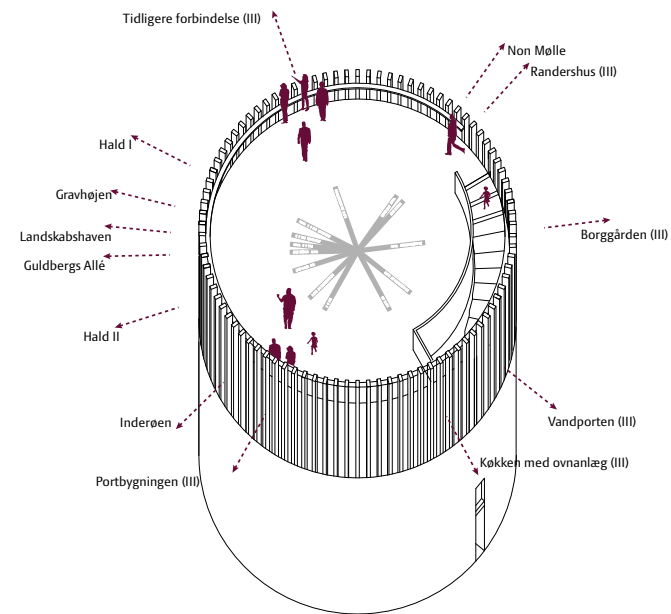
Adgangen på Friis Fodsti langs søbredden fra den romantiske have og frem til dæmningen gøres bredere ved afgravning af skråning mod græsningsarealet, således at der skabes tilgængelig forbindelse til åbningen i stendiget.

Gartnerisk drift og vedligehold

Hald III s landskab består af vandkanter, indsø, sumpet eng, eng, tør hævet terrænform i selve voldanlægget og tør eng i arealer, der rummer fortællingen om tidligere bygværker. For at fastholde græslandskabet på voldsider, voldtoppe og tørre plateauer holdes græsset klippet ca. 6 gange pr. år. Primære adgangsområder og zoner klippes hyppigere, så adgang sikres, og tilgroning forhindres. De sumpede zoner herunder våd eng ryddes for opgroet selvsået vegetation 1 gang / 2. år ved hugst og optrækning. Det vil være vanskeligt at hindre sumplanter i at brede sig. Her må myndigheder vurdere, om der ønskes en mere monoton urtevegetation eller om der skal foretages en rydning/udtynding i vegetationen, bl.a. sivarter vil hurtigt indfinde sig i den våde biotop på lavere vanddybde. Hald III vurderes ikke at være et egnet sted for afgræsning, da området rummer mange forskellige ret afgrænsede biotoper, og hegning ikke er velegnet ved dette fortidsminde, når tilgængelighed også skal gøres bedst mulig. Hald III tænkes ikke sneryddet.

Hald Slot (III) - planudsnit 1:2000

Friis' Fodsti fører gennem stævningskoven langs søen til Hald Slot (III) - Blidens opstilling på Hald I og valg af den nordlige kasteretning understreger, at det nuværende Hald III ikke var opført på tidspunktet for Hald Slots belejring.

Tårnet - middelalder-fundamenter af tegl, fangekælder, 1900-tals rekonstruktion i murværk, 2000-tals addition i egetømmer

HAVERNE

En mageløs have

For snart 100 år siden skrev Johannes Tholle i en artikel om haver og havekunst i Viborg Amt, at *”De største og skønneste Herregaards-haver findes ved: Asmildkloster, Ulstrup, Thiele, Viskum, Ørslevkloster, Corsøgaard, Lerkenfeld, Lynderupgaard, Bidstrup, Eskjer og Kjeldgaard”*, men han mindes også det, han kalder *”forsvundne Herligheder”*, her bl.a. haven ved Hald, som udmærkede sig ved sin størrelse og sin *”mageløse Beliggenhed”*.

Ruin og genrejsning

Men ”nu” ligger den ”under Græs eller Grus, under Tidsler og Nælder.” Men selvom haven eller rettere haverne på Hald ligger i ruin, mere eller mindre, er der stadig så mange spor, både af anlæg, terrasser, træer mv, at de et godt stykke af vejen gentegnes - og formidle oplevelser af barokkens og romantikkens naturfølelse.

Haven fortæller

Haven fortæller - i sit eget sprog - om idealer, ejerens og tidsåndens idealer. Haven fortæller i et sprog skabt af fysiske objekter, træer, bede, gårder, bassiner mv. Fortællingen handler om relationer, fx. mellem afstand og nærhed, tæthed og spredthed, højde og lavde, og et gennemgående tema er forholdet mellem orden og frihed.

Klosterhaven

Middelalderens havekunst kender vi mest fra klosterhaverne, med de lukkede haverum – de såkaldte Hortus conclusus. De mange klostre rundt om i landet og også på Viborg-egnen har både haft hegnede urtebede med lægeurter og udstrakte dyrkningsmarker ude i landskabet, hvor grøntsagerne har stået i lange rækker til brug for klostrenes madproduktion, idet også mange borgere altid kom til klostrene og blev bispist her. I Esrum kloster ved man, at her i visse år blev dagligt bispist 800 mennesker udover klostrets munke og nonner. Det har krævet et større dyrkningsareal.

Selve klosterhaven ser vi dog oftest afbildet som små dyrkningsfelter anlagt i muromkransede mindre haverum.

På Spøttrup er anlagt et sådant middelalderligt anlæg med kvadrater indrettet med lægeurter mv., men borgene er i princippet anlæg, der lukker sig om sig selv med tykke vinduesløse mure, volde, voldgrav, vindebro, og i denne afskæring fra det omkringliggende landskab er det tydeligt, at borgen først og fremmest handlede om beskyttelse. Der var ikke forudsætninger for en udviklet naturfølelse.

Viborgeggen er kendt for sine mange klostre og sin dyrkning af lægeurter, blomster og frugt. Det var også en biskop i Viborg, Gunner, der i 1241 udformede Jyske Lov, og her lød en af de love, hvormed man skulle land bygge, at hver mand skal hegne sin have.

Haven mellem forsvar og formidling

Jyske Lov røber, at i middelalderen lurede ufreden lige på den anden side af hegnet, der jo var et værd mod dem, der ønskede at byde loven. Men Jyske Lov røber også, at havekunst handler om formidling. For nok sætter hegnet skel ligesom en mur, men det skaber også betingelserne for kultur. Inden for hegnet forvandles natur til kultur. Mens huset sætter skel mellem natur og kultur, skaber haven sammenhæng.

Derfor er formidling af havernes historie på Hald formidling i anden potens. Gennem artikulering af havens sprog - med bede, kanter, trægrupper osv - formidles forskellene mellem barokkens, romantikkens og den nyere tids haver.

Renæssancehaven

Under den italienske renæssance udvikles en havekunst, hvor hegn eller træer giver anlæggene form. Følgerne man tidsaksen for havekunstens udvikling i Danmark, vil

man efter klosterhaven se udviklingen af renæssancehaven. Det er en havekunst, der giver inspiration til haveanlæg på Koldinghus i 1567, den såkaldte havetype benævnt Giardino segreto. Men da Jørgen Friis i 1528 opførte Hald Slot (III), var det stadig efter principerne fra middelalderens lukkede borg.

Gregers Daas barokhave

Først med 1600-tallets barokkultur kommer havekunsten i større skala til Danmark, og på Hald er det Gregers Daa, der med Hald IV omkring 1700 skaber et haveanlæg efter barokkens principper. Afgørende for den nye naturfølelse var indtrykket af beherskelse, og det grundlæggende greb var aksen. Det var altså ikke længere murene, som markerede magten over naturen, men tværtimod aksen, der fra hovedbygningen strålede ud i landskabet. Anlægget bestod af et centralfelt og forbindelsesfelt. I centralfeltet var de naturlige terrænforskydninger bearbejdet med parterrer, terrasser, trapper, og i forbindelsesfelterne var det ikke mure, men træer, buske og evt. stengærder som markerede overgangen fra anlægget til dets omgivelser.

Frederik Schinkels barokhave

Gregers Daas Hald IV lå tættere på søen, så da Frederik Schinkel med Hald V rykker længere tilbage, bliver der plads til en udvidelse af anlægget, som suppleres med frugt- og urtehaver. Men udvidelsen følger barokkens principper med aksial styring af de enkelte dele, deres form og deres størrelse, med symmetrisk sammenkædning af delene og med nøje afstemt proportionering.

Den romantiske have

For den landskabelige eller romantiske have er nøgleordet ikke længere magt men frihed, selvom magten selvfølgelig stadig er forudsætning for friheden. Omkring 1750 begyndte det københavnske aristokrati at anlægge lystslotte, hvor de kunne holde frikvar-

ter fra magtudøvelsen i byen, og mellem Schinkels anlæg af Hald V og Guldbergs overtagelse omkring 1800 sætter den frihedstrang sig også spor på Hald. Som Tholle skriver: *”De tvungne Former og bundne Regler gaves fri til Udformning af romantiske, mere aabne Landskabshaver, hvor Naturen sattes i Højsædet, og alt fik Lov at vokse efter Vorherres ønsker.”* Og han nævner netop Hald som et af de steder, hvor haven gennemgik *”en større Omlægning”* efter denne mode.

Akse og arabesk

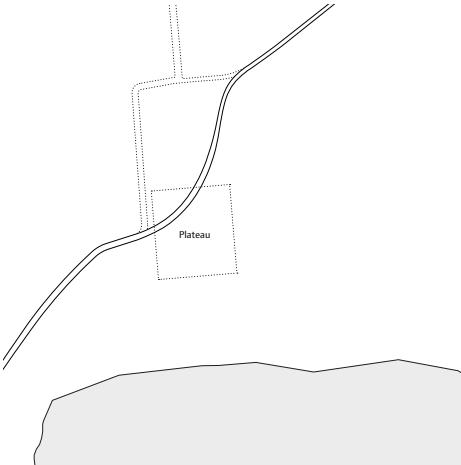
For romantikerne var det ikke aksen, men arabesken, som var den dominerende figur, og den romantiske have dyrkede de snoede stier, hvor man ved hvert sving kunne møde en visuel overraskelse: en gravhøj, en pavillon, et uventet perspektiv. I og med at den romantiske have bryder med aksen, bryder den også med princippet om den indre forbindelse mellem hus og have. Som man ser på Hald ligger det romantiske haveanlæg frit og adskilt fra Hovedgården.

En moderne have

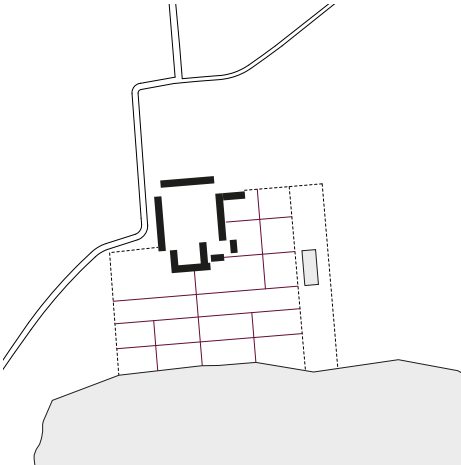
I 1944 købte brunkulsdirektør Karl Kristian Kristensen Hald og indrettede haven med det store vandbassin, der i barokhavens ånd understreger aksen, samtidig med, at det fortæller om magten over naturen: Hald Sø, der gennemskæres af aksen, er symbolsk reduceret til bassin. Men Kristensen brød også med barokhavens ånd, da han nedlagde hække, så der blev mere græsplæne, hvor der f.eks. kunne spilles kroket. I den moderne have dyrker mennesket sin egen krop. Og til det formål anlagde Kristensen også en tennisbane.

Den kommende have

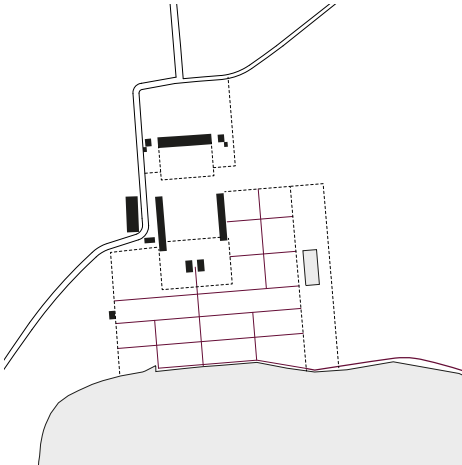
Haven er en levende fortælling, der i sit fremtidige udtryk må spejle de skiftende idealer, der har præget udviklingen og samtidig udstråle en egen nutidig vilje i sin genfortolkning af barokhaven.

Historisk udvikling - Hald IV og V

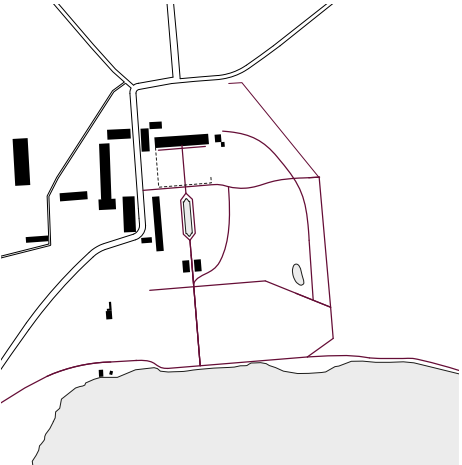

Middelalder

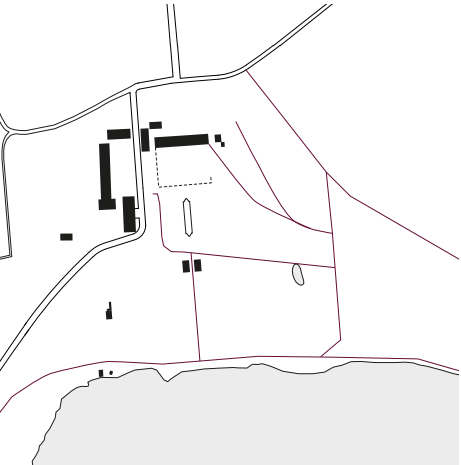

1712

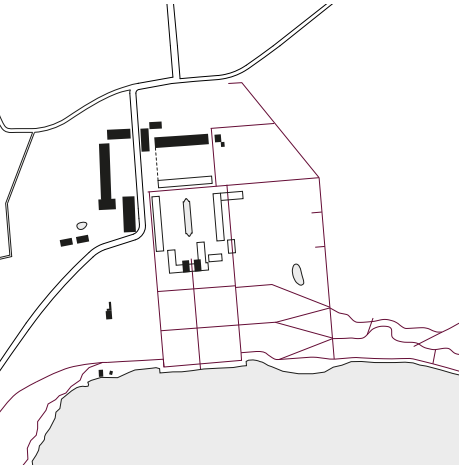
1827

10221

1946

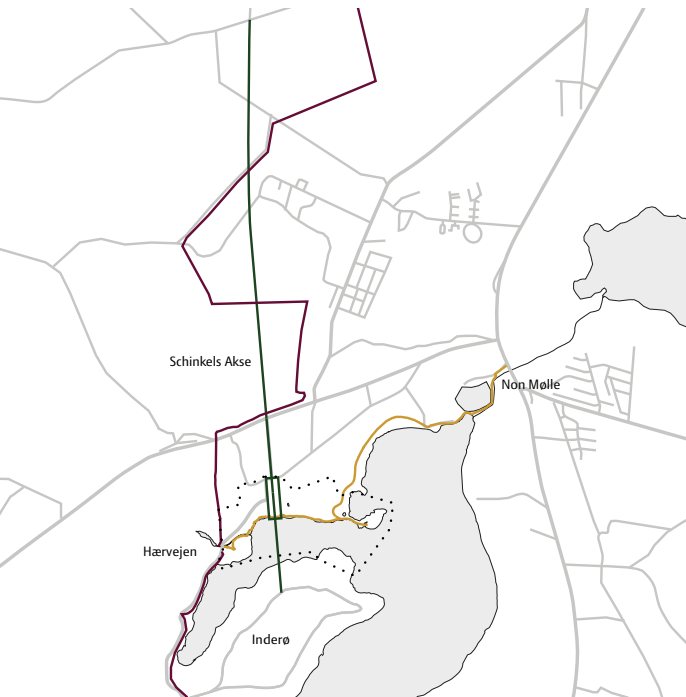
2016

2019

GREGERS DAA'S HALD (IV), FREDERIK SCHINKELS HALD (V)
"Omtrent en Miil fra Viborg ligger det navnkundige Hald. Slottet paa den høje Bakke, Søen som kruser sig nedenfor, Ruinerne af den gamle Herreborg på Øen, de friske og frodige Skove danne i Forening et yndigt romantisk Billede, der indfattet i en Ramme af mørkebrune Lyngbjerge staaer i en paafaldende Modsætning til den sørgelige og eensformige Egn, i hvis Midte det viser sig, en Blomst i Ørkenen, uformodert og sjælden ogsaa desmere paaskjønnet. (...) Gregers Daa (havde) to Aar i forveien (...) købt Hald og bygget det nye Slot oppe paa Bakken."
Carit Etlar: "Dyrekjøbt", in: Haabløs 1862

I lyset af sin egen tid noterer Carit Etlar i novellen om Gregers Daa den romantiske stemning, men det er renæssancens og barokkens nye, geometriske verdensbillede, der introduceres med Hald IV og V. De fem Hald'er er kun en fortætning af historier, som knytter an til historier, der rækker fra det nære opland – fra Dollerup Kirke til Non Mølle – og videre til Viborg mod nord og Hærvejen mod syd – og endnu videre til den store europæiske historie. Hvis der med Hans Tausen går en lige linje fra Wittenberg til Viborg, er Hald Hovedgård i dag et knudepunkt for lokale og globale inspirationer.

I tilknytning til helhedsplanen vil det være nærliggende at spænde hele den lokale flade ud. Dels den langsgående, kilometerlange akse, Schinkels Akse, der strækker sig fra Hald Ege ad Daa's Allé, der foreslås genplantet med eg, via den halv-elliptiske overgangsstruktur til Hald Hovedgård, gennem haven, ned over terrasserne og over søen til Inderøen, hvor en hugning i Inderø Skov forlænger akse­nen op til Inderø Ringvej. Dels den tværgående akse fra Dollerup Kirke til Non Mølle. Der går allerede fra Hald en sti over markerne og videre til Non Mølle, og tilstedeværelsen af den mølle, som stammer tilbage fra middelalderen, er en afgørende forklaring på, hvorfor landskabet omkring Hald ser ud som det gør, idet den har hævet vandstanden to meter. Denne sti foreslår vi udviklet i forlængelse af den nuværende handicapsti ved Non Mølle, hvorved der vil kunne etableres en handicapsti fra Non Mølle til Niels Bugges Kro. Det foreslås at strækningen af stien fra Hald III til Non Mølle og Birgit-telyst får navnet Møllestien.

Barokaksen, Hærvejen og Møllestien

Forslag:
Kommande indgreb i haven må styrke strukturen, tage udgangspunkt i og spejle barokhavens DNA, således at barokhaven genvinder sin styrke, skalering, mangfoldighed og indre rigdom. Dette kan ske ved, at der etableres nye fortællinger til erstatning af de tabte som lag i den nuværende struktur.

I barokken var aksialitet over store afstande det karakteristiske hove­dgreb. Et greb der kontinuert spejler sig og gentages henover over akse­nen. Til aksemotivet hører haverummets afgrænsning af 'lodrette grønne vægge' plantet på plant og terrasseret terræn.

På Hald anlægges for det første en flere kilometer lang akse fra nord til syd; en akse som for det andet udhæves og bearbejdes omkring den nye hovedgård med tilhørende haveanlæg. Også markeringen af terrasser understreger den rationelle og rationaliserende naturbeherskelse, som ledte fra 1600-tallets barok op til 1700-tallets oplyste klassicisme.

De grønne vægge er i barokhaven er formet af de store gamle træer – lind, eg, ahorn - tættest på Hald Hovedgård, og af nye lindetræer i begge sider af det aflange haverum, som afsluttes af den eksisterende allé-plantning af lindetræer mod syd. Haverummets nye, markante træ­rækker indrammer barokhaven og de enkeltstående spredte træer på græsfladerne. Trærækkerne støtter de nye lange stier og trapeanlæg indpasset i det terrasserede græsterræn mod øst og vest, og med en restaurering af de eksisterende trapper i aksens midte.

Barokhavens oprindelige terrænu­dformning fra nord til syd forløber over terrasserede flader – plane arealer hvor bygninger er eller har været opført, dernæst skrånende flader og i havens sydlige del afsluttes terrænreguleringen med en markant imponerende regulering af plateauer og stejle skråninger, som i havens sydligste del udvides til stort rektangulært felt, der i begge sider mod øst og vest tilsluttes det eksisterende mere kuperede naturprægede terræn, og brat afsluttes i den smalle passage mod Hald sø, som i dag rummer både sti og tætplantet lindeallé.

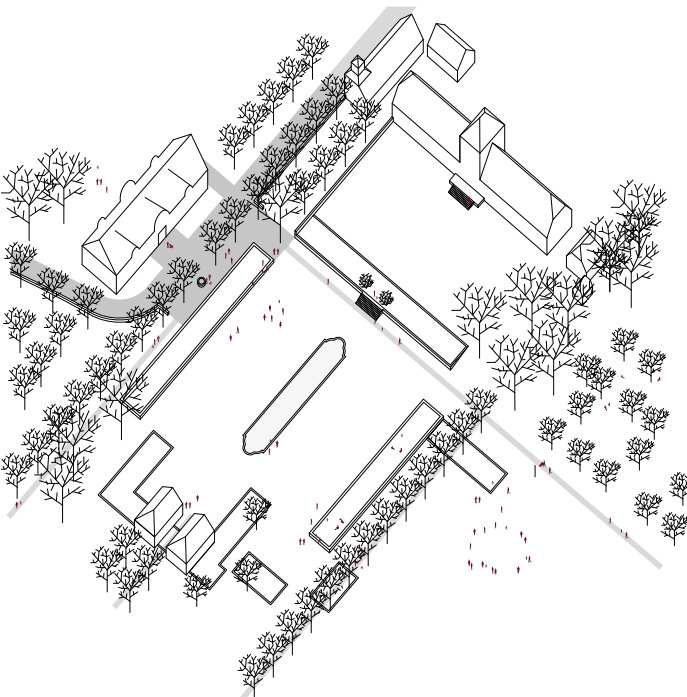
Hald Hovedgård - genfortolkning af barokhaven og herregårdsanlægget

I dag er plateauer og skråning mod syd i haven næsten skjult af en tæt tilgroning af selvsåede træagtige planter. Der foretages derfor en rydning af denne vegetation på plateauer og skråninger, så græsfladen i hele havens udstrækning fra nord til syd genskabes. Herved vil der fra barokhavens høje plateau med de to hvide pavil­loner blive genskabt en storslået, ligeværdig udsigt ud under de nye lindetræer til Hald sø i begge sider af barokhaven. Barokhavens symmetri over akse­nen vil også ved rydning i vegeta­tionen øst for lindetræsrækken give tilsvarende storslået udsigt til Hald sø, som har i barokhavens vestlige del.

Der er i dag ingen synlige rester af Hald IV, idet pavillonerne i haven antages at være opført efter herregårdens nedrivning. Vi foreslår, at der udføres arkæologiske søgegrøfter for fastlæggelse af tidligere bygningers placering. Det foreslås at markere det tidligere bygningsanlæg med egetræstømmer som rumlige fundamenter til at sidde på, grusfelter og som linier i terrænet. Der anlægges et netværk af stier gennem haven, der støtter sig til og fortolker de historiske planer, adresserer skala, tilgængelighed, mangfoldige bevægelser og skaber rum om frugthave, ophold og aktiviteter, krebsesø og forbindelser til Seebergs Løvgang i randplantningen mod øst. Herved flyttes fokus i haven fra det nuværende transitrum til rum for publikums ophold, friere bevægelser og aktiviteter, hvorved både fortælle­værdien styrkes og havens rekreative potentiale udfoldes og gør den til en destination i sig selv.

Spejlbassinet i det centrale haverum foreslås bevaret som et ikke ubetydeligt lag fra det 20-århundrede. Der etableres en ny slank kant af granit og vandspejlet hæves til lige under græsset som i ha­ven ved Chateau de Beloil (Belgien, 1500-tallet), hvorved den spejlende flade får en stærk rumlig virkning. De to pavilloner restaureres og danner ramme om formidlingen af haverne, måske et udsalgs­sted og støtter aktiviteter i haverne i løbet af sæsonen.

Ved den øvre terrasse er der mod øst rester af et afrundet trapeanlæg ved de store gamle bøgetræer, hvilket støttes af Charlotte Amalie Schinkels akvarel fra 1790, hvor man også aner træ­rækken her.

Barokhavens centrale rum

Som en fortolkning af disse spor, og som en styrkelse af både det centrale rum og publikums bevægelsesmuligheder, vil sideakserne i haven med nye trapper blive forbundet til Guldbergs Allé langs søbredden, og definere en indramning af barokhaven. På denne måde vil de besøgende i fremtiden ikke komme direkte ind i Guldbergs Allé, når de går langs søen. I stedet vil de komme ind i sideakserne og her skulle træffe et valg – Alléen langs søen eller trappen op i haven – der vil styrke oplevelsen af barokanlægget som selvstændigt værk markant. Guldbergs Allé bærer spor af at være anlagt fremskudt i søen, hvilket foreslås forstærket ved at etablere faste hjørner af granit i begge ender af alléen. Midt for den centrale akse forlænges den nuværende trappe ved søbredden til en bro i søen, Blichers Bro, der accentuerer denne akse og forbindelsen til Inderøen.

Mod vest går havens grænse ved stendiget, der afsluttes ved Smedehuset, hvis afsondrethed fra barokhaven vi dog ønsker at respektere, da huset i dag er Forfatterly.

Det foreslås, at der vest for sideaksen friholdes en udsigtskile, der har fæste på gårdspladsen, hvor publikum træder ud af Hald-laden og ind i barokanlægget, idet parkeringspladsen nedlægges og gårdspladsen spændes ud mellem Hald-laden og egetræsplinten, der markerer den vestre fløj i Daa's Hald. Mod øst afgrænses haven af Seebergs løvgang, der samler de tværgående forbindelser i haven og leder mod søen. På skråningen ved den gamle spejldam anlægges et zig-zag formet rampeanlæg inspireret af haven i Villa d'Este (Italien, 1575), der etablerer tilgængelighed til stien nedenfor og udveksler barokanlæggets terrasserede menneskeskabte terræn med det stærkt kuperede landskab med den romantiske have-skov, hvortil der skabes nye tilgængelige forbindelser, og hvis univers af værdier således åbnes for et bredt publikum.

Barokhaven vil folde sig ud i flere planer, opdelt efter gangsystemet, der forløber gennem haven, dels i hver sin side med de to meget lange nord-sydgående stier, dels med tværstier, som naturligt giver adgang og sikrer tilgængelighed videre ind i naboliggende haverum, som frugtlunden mod nordøst og det skålformede græs-

rum med den lille sø i dette haverums sydlige del, og helt mod sydøst af skråtforløbne rampe-stier, der fører videre op til den romantiske have.

Hele barokhavens restaurering og nyfortolkning er tænkt overskuelig og sammenhængende, som en grøn have, man ser nedover fra det nordlige høje plateau og næsten opfatter i ét blik afsluttet af Hald sø og skovområdet overfor. En oprindelig bevidst terrænprofilering kommer her igen til sin ret.

Frugthaven

Der er i dag ganske få frugttræer i det nordøstlige haverum ud for Hald Hovedgård. Det er sandsynligt at stedets frugt- og urtehave har været etableret her, tæt på bygninger, i læ og solbeskinnet - et godt dyrkningssted. Arealet til denne dyrkning er i dag afgrænset af en lille terrassering øst-vestgående, et fald i terrænet. o Frugthaven genskabes med gamle danske frugttræssorter, som blev dyrket her i landet i perioden 1775 – 1850. Frugtlunden afgrænses ved den lille terrassering mod tværstien. Tværstien forbinder Seebergs Løvgang i den tætte randplantning mod øst med Gårdspladsen og ankomsten ved Hald laden i vest.

Det lukkede græsrum med krebsesøen

Syd for frugthaven ligger det let kuperede græsrum, der skålformet mod skovkanten rummer det lille søområde, som tænkes oprenset og evt. tilført krebs, som var et yndet havetema i den store landskabshave, som snart efter førte ind i romantikkens periode. Det store haverum er et græsrum, letopfatteligt i udstrækning og en fin landskabelig kontrast med sin bølgede terrænform, der afgrænses mod vest af trærækken langs plinten, der udgør den østre fløj i Daa’s Hald og mod øst afgrænses af det brede skovhegn, der rummer Seebergs Løvgang.

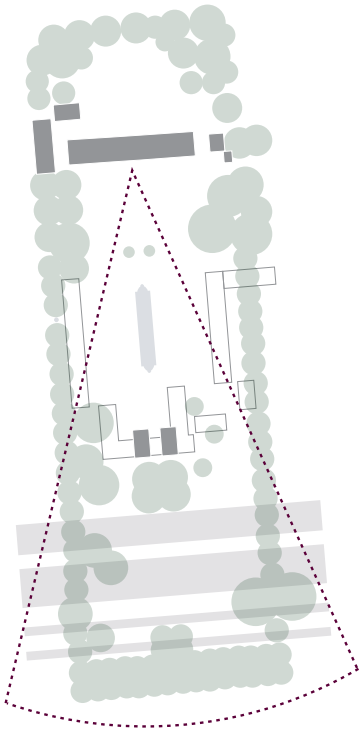
Gartnerisk drift og vedligehold

Den nytænkte barokhave er tænkt at fremstå velpasset med klippede græsplæner på alle plateauer, og med mere ekstensiv græsvækst på de stejle skrån timer mod Hald sø og i den store græshave øst for barokhaven. Grusstierne i haven vedligeholdes for ukrudt hvert år.

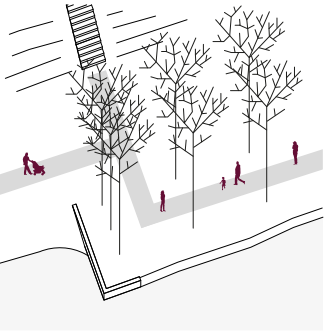
Lindetræerne i de nye plantninger formes til høje slanke løvtræer, der markerer den indrammende karakter. Frugthavens træer vedligeholdes og udvikles som frugthave, hvor der høstes frugt hvert år. Græsset i frugthaven holdes med ekstensiv klipning.

Nærområderne ved Hald Hovedgård – ankomstarealer hertil og fra vestsiden mod Hald laden vedligeholdes ved mere intensiv pleje.

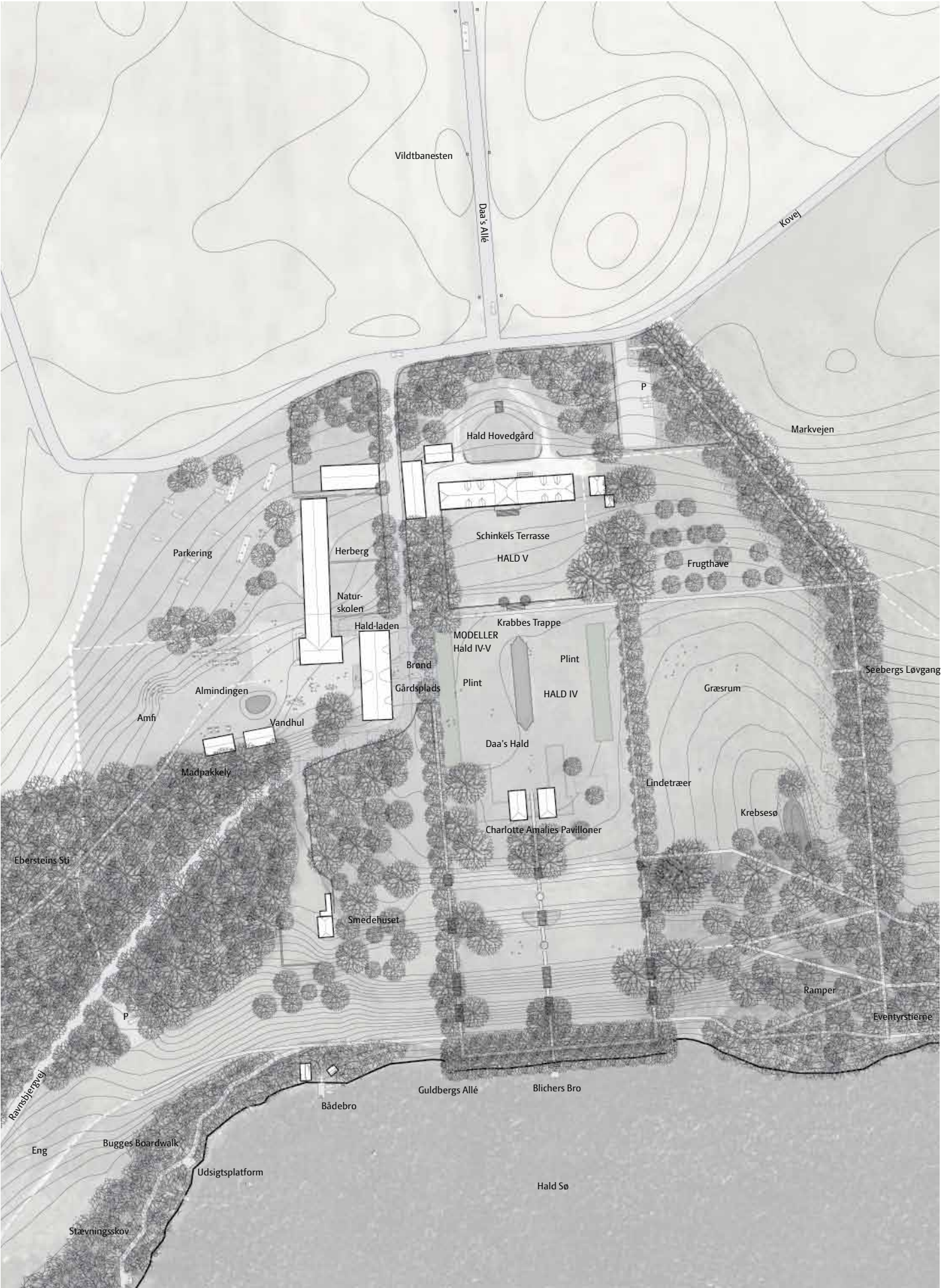
Helhedsindtrykket omkring haverne er, at der er primære zoner med mere intensiv pleje, og udstrakte arealer i haverne, der vedligeholdes mere naturpræget.

Blikket åbner sig og de terrasserede græsplateauer mod Hald Sø overskrider det træindrammede centrale rum

Granitbastion ved Guldbergs Allé

Gregers Daa's Hald (IV), Frederik Schinkels Hald (V) - planudsnit 1:2000

DEN ROMANTISKE LANDSKABSHAVE (V)

Den romantiske landskabshave er en søjlehal af slanke, høje bøgetræer på den sydvendte skråning, der vælder ned mod søbredden. Mod nord og øst er haven kantet af et stendige og langs den nuværende sti er der markante indskæringer i skråningen, der artikulerer terrænformerne.

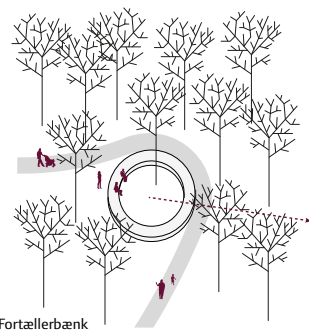
Forslag:

Hvor den romantiske have oprindeligt indrettedes med pavilloner, falske gravhøje og falske ruiner, foreslås det, at der på det 21. århundredes præmisser etableres en romantisk have oven på resterne af den gamle, hvoraf der kun er få rester tilbage.

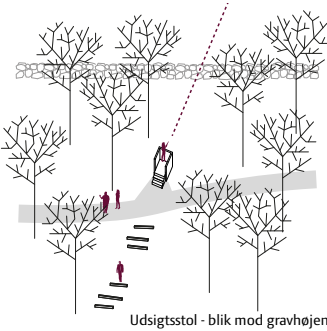
Landskabshavens romantiske herkomst, fortælling, helhedspræg og karakter lægges til grund for indgreb, hvis mål må være at værne og revitalisere eksisterende værdier og udvikle nye i anlægget.

Det foreslås at bringe det omgivende landskabsfelt i spil ved at lade landskabshaven bruge gravhøjen og voldstederne som sine egne. Til gravhøjen og voldstederne føjes en pavillon kaldet 'huset der læser højt', med udsigt til gravhøjen og Brattingsborg (I), en fortællerbænk af granit med inskription af litterære citater med udsigt til Brattingsborg (I) og Hald Slot (III), en udsigtsstol mod gravhøjen og en udsigtsplatform mod Gammel Hald (II) over det stejlt skrånende terræn.

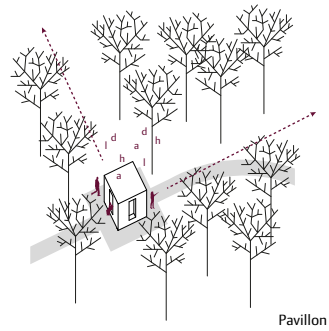
Der fældes enkelte træer for at skabe udsigtskiler og anlægges to nye, slyngede stier, der følger koterne i terrænet, hvoraf den nedre vil opfylde krav til tilgængelighed. Mod øst flyttes stien mod nord, således at denne igen passerer ud gennem den eksisterende åbning i stendiget. Den nedbrudte del af stendiget gensættes.

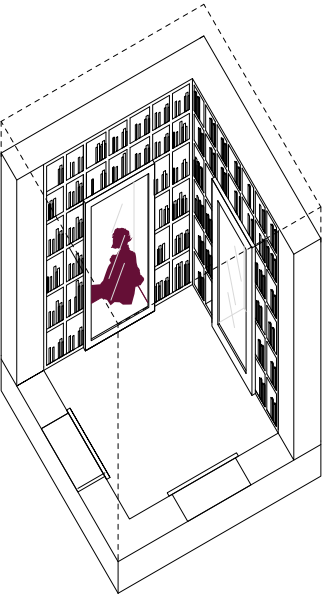
Trin i terræn

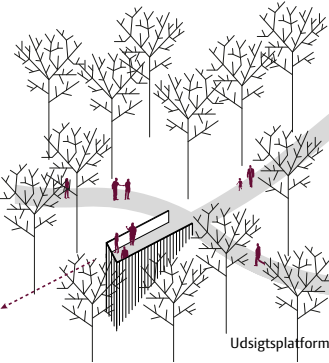
Udsigtsstol - blik mod gravhøjen

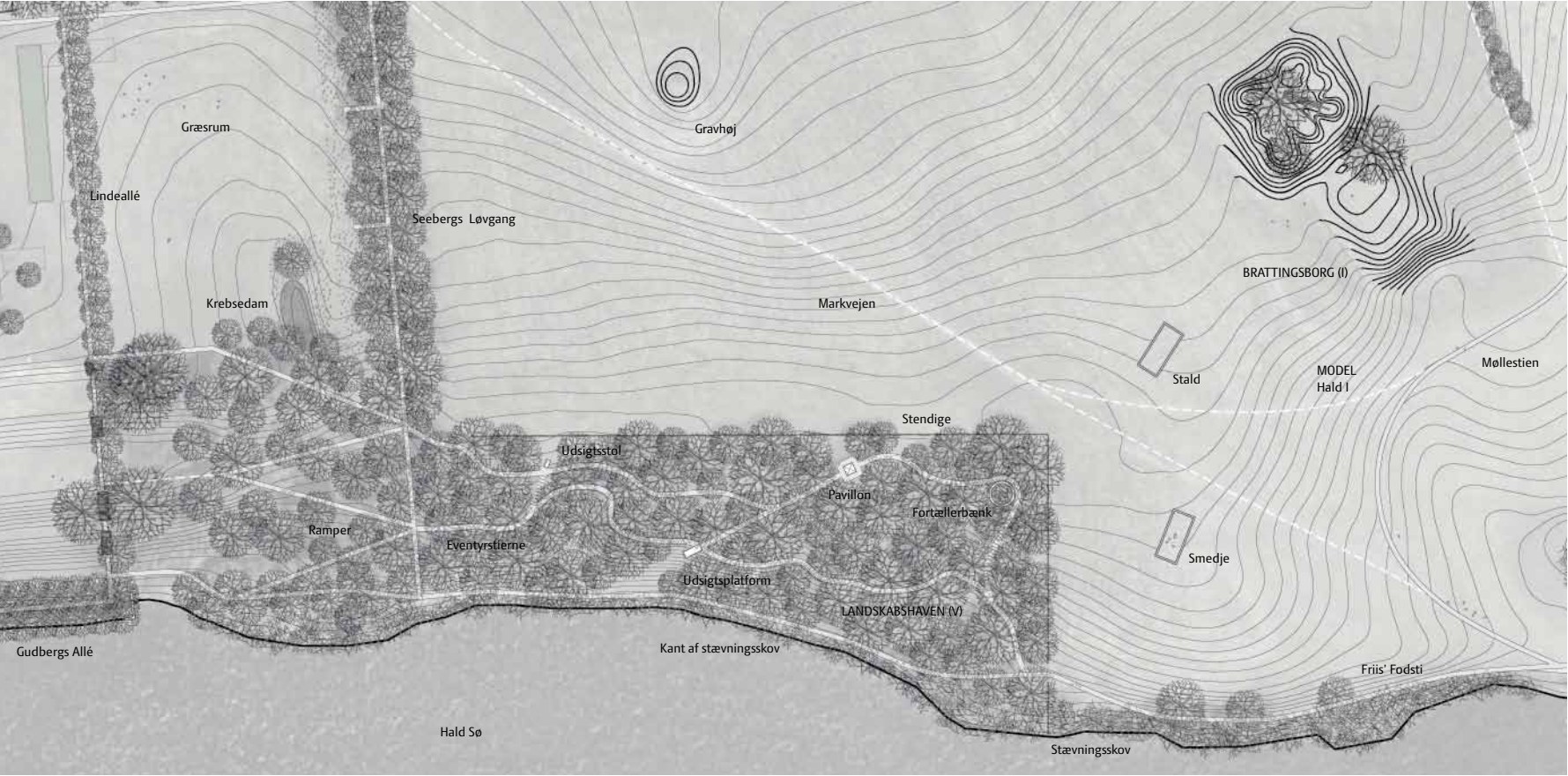
Pavillon

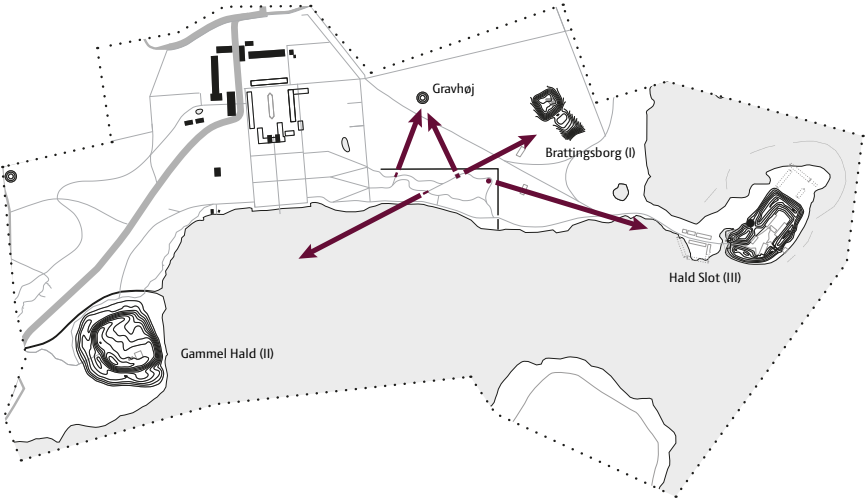
Pavillon - bibliotek

Udsigtsplatform

Den romantiske landskabshave (V) - planudsnit 1:2000

Den romantiske landskabshave - sigtelinierne inddrager elementer udenfor haven

VEJE & PARKERINGSPLADSER

ANKOMST

Ankomsten til De fem Hald'er handler om at forene logistik og praktiske behov med aktiviteter og formidling, således at publikum er inkluderet i den store fortælling, straks når de har parkeret bilen eller stiger ud af bussen. De fleste gæster vil nemlig i fremtiden ankomme på samme måde til De fem Hald'er.

Adgangsvejen mod nord udvides til dobbeltrettet trafik. Rundt om haven ved forpagterboligen, der vender mod adgangsvejen etableres et stendige, som styrker oplevelsen af vejens geometri og forløb. Den nye parkeringsplads med plads til 100 biler og 5 busser anlægges på græs med opbygning af makadam på den tidligere gårdsplads vest for Hald-laden og med spredte træer, der indskrifter den i herregårdsanlæggets store mønster. Herved nedtones parkeringspladsen samtidig med at publikum inkluderes i barokkens Hald allerede ved ankomst. Bufferparkering for yderligere 100 biler sikres gennem udvidelse af græsarealet vest for den nye parkeringsplads.

Fra Hald Hovedgård forbi Hald-laden til Smedehuset foreslås Ravnsbjergvej ændret til en gårdsplads befæstet med brosten med bordursten som ganglinier. Belægningen vil virke fartdæmpende og accentuere opmærksomheden over for herregårdsanlægget hos alle passerende. De mindre parkeringspladser ved Hald Hovedgård og Niels Bugges Kro vil fortsat være væsentlige støttepunkter for hverdagstrafikken, besøgende til legepladsen og indgå som handicap-parkeringspladser.

ALMINDINGEN

I Almindingen, Halds nye samlingssted i kilen syd for den store parkeringsplads, er der rum for Naturskolens udendørs aktiviteter, gæsterne på herberget og De fem Hald'ers eksperimentarium. Her bygger man med publikums hjælp hypocaust, blide, palisader, hængebro og afprøver historisk byggeteknik på den store grusflade. Herved introduceres publikum til de spørgsmål og den viden, de enkelte Hald'er til stadighed udpeger, uden at man nødvendigvis besøger dem alle. Nysgerrigheden er vakt. Genbesøg nærliggende, hvis man ikke når rundt i hele området.

I Almindingen udvides amfi-scenen som et anlæg i den store græsflade og regnvand fra det store parkeringsanlæg opsamles i et nyt vådområde, der deler Almindingen i et eksperiment- og et aktivitetsfelt. Der etableres solvendte picnic-pladser og bygges et madpakkely i forlængelse af brændeskuret i skovbrynet.

Fra Almindingen vælger man sin indgang til De fem Hald'er – viden eller leg – Hald-laden med den nyeste viden om Hald, kulturen og naturen, formidlet i kort form eller stien til den historiske legeplads, 'De fem', hvor De fem Hald'er i koncentreret form danner ramme om en legende indgang til besøget.

Ankomst

Ankomst - planudsnit 1:2000

Gårdspladsen

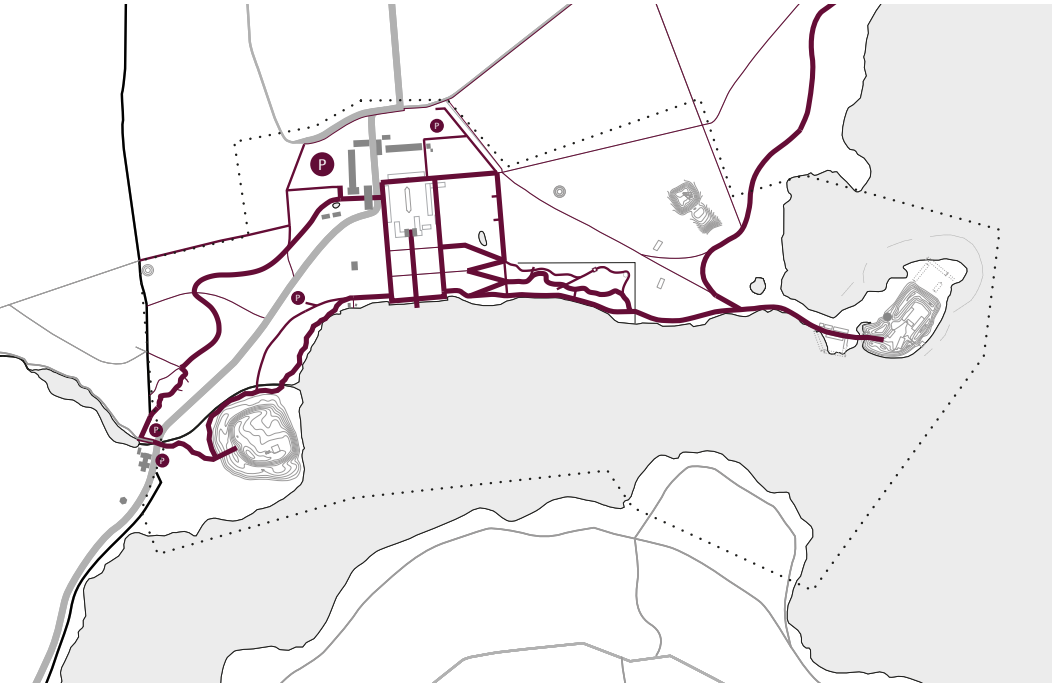
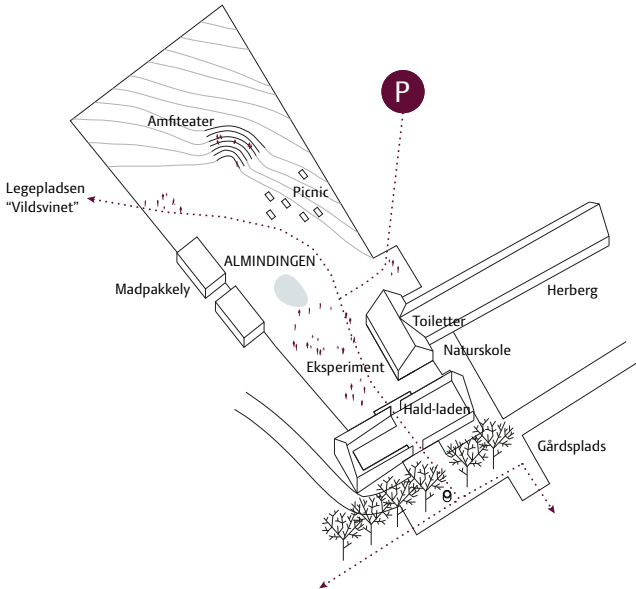
For en tydeliggøre krydsningsbehovet for fodgængere fra Hald Laden til haven ved Hald V og dermed opfattelsen af et samlet område, anlægges en "gårdsplads" i brosten på Ravnsbjergvej, der både visuelt og fysisk tvinger trafikanterne ned i hastighed. Der vurderes ikke at være behov for yderligere skiltning, idet der allerede er skiltet med 'sving forude' i Ravnsbjergvejs forløb.

Parkeringsplads ved Almindingen

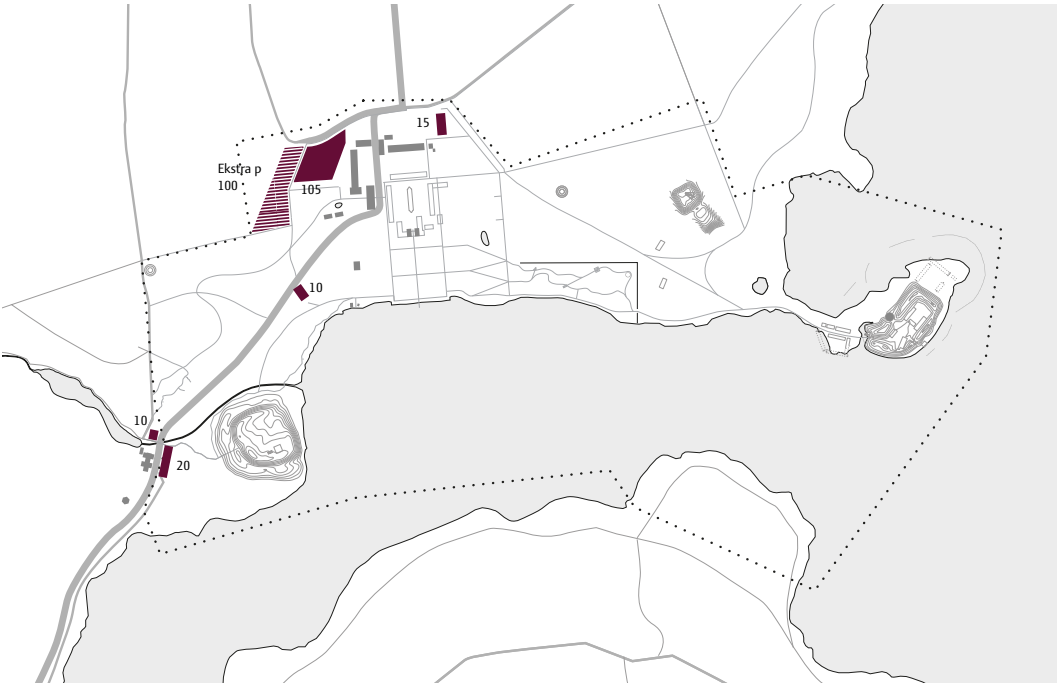
Indkørslen til parkeringspladsen ligger tæt på et skarpt sving og følger den gamle markvej, men der er frit udsyn, hvorfor det ikke vurderes som et sikkerhedsmæssigt problem. Umiddelbart vurderes det ikke, at der af kapacitetsmæssige årsager er behov for ensretning. Hvis gæster ofte kommer i "klumper" f.eks. til arrangementer kan det være en kapacitetsmæssig fordel at ensrette kørslen på parkeringsarealet.

Busser

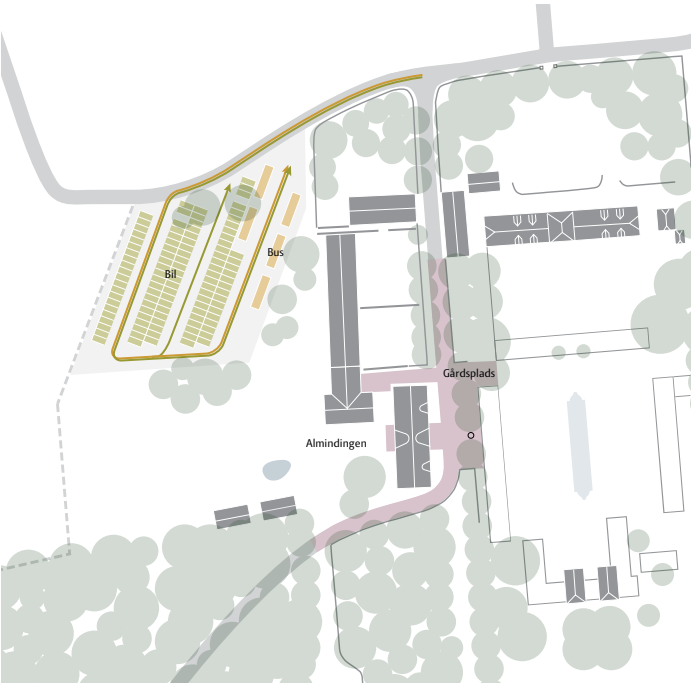
I den østlige del af parkeringspladsen er der indrettet parkering til 5 busser. Busserne parkerer i kørselsretningen, hvorved konflikter mellem bakkende busser og gående buspassager på pladsen undgås. Indretningen parkeringspladsen til busser sikrer god logistik ved afvikling af ankomst og afgang. Busparkering er placeret så gangafstanden til Hald-laden minimeres for passagerne.

Parkering og stinet

Parkering

Parkering ved Hald Laden

Hald-laden åbner sig mod gårdspladsen og brønden overfor

STINETTET

RUTER, OPHOLD OG AKTIVITET

Det forgrenede stinet gør det muligt at tilrettelægge ture, der tilpasser sig forskellige målgrupper, interesser og har forskellig længde, så man uanset hvor lang tid der afsættes, altid vil kunne opleve noget særligt. Ruterne kan tilrettelægges tematisk efter perioder, natur og kultur. Og de kan målrettes efter aktiviteter.

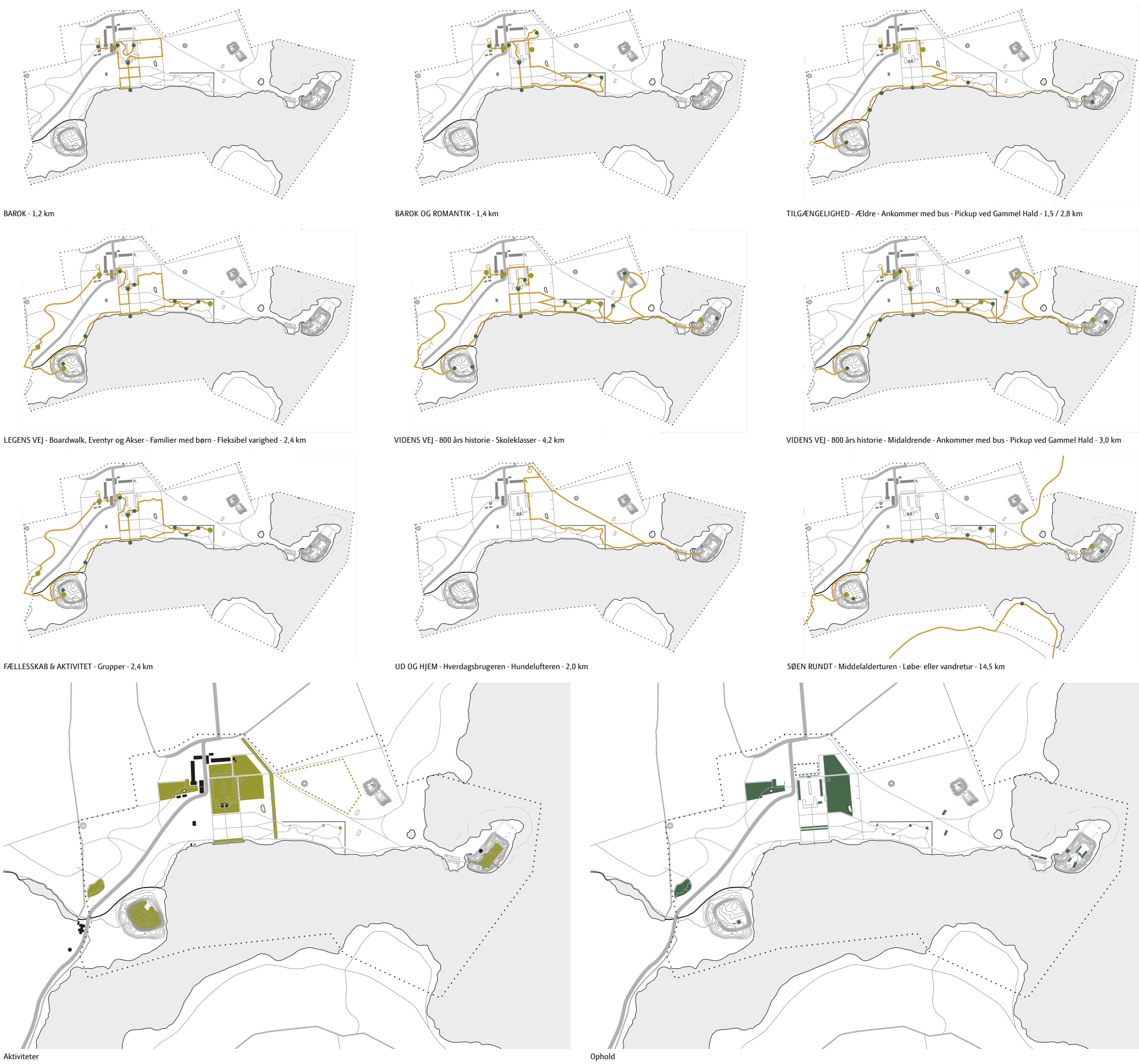
Eksemplerne illustrerer ruter mellem 1,2 km og 4,2 km rundt på De fem Hald' er, og de kan udvides til 14,5 km, hvis man tager hele turen rundt om søen.

Overgangene mellem stierne fra de forskellige perioder er tydelige og giver en intuitiv forståelse for strukturen i De fem Hald'ers udvikling. Adgang til de enkelte voldsteder underbygger den forsvarsmæssige opbygning, følger naturlige ledelinier, terrænkoter og sigtepunkter, hvorved vejvisere overflødiggøres.

Stier, ophold og formidling er kædet sammen, da fundamenter af granit, der repræsenterer tidligere bygværker er de primære nye opholdssteder, der understøtter mindre og større grupper samt muligheden for at søge ro. I barokhaven etableres med den nye struktur af stier og allétræer et netværk af rum med forskellig karakter, der understøtter at organiserede og spontane aktiviteter kan finde sted side om side med at man kan finde et roligt sted for ophold, udblik eller eftertanke.

Med det differentierede stinet i barokhaven, der forgrener sig yderligere i landskabshaven, vil haverne opleves levende og give lyst til at gå på opdagelse. Man fornemmer umiddelbart at her er en mangfoldighed af muligheder for at finde sin egen vej.

Fra Gammel Hald (II) til Barokhaven opretholdes stien gennem engen, således at der også her er mulighed for at vælge. Vil man gå ad den oplevelsesrige Bugges Boardwalk gennem stævningsskoven, tæt på søens vandspejl eller blot den hurtigste vej fra A til B. På denne måde tilgodeses De fem Hald'ers bredt sammensatte publikum.

TILGÆNGELIGHED

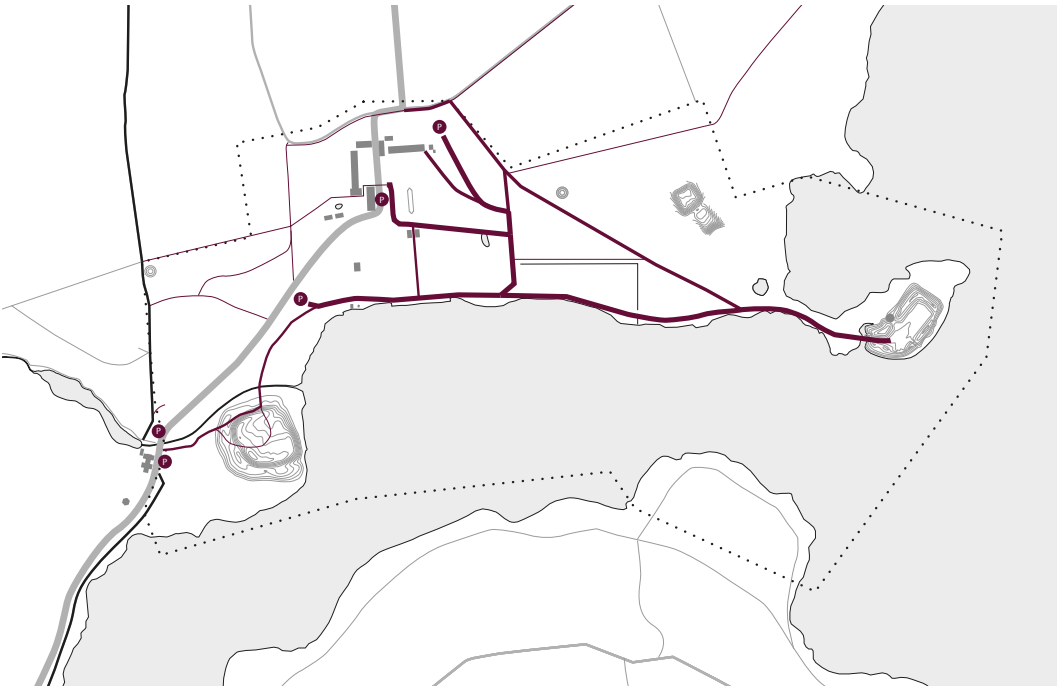
I helhedsplanen for De fem Hald’er er stierne et vigtigt lag i den fysiske formidling. Som en naturlig konsekvens af planens ambition om at sætte gæsten i centrum, er frihed til at vælge og mangfoldighed i brug de fundamentale værdier, der har etablering af tilgængelighed som forudsætning. Flest muligt skal kunne komme mest muligt rundt i terrænet ved De fem Hald’er.

Tilgængelighed er rummelighed - at anerkende forskellige veje som ligeværdige indgange til besøget på De fem Hald’er. Og tilgængelighed støtter hundelufteren, fuglekiggeren og motionisterne, der søger ro og rekreation i området ved Hald Sø i hverdagen. Tilgængelighed er også svaret på den logistiske udfordring, der følger med, når op mod 400.000 gæster hen over året forventes at besøge De fem Hald’er. Ved at lægge en tyngde i udvikling af stinettet i barokanlægget, styrker planen den historiske formidling, samtidig med at den sikrer, at der vil ske en naturlig spredning af gæsterne.

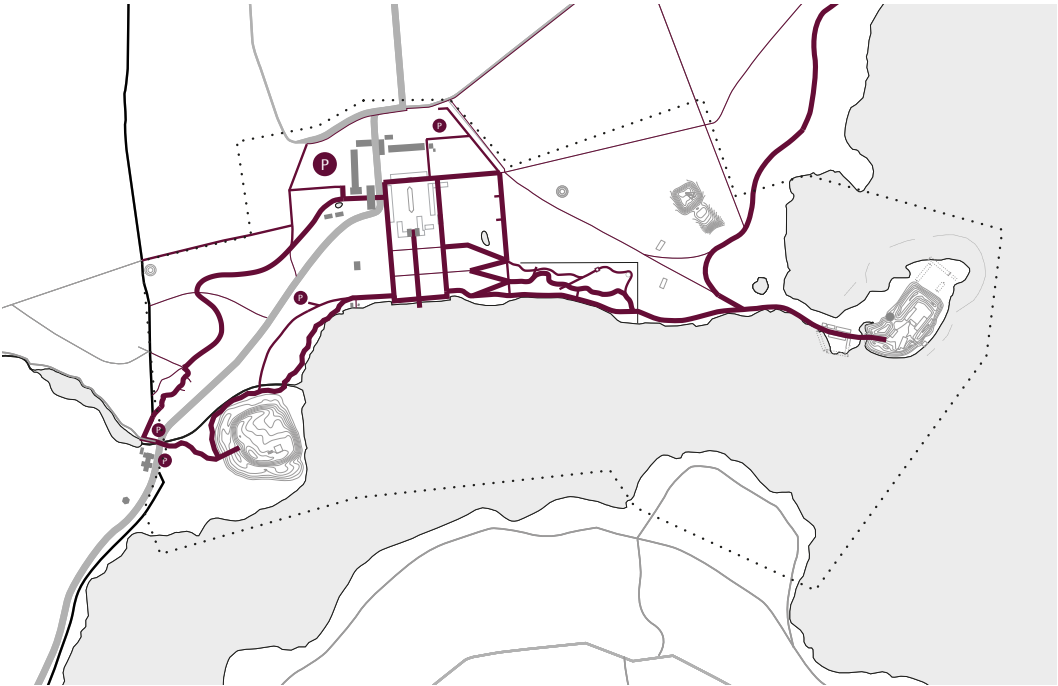
Den udvidede stistruktur etablerer som endnu en bonus varierede opholds- og aktivitetsområder, der knytter sig til allerede eksisterende, men oversete kvaliteter i haven og medvirker således til at flytte fokus fra transit til ophold i de nye haverum, hvor mange aktiviteter kan finde sted samtidigt uden at forstyrre hinanden. Haven styrkes som ramme om turens begyndelse og som et naturligt sted at samles igen, hvis man vælger forskellige ruter rundt på De fem Hald’er.

Stinettet ved De fem Hald’er indgår i et netværk af andre stier ved Hald sø. Tilgængelighed er at udvikle disse relationer og støtte ophold og færdsel i naturen, så endnu flere kan benytte sig af de enestående muligheder i området ved Dollerup Bakker og Hald sø, hvori De fem Hald’er er det kulturelle omdrejningspunkt.

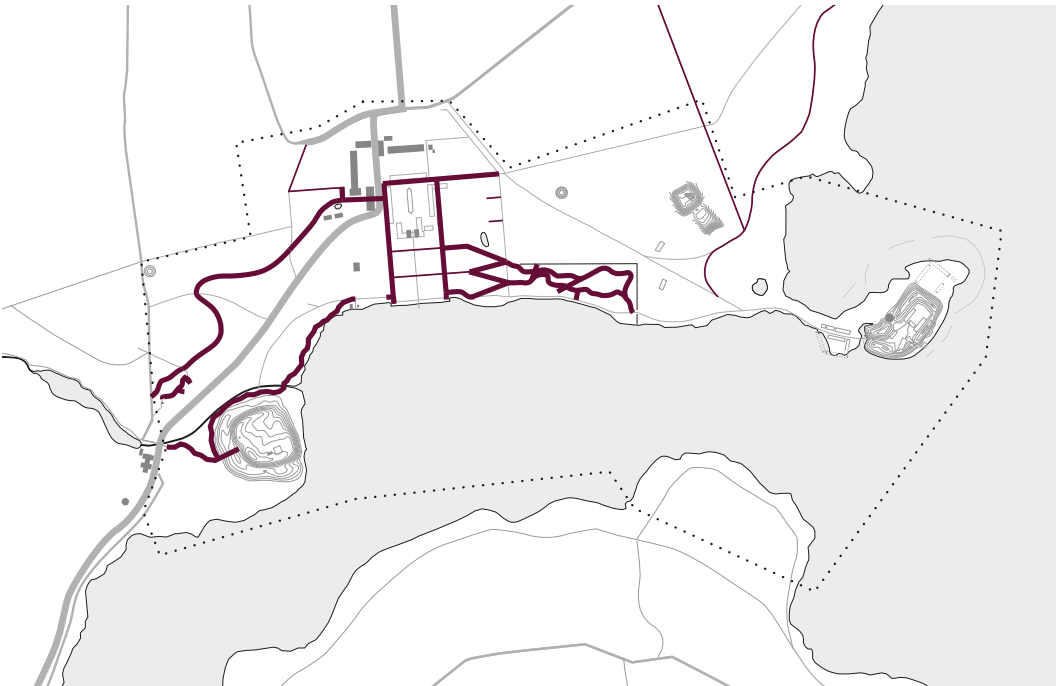
Som et perspektiv for øget tilgængelighed og et stærkere stinetværk foreslås den handicaptilgængelige sti, der i dag forløber fra Non Mølle til parkeringspladsen ved Skytteholm, forlænget over marken syd om Fruelund langs stævningsskoven til Hald Slot (III) og herfra videre på stien til parkeringspladsen ved Gammel Hald (II) og Niels Bugges Kro. På denne måde vil der kunne etableres en handicaptilgængelig sti på ca. 3 km langs Hald Sø. Denne tværgående forbindelse vil både styrke historieformidlingen og koble sig naturligt på de handicaptilgængelige ruter i De fem Hald’er.

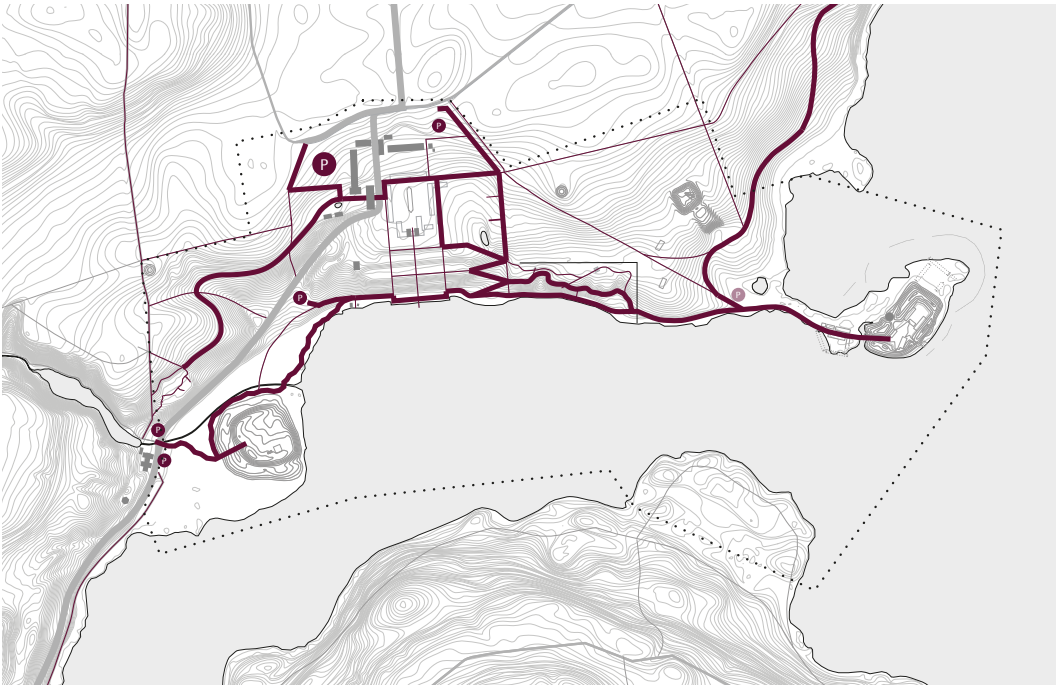
Nuværende stinet - Registrerede publikumsstrømme

Fremtidigt stinet - Forventede publikumsstrømme

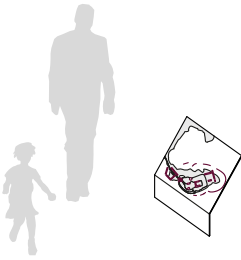
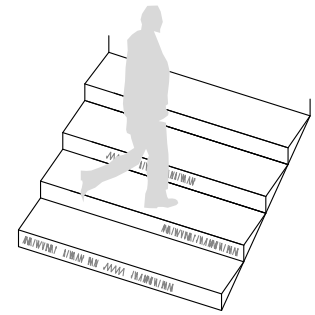
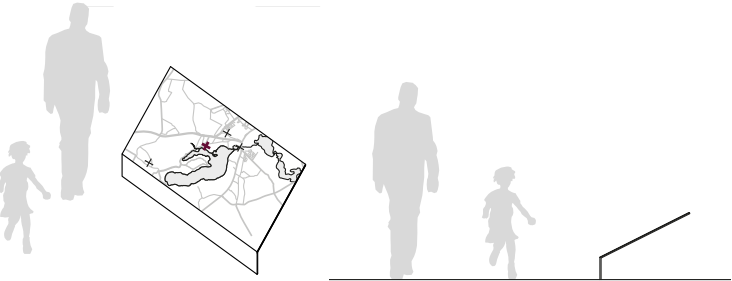
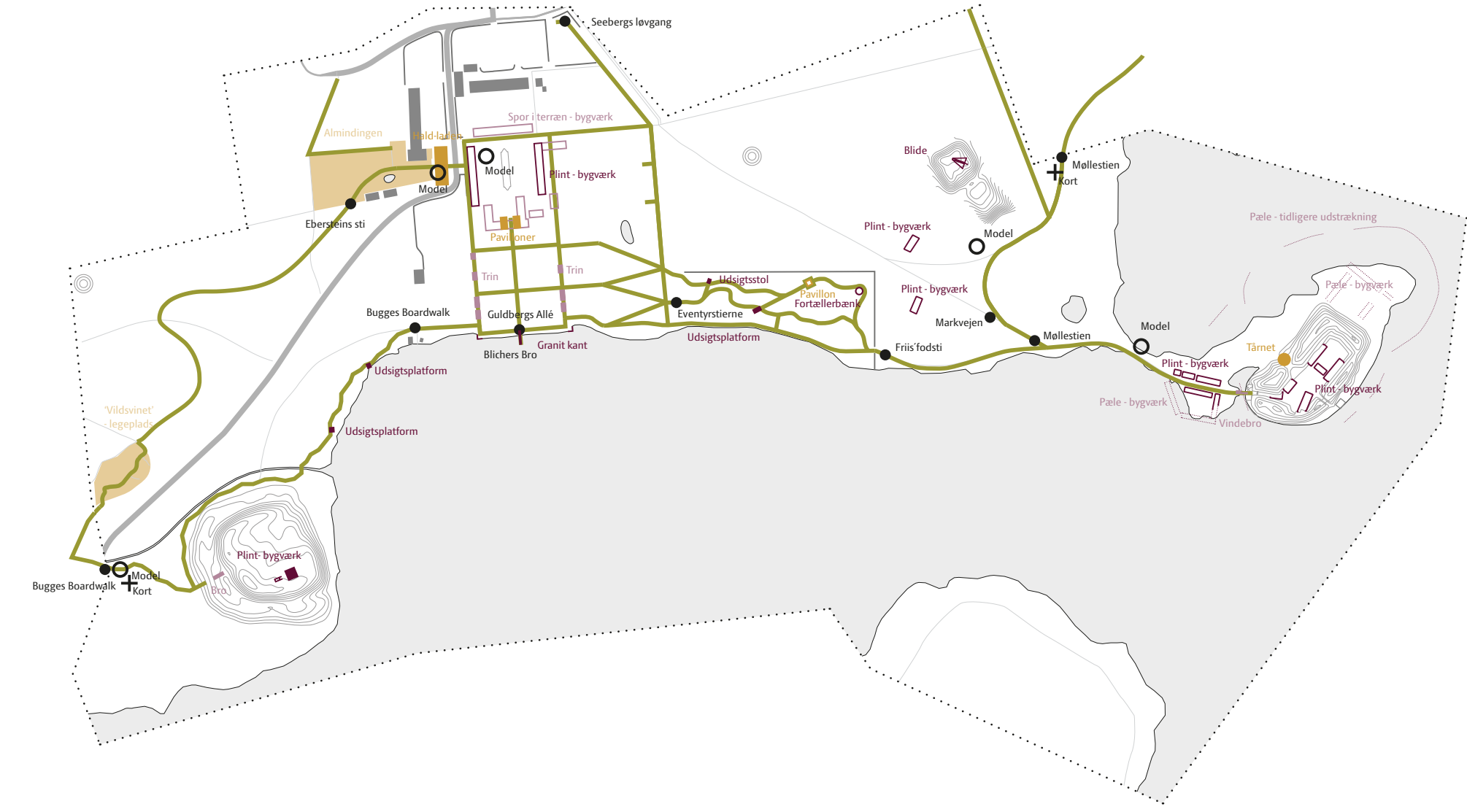
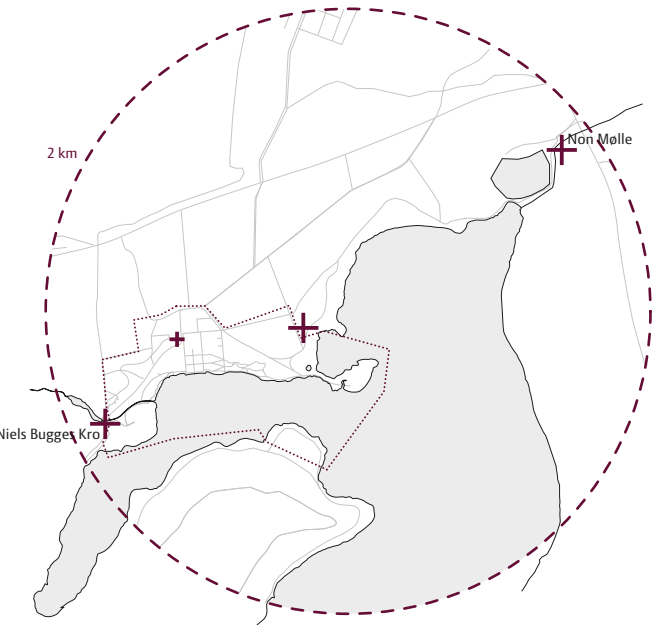

Tilføjede stier

Tilgængelighed for alle - Fremtidige forhold

FORMIDLING I TERRÆN

STINAVNE

Siden tidernes morgen har man med navngivning af steder taget dem i besiddelse og samtidig placeret dem i en kulturel eller historisk sammenhæng.

På Hald vil stierne og en række særligt markante steder få navne, der placerer dem i den samlede fortælling om Hald og dermed som et vigtigt led i den fysiske formidling.

På lave skilte af stål skrives stiens navn samt personens navn, titel og årstal. I tilknytning hertil anføres en kort tekst, der knytter personen til Hald.

EBERSTEINS STI

Ludvig Albertsen Eberstein, ca. 1275-1328
Marsk, den første ejer af Hald.

Ebersteins tid ligger tilbage i middelalderen, hvor Hald var omgivet af uvejsomt terræn befolket af vildsvin og ulve. Men den vilde natur blev tæmmet: I Edvard Erslevs bog De glubende Dyrs Undergang i Nørrejylland (1870) kan man læse, at man endnu i starten af 1800-tallet sagde: *"På Hald dræber vi også ulve."* "Den sidste danske ulv" drev sikkert om på denne sti, inden den i 1813 blev dræbt ved Skive.

FRIIS' FODSTI

Jørgen Friis, 1494-1547
Biskop i Viborg, opførte i 1528 Hald Slot (III)

"Heftig af Karakter, fremfusende og verdsligsindet, begjærlig efter Gods, en Ven af Bordets Glæder og af Kvinder." Karakteristik i Dansk biografisk Leksikon.

BUGGES BOARDWALK

Niels Bugge, ca. 1300-1358
Købte Hald 1345. Hørte til Valdemar Atterdags råd, men endte som leder af et oprør mod kongen.

"Niels Bugge bygger op Hald med Ære; han agter den ei i fremmed Mands Være." Hundredvisebogen.

DAAS ALLÉ

Gregers Daa, 1658-1712
Generalmajor, købte Hald i 1703.

Gregers Daa opførte Hald IV og introducerede her den lange akse og dermed grundlaget for denne allé. Træerne blev fældet i 1990-erne. De 16 vildtbanesten, der i dag tegner alléen, blev opstillet i 1700-tallet. Vildtbanestenene blev oprindelig brugt til at markere kongens jagtområde. Allé henviser til vejens oprindelige udlæg.

KRABBES TRAPPE

Frederik Anton Monrad Johansen Krabbe, 1808-1881
Christopher Krabbe, 1833-1913
Søn af Frederik, politiker
Aage Krabbe 1862-1933
Søn af Christopher, fremtrædende landmand
Familien ejede Hald fra 1851 til 1919.
Christopher Krabbe var stærkt optaget af Halds ruiner og fik i 1908 genopført tårnet på Hald Slot (III).

"Nedstyrtede Stentrapper og Terrasser træffer man alle vegne", skrev forfatter og senere Tivoli-direktør Robert Watt i 1869. Men haven kan blive *"et af de mest romantiskskønne Steder af det Slags i Danmark."*

BLICHERS TRAPPE

St. St. Blicher, 1782-1848
Præst i Lysgaard og forfatter, var på sin mors side i slægt med familien Schinkel og kom på Hald i sin barndom.

"Jeg ilede ned til Søen, hvor jeg i mine Drengenaar paa en Altan ud over Vandet havde anglet – der var ingen Altan, der var ingen Baad – der var intet andet end Vand – og saa Skoven paa hin Side. (,,,) Alt var stille. - Jeg ydede mine Barndomsminder et langt og traurigt Suk og tænkte: Der kommer ogsaa en Tid, da du selv bliver stille."
St.St. Blicher i novellen Eneste Barn.

CHARLOTTE AMALIE SCHINKELS PAVILLONER

Charlotte Amalie Schinkel, 1773-1861
Godsejerdatter

Charlotte Amalie Schinkel lærte som andre overklassedøtre at tegne og male, og det er fra hendes akvareller af Hald, vi ved, at pavillonerne blev opført mellem 1790 og 1794. St. St. Blicher har i novellen Eneste Barn skildret hendes ulykkelige kærlighedshistorie.

SEEBERGS LØVGANG

Peter Seeberg, 1925-1999
Forfatter, museumsleder og i 1975 initiativtager til oprettelse af Arkiv for ny litteratur på Hald.

"Det var en herlig fornemmelse at være et træ. (,,) Han var på én gang både oppe og nede, ude i kvistene og nede i rødderne og fyldte ingenting i almindelig forstand." Fra Peter Seebergs novelle Værkfører Thomsens endelige hengivelse.

GULDBERGS ALLÉ

Ove Høegh-Guldberg, 1731-1808
Gehejmestatsminister og historiker, Struensees banemand.

Guldberg fortæller i et brev om sin indsats for at afvande mosegrund og plante træer, men denne allé, som tilskrives ham, ses nu allerede på Charlotte Amalie Schinkels akvareller fra 1790-erne.

GULDBERGS HØJ

Ove Høegh-Guldberg 1731-1808
Gehejmestatsminister og historiker.

Guldberg væltede i 1773 ved et statskup den reformivrige Struensee. I 1784 blev han selv styrtet fra magten. Og kunne fra 1800 på Hald i stedet dyrke landskabet: *"Naturen har paa mit Hald de yndigste Udsigter af mangfoldige Slags; (...) Hvor Bakker og Dale, Søe og Søebugter, Skov samlet og Skov sig slyngende om Gaardens Marke, bevoxte Høje med Træer og andre uden for egen Mark med Lyng skjulte."*

EVENTYRSTIERNE

Den romantiske have, 1800-tallet

H.C. Andersen i brev fra 1830: *"jeg var paa Hald og saae de gamle Slots Ruiner; (...) høie, store Lyngbakker, der svandt som blaalige Bjerger i Horizonten, forkuede Egeskove, der som Krat voxede hen ad den golde Jord, samt store Indsøer og Moser der tabte sig i det Uendelige."*

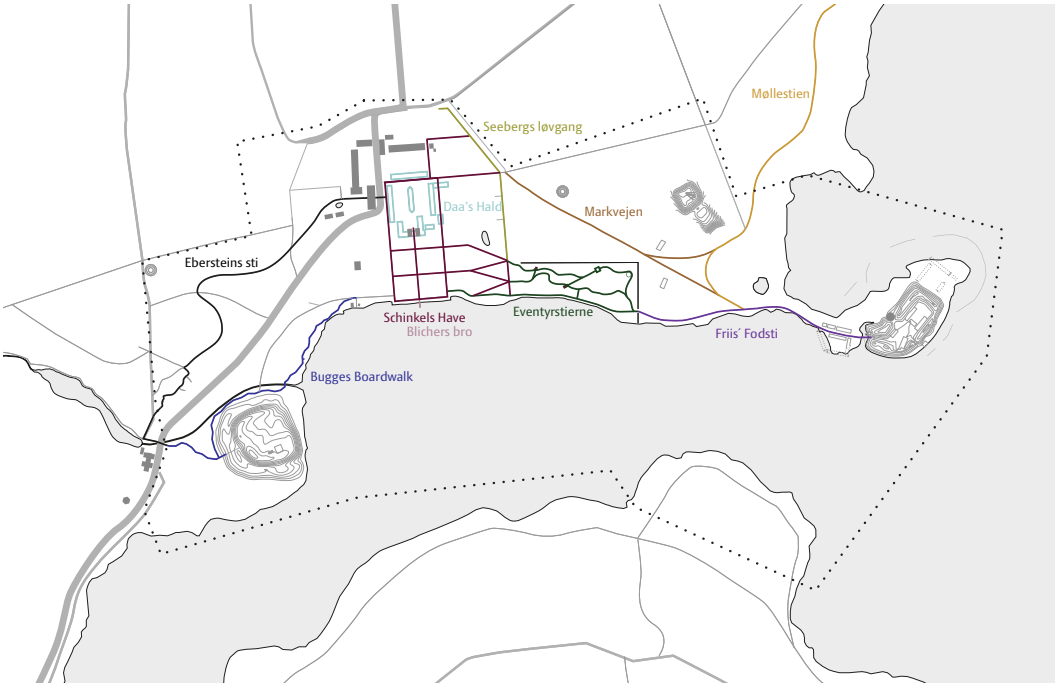
MØLLESTIEN

Non Mølle blev opført i 1500-tallet og Hald Sø fungerede som mølleledam, hvilket resulterede i at vandspejlet i søen blev hævet ca. 2 m.

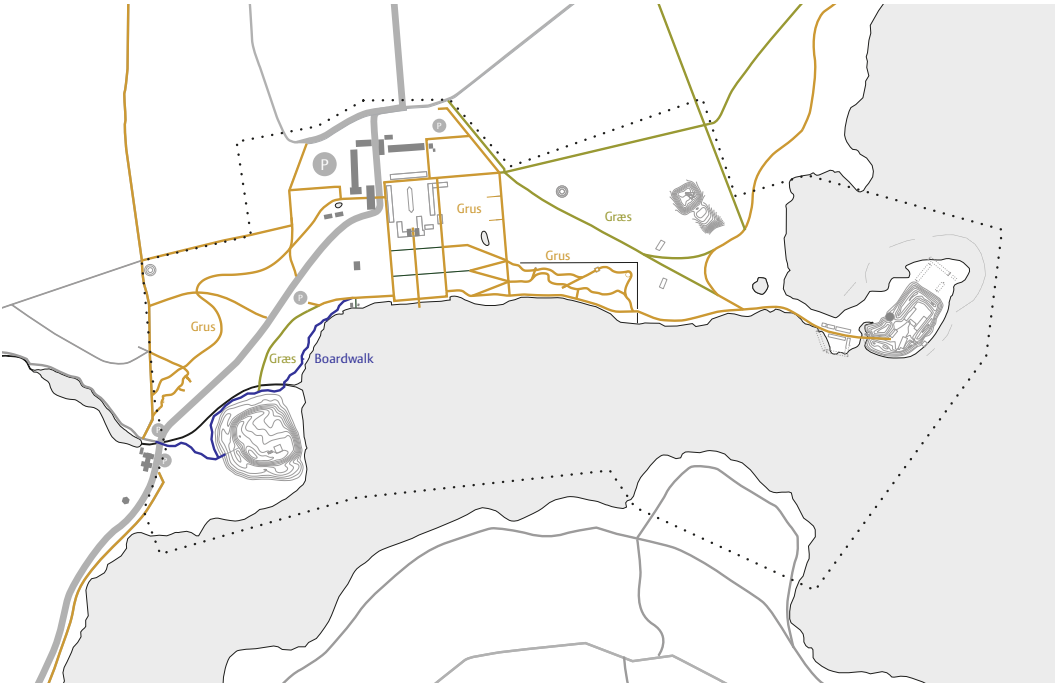
"Besøget ved Hald; den gamle Mand jeg mødte, der laae sorgløs henkastet paa Ryggen i Lyngen, kun Kjæppen i Haanden. Vi fulgtes ad til Non Mølle. Vi kom forbi et rindende Vand, Koldbæk kaldet; han forsikkrede, at det var det lifligste Vand der var i hele Egnen..."
Søren Kierkegaard: Dagbøger 1834-46.

MARKVEJEN

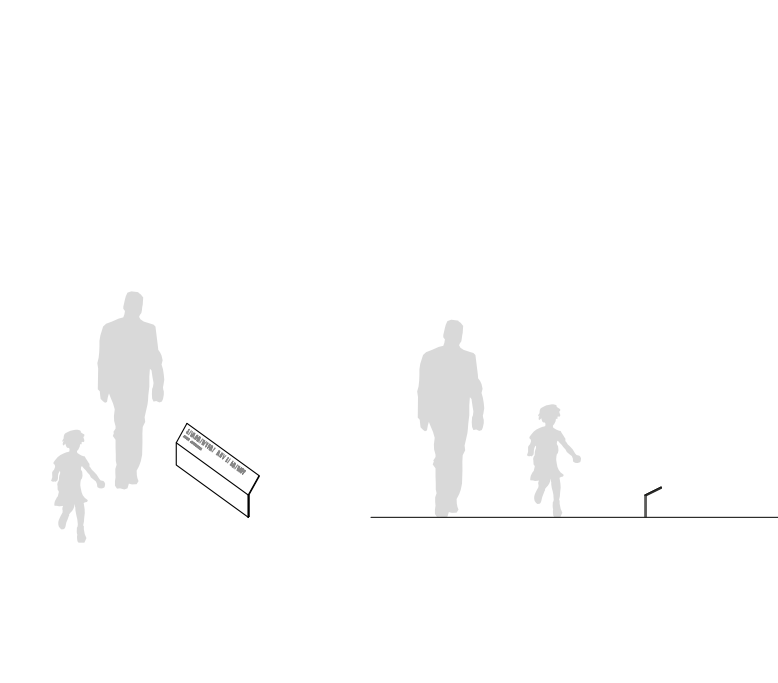
Markvejen fortæller, at Hald ikke kun blev indrettet som et værn mod ydre fjender, men også som et redskab for livets opretholdelse. Til søen og skoven føjede markerne sig som en del af landskabet

Stinavne

Stiernes overflader

Skilte med stinavne

PLINTE

Egetræsplintene udføres af svært tømmer og med dæk af egetræs-planker eller græsflade for ophold. Plintene repræsenterer tidligere bygningers aftryk på stedet, og de påmonteres skilte med en kort beskrivende tekst med angivelse af navn, funktion, bygherre og årstal. Skiltene udføres af stål, der folder sig omkring plintens kant. På de forskellige plinte vil det være oplagt desuden at indskrive tekster, der sætter ord på oplevelsen af De 5 Hald'er. Blandt mulige citater kan anføres følgende:

PLINT VED HALD II

"Sporene af Befæstning ere (..) kun svage; men alligevel ligger denne svære Forhøining ikke som en Jordmasse, ikke som en af Na-turen dannet Høi, der hviler dødt ved Grunden, men synes noget levende, der sover og kan falde paa at blinke med Øinene."
M.A.Goldschmidt: En Hedereise i Viborg-Egnen (1867)

PLINT VED HALD II

Alternativ tekst:
Søren Kierkegaard om Hr. Bugge
"Min Tigger vidste derimod god Besked. Da jeg spurgte ham, hvem der i ældre Tid havde eiet det, svarede han, at det gik tilbage i meget gamle Tider. Jeg blev allerede halv betænkelig og frygtede for, at det ogsaa skulde falde ud til 70 Aar, men derpaa kom han dog frem med Historien om Hr. Bugge, der i 7 Aar blev beleiret paa Hald, tilsidst ikke havde mere end een Ko, som hver Dag iført for-skjellige Huder blev ført til Vands. En fattig Kone blev indladt paa Borgen og vendte tilbage med store Gaver, hvorpaa hun forsikkre-de Fjenderne, at Hald vilde kunne udholde en Beleiring endnu i 7 Aar uden at udhungres."

PLINT VED HALD II

Alternativ tekstmulighed
"Den allerældste Borg, hvis Tomt endnu hedder Gammelhald, laae paa en fordum omflydt Høj i den sydvestlige Ende af Søen. En skummel Krog, paa tre Sider omgivet af høje, skovgroede Bakker, og kun aaben mod Norden. Paa denne Kant sees Viborg i en Mi-ilsvejs Afstand. Man kan forestille sig Gammelhald som en Røver, der lurende har ligget paa Udkik efter Landets ældgamle Hoved-stad." St.St. Blicher: Jøderne på Hald

PLINT VED HALD III

"Vi selv befandt os ved Ruinerne af det gamle Hald Slot, der lig-ger smukt paa en Odde i Søen, med sin grønne Vold og mørkrøde Muurstykker."
St.St. Blicher: Fjorten Dage i Jylland

PLINT VED HALD III

"Men det var Veien til Jyllands Hovedstad, som jeg anviste Dig. Du kan fra denne see paa en Halvøe i den smukke Sø Ruinerne af det berømte Hald-Slot, og hertil slaae op i Hundredvisebogen den Romance: "Niels Buggebygger op Hald med Ære; han agter den ei i fremmed Mands Være." Har Du seet Dig mæt paa de ydmyge Lev-ninger af hiin danske Pairs Stolthed, saa iil igjennem Halds ærvær-dige Egeskov, og snart skal Du see det gamle Viborg speilende sig i Søen - NB. ifald det ikke blæser - og ligesom smilende forelsket."
St.St.Blicher: Oldsagn paa Alheden

PLINT VED HALD IV

"Omtrent en Miil fra Viborg ligger det navnkundige Hald. Slottet paa den høje Bakke, Søen som kruser sig nedenfor, Ruinerne af den gamle Herreborg på Øen, de friske og frodige Skove danne i For-ening et yndigt romantisk Billede, (..) Gregers Daa (havde) to Aar i forveien (..) kjøbt Hald og bygget det nye Slot oppe paa Bakken"
Carit Etlar i fortællingen "Dyrekjøbt" (1862)

PLINT VED HALD V

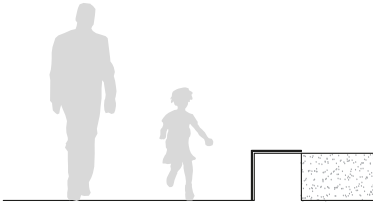
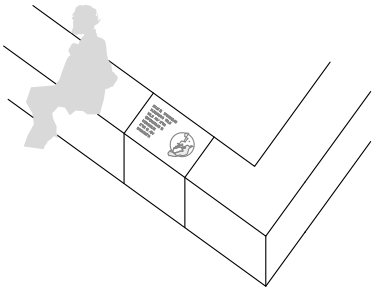
Klaus Rifbjerg: Leksikon: Digte
Hald
Engang overnattede jeg
I tårnet mellem høje stakke
Af indpakkede usolgte bøger i arkivet for ny litteratur
Og blev offer for den tanke
At det hele ikke nyttede noget
Alt var blot et spil for galleriet
Sat i scene for at styrke den
Personlige forfængelighed og
De honnette ambitioner men
Så kom jeg i tanke om de tilstedeværende
Kritikeres alvor, store
Indsigt og kærlige strenghed
Og indså at selvom bøgerne
Hobede sig op usolgte så havde de
Dog for en stund holdt en
Flok flinke mænd beskæftiget
Og det var endda ikke så ringe endda
Og i hvert fald mere agtværdigt
End at falde for den naive
Defaitisme der herskede dengang
For mange år siden da man
Hængte folk i tårnet og aldrig
Læste en eneste bog

KONSTRUKTION

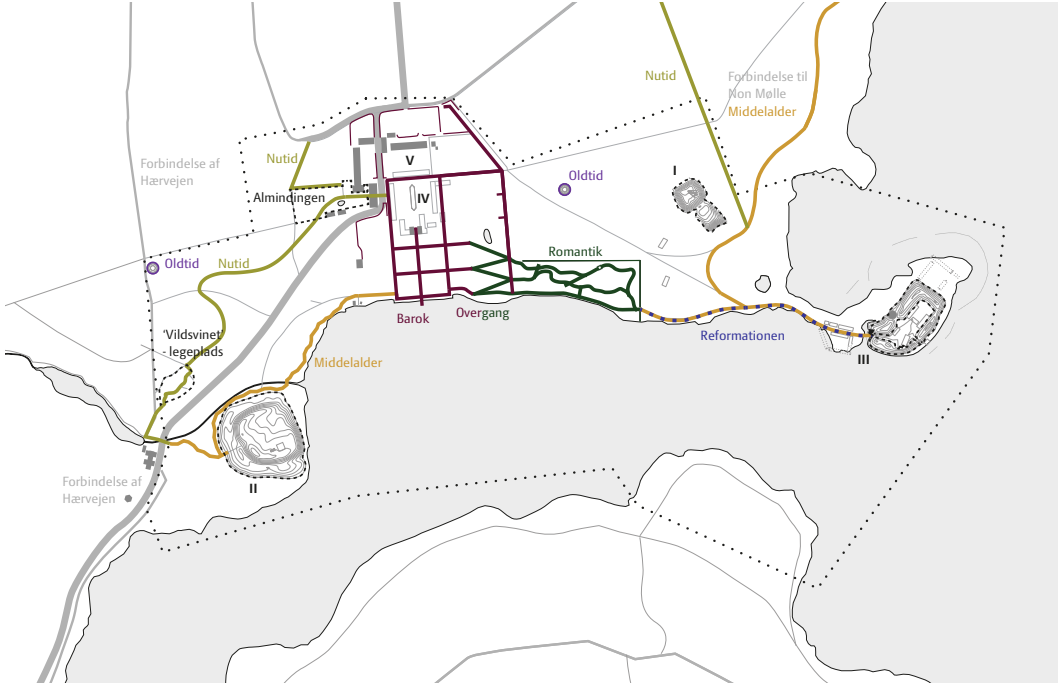
Primære stier udføres af grus eller slotsgrus. Sekundære forbindel-ser etableres som slæde spor i græsset. Stien fra Non Mølle foreslås fortsat til Hald Slot (III) og udføres som grussti med anvendelse af stenmel, hvor dette er nødvendigt for at opnå tilstrækkelig fasthed. De zigzagformede ramper, der giver ad-gang fra barokhavens øvre rum til stien langs søen, udføres af stenmel.

Boardwalk fra Gammel Hald (II) til Barokhaven støttes af udsigts-pladser og vil give gangbesværede, synshandicappede, børn og børnefamilier adgang til den våde, sårbare middelaldernatur med ellesump langs Hald Sø. Boardwalk konstrueres under hensyntagen til at den skal være far-bar og sikre publikums færdsel året rundt i forskelligt føre.

Nye trappetrin i barokanlæggets terrassering mod søen udføres af gra-nitelementer, der opbygges, således at trin lægger sig oven på terræn. De foreslåede konstruktioner er kendte og afprøvede med et lavt vedligeholdelsesbehov.

Plintene påmonteres skilte med korte beskrivende tekster

Stinet - Perioder

'VILDSVINET' - DEN HISTORISKE LEGEPLADS

Når man fra Almindingen eller fra Niels Bugges Kro træder ud på Ebersteins Sti gennem skoven til Gammel Hald (II), vil en stribe barnligt-muntre, farvestrålende 'vildtbanesten' i træ stemme den barnlige sjæl i os alle til leg og lede frem mod Den historiske Legeplads, 'Vildsvinet', hvor De fem Hald'er i fri fortolkning og med det store vildsvin som centrum åbner for en verden af sammenbundne aktiviteter, man naturligt bliver inddraget i.

Leg er leg, men leg er meget mere, og leg er også formidling, kulturformidling. "Al menneskelig kultur opstår og udvikler sig i leg", skrev Johan Huizinga i Homo ludens. Alle menneskelivets store funktioner er opstået i leg og som leg: "Arenaen og spillebordet, tryllekredsen og templet, scenen, filmværket og retslokalet er alle af form og funktion legepladser, d.v.s. indviede områder, afgrænset og indhegnet hellig jord, hvor ganske særlige regler gælder."

Det allerførste formelle kendetegn på legen er, at handlingen løftes ud af det rum, hvor det almindelige liv udspilles. Der udskilles et lukket rum, afstukket fra de daglige omgivelser. "Stadion og tennisbanen, skakbrættet og de kridtstreger, der markerer børnenes leg på asfalten, adskiller sig i realiteten ikke fra templet eller tryllekredsen."

Hvis afgrænsning og indhegning er første led i udviklingen af leg, så hører arkitektur og leg intimt sammen. Arkitektens første prøvende streger er en leg, der tager sin begyndelse.

Arkitektens grundlæggende greb er det, man kunne kalde skala-reduktion: at lave en miniatureversion af den verden, han vil udforme. Det samme greb kendes fra børneværelset, dukkehuset, sandkassen og legepladsen. Men på Den historiske Legeplads, 'Vildsvinet', kombineres miniaturen med montage: Forskellige træk og forskellige rum føjes sammen som en munter palimpsest for børn - en samling af genstande, tegn og bygningsfragmenter.

Museum Wormianum, 1600-tallet - Samling af naturvidenskabelige, arkæologiske og etnografiske genstande

Hovedgården er legehus, bliden er vippe, og med "vildtbanesten", stengærder som bænke og boardwalk sendes hilsener til søen, ak-sen, alléen og skoven.

Det middelalderlige liv var fuldt af leg, skriver Huizinga, og nævner ritualer som ridderslaget, heraldikken, ridderordnerne, og man kunne fortsætte med sanglege, folkeviser osv. Ridderturneringen var en slags militærøvelser i legens form.

Med Vildsvinet som vartegn flytter Den historiske Legeplads de besøgende tilbage til Middelalderen, til Niels Bugges tid. Og oplevelsen af, at legen finder sted "på Hald", bestyrkes, når man sætter sig på en vippe, der er udformet som en blide.

I Renaissance viste legeånden sig i efterligning af antikken, men også i en karnevalsagtig leg med proportionerne, og som Kæmpevildsvin med hugtænder så store som vildtbanesten giver legepladsens vildbasse også en snert af det åndelige overskud, der meldte sig ved middelalderens udgang.

I Barokken og Rokokoen elskede man at lege med rum og form, nærmest som en udforskning af perspektiver og proportioner, med akse som en konkret udformning af spillet mellem det stramme og det grænsesprængende. På Den historiske Legeplads inviterer træstøjer og huse, man kan klatre op på, til en sådan udforskning. Og så kan man i øvrigt se Halds kilometerlange akse i stærkt forkortet udgave.

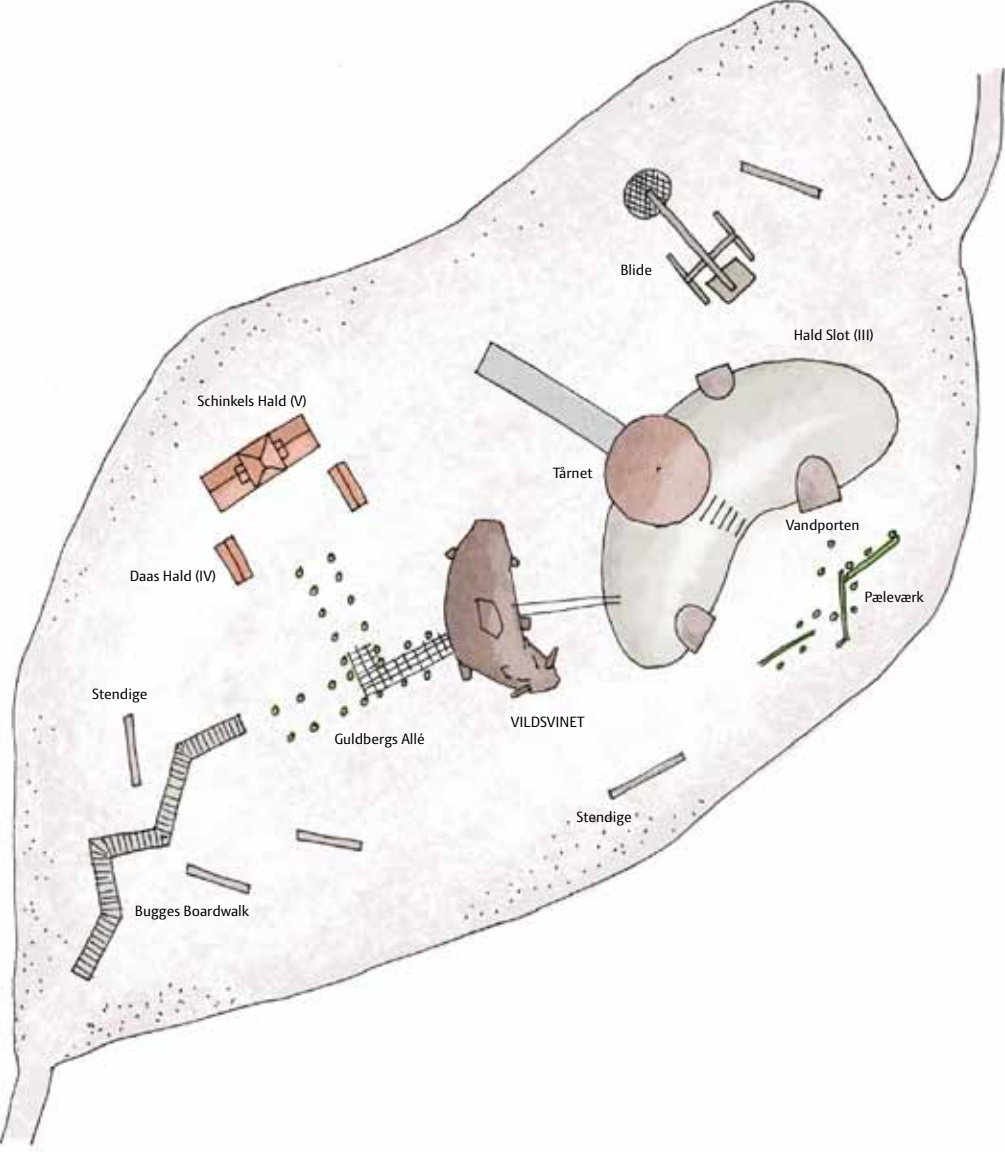
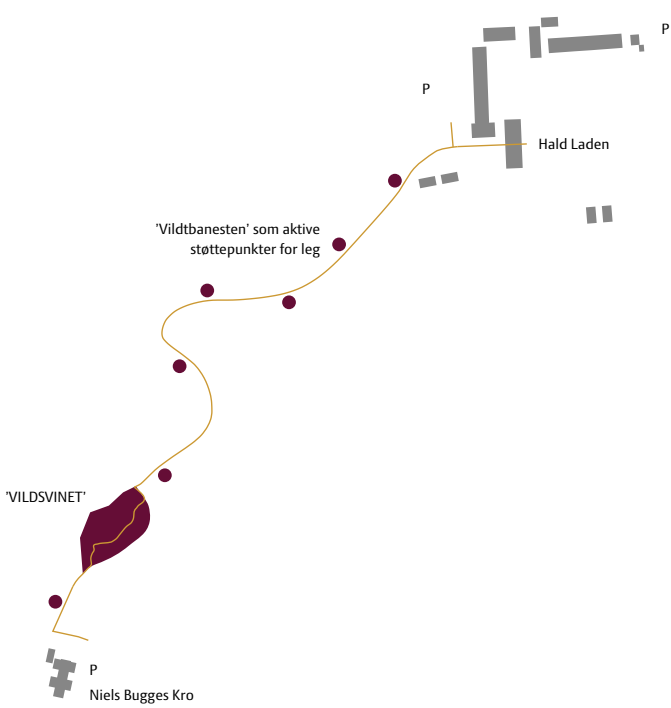
Romantikken fortsætter legen med det fremmede og det fortidige, orienten og gotikken, og arabeskens snoede mønstre bliver sindbillede frihed. I Danmark indvarsles romantikken af et digt om gøgl og gynger på Dyrehavsbakken, jf. Oehlenschlägers Sanct-Hansafenspil. Og på Hald går der en linje fra Den historiske Legeplads til Eventyrstjerne i Den romantiske Have.

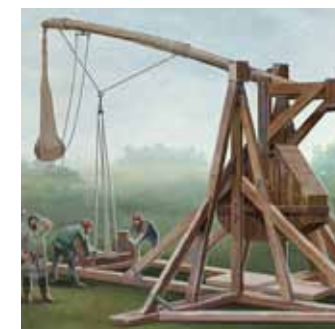

Niels Bugge (o.1300-1358), våbenskjold

Vildtbanesten - 'Niels Bugges hugtænder'

Boardwalk, Guldbergs Allé, Vildsvinet, Hald III, Tårnet, Vandporten

Gregers Daas Hald (IV), Frederik Schinkels Hald (V)

